

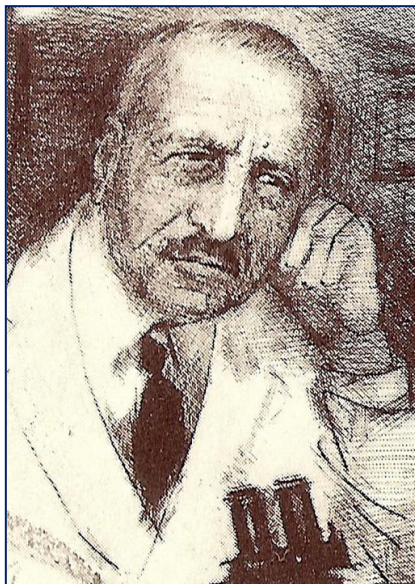

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Μ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
(Α.Μ.: 1012201803022)

Θέμα: «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (1883-1962):
Ο κοινωνικοπολιτικά ανήσυχος άνθρωπος πίσω από τον μεγάλο επιστήμονα»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήρης Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2020

*Στη Μαριάννα,
τον Μάριο και την Ευαγγελία*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	6
Α΄ Κεφάλαιο	
Το πολιτικό υπόβαθρο του Γ.Ν. Παπανικολάου	14
1.1. Γεώργιος Κριτσούτας: ο παππούς-πρότυπο	14
1.2. Ο πολιτευτής πατέρας, Νικόλαος Αθαν. Παπανικολάου	18
Β΄ Κεφάλαιο	
Κοινωνικές και πολιτικές ανησυχίες της νεανικής ηλικίας	24
2.1. Η φιλοσοφία οδηγός της κοινωνικής προσφοράς	24
2.2. Ο δημοτικισμός αποκτά έναν ένθερμο υποστηρικτή	25
2.3. Μια ισχυρή φιλία βασισμένη σε κοινούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς	28
2.4. Η γνωριμία με τον σοσιαλισμό στην Ιένα.....	35
2.4.1. Οι πολιτικοί προσανατολισμοί του νεαρού Παπανικολάου μέσα από τις επιστολές του προς τον Τηλέμαχο Κωνσταντάκη.....	36
2.4.2. Η αρθρογραφία στον «Νουμά»	40
2.5. Γ. Παπανικολάου και Ί. Δραγούμης	43
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η άγνωστη πατριωτική δράση του Γ. Παπανικολάου στις Η.Π.Α.....	46
3.1. Ο Παπανικολάου δραστήριο μέλος της Ομογένειας.....	46
3.2. Η συμμετοχή του Παπανικολάου σε ελληνοαμερικανικές οργανώσεις την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.....	50
3.2.1. Ο Παπανικολάου ειδικός σύμβουλος της Greek War Relief	52
3.2.2. Ο Παπανικολάου πρόεδρος της National Committee for the Restoration of Greece.....	58
3.3. Το ενδιαφέρον του Γ. Παπανικολάου για τα εθνικά ζητήματα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η σχέση του με τον πολιτικό κόσμο	71
Επίλογος.....	73
Πηγές και Βιβλιογραφία	75
Παράρτημα	79
1. Φωτογραφικό οδοιπορικό στη ζωή του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου	79
2. Οι σταθμοί της ζωής του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου μέσα από τίτλους και έγγραφα	83

3. Έγγραφα σχετικά με τη δράση της National Committee for the Restoration of Greece	86
4. Ιδιόχειρες επιστολές του μεγάλου επιστήμονα	88
5. Βραβεία-Τιμητικές διακρίσεις	89
Περίληψη	91

Πρόλογος

Ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (1883-1962) υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες επιστήμονες όλων των εποχών, θεμελιωτής του κλάδου της Αποφολιδωτικής Κυτταρολογίας και εφευρέτης του περίφημου Pap test, που συμβάλλει στην έγκαιρη διάγνωση του καρκίνου του τραχήλου της μήτρας. Αναντίρρητα, ο Γ.Ν. Παπανικολάου ήταν μια προσωπικότητα παγκόσμιας εμβέλειας, στην οποία η ανθρωπότητα –και ιδιαίτερα ο γυναικείος πληθυσμός– οφείλει αιώνιες χάριτες, καθώς η πρωτότυπη μέθοδος που επινόησε έχει σώσει και συνεχίζει να σώζει εκατομμύρια ζωές. Το πρωτοποριακό του έργο ακόμη και σήμερα –σε μια εποχή επιστημονικής έκρηξης– παραμένει διαχρονικό και τυγχάνει πλήρους αποδοχής και αναγνώρισης από την επιστημονική κοινότητα. Ο μεγάλος ερευνητής έχει βραβευτεί για το επιστημονικό του έργο από τα μεγαλύτερα ιδρύματα και τις Ακαδημίες Επιστημών όλου του κόσμου (εκτός από το ίδρυμα Νόμπελ που του στέρησε –αδίκως– πέντε φορές το ομώνυμο βραβείο), ενώ έχουν χυθεί τόνοι μελάνης για εγκωμιαστικές αναφορές στη συμβολή του στην εξέλιξη της ιατρικής. Δικαιωματικά, στον Dr Pap –όπως τον αποκαλούσαν στις Η.Π.Α.– ανήκει μια θέση στο Πάνθεον της ιστορίας της Ιατρικής Επιστήμης και μια θέση ανάμεσα στους μεγαλύτερους ανθρωπιστές του 20ού αιώνα.

Το παρόν πόνημα, ωστόσο, δεν εστιάζει στον επιστήμονα Παπανικολάου, το κυτταρολογικό έργο του οποίου είναι γνωστό τοις πάσι και έχει φωτιστεί από διακεκριμένες προσωπικότητες του χώρου της Ιατρικής (Ε. Carmichael, Σπ. Μαρκέτος, Α. Διαμαντής κ.λπ.). Η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να κοιτάξει πίσω από τον μεγάλο επιστήμονα και να αναδειξεί τον κοινωνικοπολιτικά ανήσυχο άνθρωπο, Γ. Παπανικολάου. Προερχόμενος από μια οικογένεια με πολιτικό υπόβαθρο, ο Παπανικολάου, από τα νεανικά του χρόνια, εκδηλώνει ενδιαφέρον για τα κοινά και συγχρωτίζεται με σημαντικά πολιτικά πρόσωπα της εποχής του (Α. Δελμούζος, Γ. Σκληρός, Ί. Δραγούμης κ.λπ.). Ευρισκόμενος αργότερα στην Αμερική, για πενήντα περίπου χρόνια, ποτέ δεν έπαψε να ενδιαφέρεται για τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, διατηρώντας στενούς δεσμούς με τη χώρα. Αποκορύφωμα του ενδιαφέροντός του για την πατρίδα αποτέλεσε η συμμετοχή του σε ελληνοαμερικανικές πολιτικές οργανώσεις, τη δεκαετία του 1940, όταν πια ήταν παγκοσμίου φήμης ερευνητής. Η ενεργός εμπλοκή του στην Greek War Relief και στη National Committee for the Restoration of Greece, της οποίας μάλιστα διετέλεσε

και πρόεδρος, αποσκοπούσε στην ανακούφιση της καταδυναστευόμενης από τις κατοχικές δυνάμεις του Άξονα Ελλάδας και στη διαφώτιση της αμερικανικής κοινής γνώμης για τις δοκιμασίες που υφίστατο η πολύπαθη του πατρίδα.

Στο σημείο αυτό, ο γράφων οφείλει να καταστήσει γνωστή στον αναγνώστη την αφορμή του για την επιλογή του θέματος της παρούσας διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσης. Ένα πανεπιστημιακό μάθημα αφιερωμένο στον Γεώργιο Ν. Παπανικολάου, στο πλαίσιο μιας σειράς μαθημάτων για τους μεγαλύτερους Έλληνες όλων των εποχών, αποτέλεσε το αρχικό ερέθισμα για την ενασχόληση με το εν λόγω πρόσωπο. Η αλήθεια είναι ότι αμφιταλαντεύτηκα αν θα έπρεπε να επικεντρωθώ στο επιστημονικό του έργο ή σε άλλες πτυχές της ζωής του, καθότι δεν τυγχάνω ειδικός σε ιατρικά θέματα. Στον προβληματισμό μου έδωσε τη λύση η πολύτιμη υπόδειξη εκ μέρους της κυρίας Γιούλης Κόκκορη, κόρης της ανιψιάς του κορυφαίου ερευνητή, του Αρχείου Νικολάου Μαυρή, το οποίο απόκειται στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και στο οποίο υπάρχει αδημοσίετο αρχειακό υλικό για την πολιτική δράση του Παπανικολάου στις Η.Π.Α. Πράγματι, η υπόδειξη της κυρίας Κόκκορη στάθηκε καταλυτική για τη στόχευσή μου, εν τέλει, στο κοινωνικοπολιτικό έργο του σπουδαίου θείου της.

Ολοκληρώνοντας τις προλογικές αυτές σκέψεις, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς όλους όσους συνετέλεσαν στο να έρθει εις πέρας η ανά χείρας διατριβή. Καθοριστικός συντελεστής, ασφαλώς, υπήρξε ο επιβλέπων Καθηγητής μου, κύριος Θανάσης Χρήστου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου και Διευθυντής του μεταπτυχιακού προγράμματος «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές». Ο ακαταπόνητος αυτός πανεπιστημιακός Δάσκαλος υπήρξε πολύτιμος αρωγός, καθοδηγητής και αστείρευτη πηγή έμπνευσης για την περιήγησή μου –αυτά τα δύο μοναδικά χρόνια που διήρκεσαν οι μεταπτυχιακές μου σπουδές– στα μονοπάτια της Ιστορίας. Του είμαι ευγνώμων για την τιμή που μου έκανε να εποπτεύσει την εργασία μου και συνολικά για τις γνώσεις που αφειδώς μου προσέφερε. Τις ευχαριστίες μου επιθυμώ να εκφράσω και προς τους συνεπιβλέποντες καθηγητές, κυρίους Ιάκωβο Μιχαηλίδη και Σωτήρη Ριζά.

Άξια συμπαραστάτης και καθοδηγήτρια στο έργο μου και η κυρία Γιούλη Κόκκορη, με τις πολύτιμες συμβουλές, τη βιβλιογραφική τροφοδότηση και την άμεση ανταπόκρισή της κάθε φορά που χρειαζόμουν τη βοήθειά της. Της οφείλω βαθιά ευγνωμοσύνη που βρισκόταν δίπλα μου σε όλη τη διαδρομή, από την αρχή

μέχρι τη διεκπεραίωση της εργασίας μου.

Ενός ευχαριστήριου λόγου αξίζουν ακόμα οι –πάντοτε προσηνείς και εξυπηρετικοί/-ές– βιβλιοθηκονόμοι του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Βιβλιοθήκη Καλαμάτας), το προσωπικό του Ελληνικού Λαογραφικού και Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.) και το προσωπικό της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών της Γενναδείου Βιβλιοθήκης στην Αθήνα για την προθυμία και την εξυπηρετικότητά τους.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες επιθυμώ να απευθύνω και στην οικογένειά μου: τη σύζυγό μου Μαριάννα, ακάματη συνοδοιπόρο και εμπνευστή σε κάθε μου βήμα, καθώς και στα δίδυμα τέκνα μου, Μάριο και Ευαγγελία, για τον δημιουργικό χρόνο που τους στέρησα.

Τυχόν παραλείψεις ή αβλεψίες στο παρόν πόνημα εξυπακούεται πως βαρύνουν αποκλειστικά τον γράφοντα.

Ανδρέας Μ. Παπαδημητρίου,
Καλαμάτα, Μάιος 2020

Εισαγωγή

Ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου γεννήθηκε στην Κύμη Ευβοίας στις 13 Μαΐου 1883. Ήταν το τρίτο παιδί της εύπορης αστικής οικογένειας του Νικολάου Παπανικολάου, γιατρού και σημαντικού πολιτευτή του νησιού, και της Μαρίας, το γένος Κριτσούτα. Είχε δύο μεγαλύτερα αδέρφια, τον Νάσο (1880) και τη Νίνα (1882) κι ένα μικρότερο, την Ελένη (1886).

Ο μικρός Γιώργος έζησε ανέμελα παιδικά χρόνια στο αρχοντικό της οικογένειάς του στην όμορφη κωμόπολη της Εύβοιας, μέσα σε ένα κλίμα οικογενειακής θαλπωρής, πλούσιο σε πνευματικά ερεθίσματα. Ο Γιώργος με τα αδέρφια του είχαν αναπτύξει από μικρή ηλικία έντονη κοινωνικότητα, καθώς η μητέρα τους φρόντιζε να τους παίρνει μαζί της σε επισκέψεις, κοινωνικές εκδηλώσεις, στην εκκλησία, αλλά και ο πατέρας τους ήθελε να παρακολουθούν τα παιδιά του όλες του τις κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες¹.

Ο Γ. Παπανικολάου φοίτησε στο Δημοτικό Σχολείο της Κύμης, ενώ «σχολεία» γι' αυτόν στην παρατήρηση και στην αναζήτηση της γνώσης, καθότι φιλομαθής και δεκτικός σε ερεθίσματα, υπήρξαν και η πλούσια φύση και η θάλασσα της Κύμης². Στα έντεκά του χρόνια, ολοκληρώνοντας το Δημοτικό, φεύγει για την Αθήνα για να φοιτήσει στο Α΄ Γυμνάσιο, όπου φοιτούσε και ο μεγάλος του αδερφός, Νάσος. Στα γυμνασιακά του χρόνια ο Γιώργος διεύρυνε τη γενική του μόρφωση μαθαίνοντας γαλλικά αλλά και βιολί, μουσικό όργανο το οποίο αποτελούσε το καταφύγιό του, σε στιγμές συναισθηματικής φόρτισης, στη μετέπειτα ζωή του. Σε επιστολή προς τον πατέρα του (Αθήνα, 27 Νοεμβρίου 1904) γράφει για το βιολί του: *«Αυτό μου διόρθωσε την ψυχή μου, μου έδωσε τη δύναμη να υποφέρω την απελπιστική απομόνωση και μου ανασήκωσε κάποια ιδανικά»*³.

Σε ηλικία 15 ετών, ο Παπανικολάου εγγράφεται στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Παράλληλα με τη μελέτη της ιατρικής επιστήμης, έχοντας ευρύτερες πνευματικές ανησυχίες, ο φοιτητής Παπανικολάου συνεχίζει τη μελέτη των ξένων γλωσσών και της μουσικής, ενώ διαβάσει φιλοσοφία και λογοτεχνία⁴. Τον γοητεύει η Ευρωπαϊκή Διανόηση και συνάμα ενδιαφέρεται για τις Πολιτικές Επιστήμες. Παρακολουθεί τα ρεύματα της εποχής του και τάσσεται υπέρ του

¹ Μ. Κόκκορη, *Γεώργιος Ν. Παπανικολάου. Μέσα από τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα 2005, σ. 28

² Ν. Δ. Τσοτσόρος, «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου: Βιογραφικά στοιχεία και αναφορές», στο: *Αφιέρωμα τιμής και μνήμης στον μεγάλο ευεργέτη Γεώργιο Ν. Παπανικολάου*, Κύμη 2018, σ. 29

³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 50

⁴ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 35

δημοτικισμού, σε μια εποχή που το γλωσσικό ζήτημα βρισκόταν σε έξαρση. Στον προσανατολισμό του αυτόν συντέινει και η στενή σύνδεσή του με φιλολογικούς κύκλους των Αθηνών, στους οποίους ανήκαν οι δημοτικιστές Αλέξανδρος Δελμούζος, Μανόλης Τριανταφυλλίδης κ.ά.

Το 1904, σε ηλικία 21 ετών, ο Γ. Παπανικολάου λαμβάνει το πτυχίο της Ιατρικής με «άριστα». Μετά το πέρας του πρώτου κύκλου των σπουδών του, υποχρεωμένος να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, υπηρέτησε για δύο χρόνια ως έφεδρος ανθυπίατρος στο Υγειονομικό Σώμα Στρατού. Στις πιέσεις του πατέρα του να ακολουθήσει σταδιοδρομία στρατιωτικού ιατρού, ο Παπανικολάου εναντιώνεται. Απορρίπτει επίσης και την προοπτική να εγκατασταθεί μόνιμα στην Κύμη ή στην ευρύτερη περιοχή της Εύβοιας και να συνεχίσει την παράδοση του πατέρα του στην υγειονομική εξυπηρέτηση των συμπατριωτών του⁵.

Απεναντίας, επιθυμεί διακαώς να μεταβεί στη Γερμανία για να διευρύνει τις σπουδές του, οραματιζόμενος να εισχωρήσει στα άδυτα της επιστήμης του. Ήδη από τα γυμνασιακά του χρόνια, ο νονός του, Στ. Κωνσταντινίδης, ο οποίος είχε σπουδάσει στη Γερμανία, του μιλούσε για τις πνευματικές ευκαιρίες που θα του έδιναν οι σπουδές του εκεί. Παρά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο, η οικογένεια Παπανικολάου αποφασίζει τελικά να στηρίξει τον Γιώργο, ο οποίος επέλεξε ως πρώτο σταθμό της μετεκπαίδευσής του το Μόναχο.

Οι σπουδές, ωστόσο, στο Μόναχο δεν τον ικανοποίησαν και δεν κράτησαν παρά ελάχιστο χρονικό διάστημα. Επόμενος σταθμός του ήταν η Ιένα, όπου σπούδαζε και ο φίλος του Αλέξ. Δελμούζος. Στο Πανεπιστήμιο της Ιένας ο Παπανικολάου παρακολούθησε τις παραδόσεις του ονομαστού βιολόγου Χαίκελ (Ernst Haeckel). Διαπιστώνοντας όμως και εκεί ότι το αντικείμενο των σπουδών δεν κάλυπτε τις επιδιώξεις του, μετά από τρεις μήνες φεύγει για το Φράμπουργκ, όπου σκόπευε να παρακολουθήσει τον Βάισμαν (August Weissman), επίσης Καθηγητή Βιολογίας. Εν τέλει ο κύκλος των ανωτάτων σπουδών του Παπανικολάου στη Γερμανία κλείνει εκεί από όπου άρχισε, δηλαδή στο Μόναχο. Υπό την εποπτεία του Καθηγητή Ζωολογίας, Χέρτβιγκ (Richard Hertwig), ο Γεώργιος Παπανικολάου εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή, με τίτλο «Περί των όρων της φυλετικής διαφοροποίησης των δαφνιδών». Στο πλαίσιο των ερευνητικών του εργασιών στον κλάδο της Ζωολογίας έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με το μικροσκόπιο –που έμελλε να αποτελέσει προέκταση του

⁵ Γ. Α. Ρηγάτος, «Γεώργιος Παπανικολάου. Ο θεμελιωτής της Αποφολιδοτικής Κυτταρολογίας», στην: *Ιστορία εικονογραφημένη*, τχ. 532 (2012), σ. 98

εαυτού του— μελετώντας τον θαυμαστό κόσμο των πρωτοζώων. Το 1910 ολοκληρώνει τη διατριβή του και αναγορεύεται διδάκτωρ του Τμήματος Φυσικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Μονάχου.

Κλείνοντας με επιτυχία τον κύκλο της μετεκπαίδευσής του στη Γερμανία, ο Παπανικολάου επιστρέφει στη γενέτειρά του, Κύμη, για ξεκούραση και σχεδιασμό του επόμενου βήματός του. Σε μία από τις εξορμήσεις που έκανε με την παρέα του στη φύση γνώρισε τη 19χρονη Μάχη (Ανδρομάχη) Μαυρογένη, απόγονο της ηρωίδας της Ελληνικής Επανάστασης Μαντούς, στην οποία αργότερα έκανε πρόταση γάμου, διακρίνοντας σ' αυτήν τα στοιχεία του χαρακτήρα που έψαχνε σε μια γυναίκα: δυναμισμό, θάρρος, αυτοπειθαρχία, αξιοπρέπεια. Ένας από τους όρους που της έθεσε πριν παντρευτούν ήταν να μην αποκτήσουν παιδιά, ώστε απερίσπαστος να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην επιστήμη του. Εκείνη είπε το «ναι» κι έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1910, παντρεύτηκαν στο σπίτι της Μάχης στην Αθήνα, χωρίς να το γνωρίζουν οι δικοί του.

Έναν μήνα αργότερα πραγματοποίησαν το ταξίδι του μέλιτος στη Γαλλία, προκειμένου να επισκεφτούν ερευνητικά κέντρα, κατόπιν επιθυμίας του Παπανικολάου. Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη Γαλλία, περιηγήθηκαν στο Παρίσι αλλά και στην Κυανή Ακτή. Στον Παπανικολάου προτείνεται μια θέση παρασκευαστή σε έρευνες θαλάσσιων ειδών στο Ωκεανογραφικό Ινστιτούτο του Μονακό, την οποία αποδέχεται. Το καλοκαίρι του 1911 συμμετέχει στην επιστημονική εξόρμηση με τη θαλαμηγό «L' Hirondelle» του πρίγκιπα Αλβέρτου Α΄ του Μονακό στη Δυτική Μεσόγειο. Την εργασία του στο Ωκεανογραφικό Ινστιτούτο—που δεν τον ενθουσίαζε ιδιαίτερα— εγκαταλείπει μετά τη λήξη του ετήσιου συμβολαίου του, επιστρέφοντας με τη σύζυγό του στην Ελλάδα, όπου στο μεταξύ είχε φύγει από τη ζωή η μητέρα του.

Με την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Παπανικολάου πείστηκε από τον απερχόμενο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ν. Αποστολίδη, να θέσει υποψηφιότητα για να τον διαδεχθεί στην έδρα της Ανθρωπολογίας. Για να καταστήσει, όμως, πιο ισχυρή την υποψηφιότητά του, θα έπρεπε να παρουσιάσει και μια δεύτερη επιστημονική εργασία πέραν της διδακτορικής του διατριβής. Έτσι, παίρνει ξανά τον δρόμο προς το Μόναχο για μεταδιδακτορική έρευνα. Επιστρέφοντας και πάλι στην Ελλάδα, νέες περιπέτειες περιμένουν τον Παπανικολάου. Αυτήν τη φορά επιστρατεύεται ως έφεδρος ανθυπίατρος στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-13). Σε διάφορες μονάδες όπου υπηρετεί έρχεται σε επαφή με Ελληνοαμερικανούς

εθελοντές, οι οποίοι τον πληροφορούν για τις ευκαιρίες που παρείχε ο Νέος Κόσμος στους επιστήμονες και ερευνητές. Αρνητής ενός συμβατικού τρόπου ζωής και πνεύμα ανήσυχο, ο Παπανικολάου γοητεύεται από την πρόκληση για έρευνα στην Αμερική και εν τέλει –παρά τις αντιρρήσεις της οικογένειάς του– αποφασίζει να μεταναστεύσει μαζί με τη Μάχη στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού.

Ο Γιώργος και η Μάχη Παπανικολάου φτάνουν, τον Οκτώβριο του 1913, στη Νέα Υόρκη, τον τόπο όπου ο μεγάλος Έλληνας επιστήμονας ήταν γραφτό να πραγματοποιήσει τις ανακαλύψεις του, ευεργετώντας την ανθρωπότητα. Στη νέα πατρίδα το ζευγάρι αντιμετωπίζει δυσκολίες προσαρμογής και οικονομικά προβλήματα. Με τη βοήθεια του καθηγητή Μόργκαν (Thomas Morgan), ο οποίος γνώριζε τον Παπανικολάου μέσα από τις εργασίες του, ο εκκολαπτόμενος μεγάλος ερευνητής βρίσκει αρχικά θέση βοηθού στο Εργαστήριο του Νοσοκομείου της Νέας Υόρκης, λαμβάνοντας πενιχρό μισθό. Για να συμπληρώνει το εισόδημά του, εργάζεται ως δημοσιογράφος στην ελληνική εφημερίδα της ομογένειας, «Ατλαντίς». Τα επιστημονικά του προσόντα δεν άργησαν να τύχουν αναγνώρισης. Έτσι, του προτείνεται εργασία υψηλότερων αξιώσεων και αποδοχών στο Τμήμα Ανατομίας του Πανεπιστημίου Κορνέλ (Cornell University Medical College). Στο εν λόγω ίδρυμα έμελλε να πραγματοποιεί τις έρευνές του για τα επόμενα 47 έτη της ζωής του.

Αντικείμενο των ερευνών του, σε πρώτη φάση, ήταν η επίδραση του οينوπνεύματος στα χρωμοσώματα των κυττάρων, χρησιμοποιώντας ως πειραματόζωα ινδικά χοιρίδια. Αργότερα τον απασχόλησε το θέμα της περιόδου των κατώτερων θηλαστικών, εξετάζοντας κολπικά επιχρίσματα των θηλυκών ινδικών χοιριδίων. Σε συνεργασία με τον προϊστάμενό του, Καθηγητή δρ Στόκαρντ (Dr C. Stockard), δημοσίευσε τις μελέτες του σε διεθνούς φήμης επιστημονικά περιοδικά, όπως το «Science», καθιστώντας το ερευνητικό του έργο ευρύτερα γνωστό.

Το 1920, το ερευνητικό ενδιαφέρον του Παπανικολάου επεκτείνεται και στον καταμήνιο κύκλο του ανθρώπου, εξετάζοντας κολπικά επιχρίσματα που λάμβανε από τη γυναίκα του, Μάχη –το «θύμα» του, όπως συνήθιζε να την αποκαλεί. Εν συνεχεία, εστίασε την προσοχή του στις κυτταρικές αλλοιώσεις εξετάζοντας κολπικό υλικό και από άλλες γυναίκες, νοσηλευόμενες αλλά και από μέλη του προσωπικού του Νοσοκομείου Κορνέλ. Μετά τη μελέτη των φυσιολογικών περιπτώσεων προχώρησε στη μελέτη και των παθολογικών περιπτώσεων, εξομολογούμενος πως η πρώτη παρατήρηση καρκινικών κυττάρων ήταν από τις

συγκλονιστικότερες εμπειρίες της επιστημονικής του σταδιοδρομίας⁶. Επεκτείνοντας διαρκώς τις έρευνές του και τελειοποιώντας τη μεθοδολογία του, οδηγήθηκε τελικά σε έναν πρωτοποριακό τρόπο προληπτικής διάγνωσης του καρκίνου του τραχήλου της μήτρας, μέσα από την εξέταση των κολπικών επιχρισμάτων.

Η εξέταση κατά Παπανικολάου ή αλλιώς Pap test γνωστοποιήθηκε στην επιστημονική κοινότητα το 1928 –χρονιά που ο μεγάλος επιστήμονας πολιτογραφήθηκε Αμερικανός–, η διαγνωστική της όμως αξία άρχισε να αναγνωρίζεται ευρέως τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1940. Ιδιαίτερα μετά τη δημοσίευση, το 1943, της περίφημης μονογραφίας «Διάγνωση του καρκίνου της μήτρας από το κολπικό υγρό» (Diagnosis of uterine cancer by vaginal smear) των Παπανικολάου και Η. Traut, το Pap test εδραιώθηκε ως αδιαφιλονίκητη επιστημονική πραγματικότητα. Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι ο Παπανικολάου ουδέποτε θέλησε να κατοχυρώσει την ευρεσιτεχνία του, προσφέροντάς την ανιδιοτελώς στην ανθρωπότητα. Έτσι, ο μεγάλος επιστήμονας και ανθρωπιστής έκανε πράξη αυτό που έγραφε σε παλαιότερη επιστολή προς τους γονείς του (Αθήνα, 4 Οκτωβρίου 1910): «*Το ιδανικόν μου δεν είναι να πλουτίσω ούτε να ζήσω ευτυχής αλλά να εργασθώ, να δράσω, να δημιουργήσω, να κάμω κάθε τι αντάξιον ενός ανθρώπου ηθικού και δυνατού*»⁷.

Όταν εξερράγη ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Παπανικολάου παρακολουθούσε από μακριά –αλλά με μεγάλο ενδιαφέρον και αγωνία– τις εξελίξεις στην πατρίδα του. Το έπος του '40 ακολούθησε η γερμανική εισβολή και η τριπλή κατοχή που επιβλήθηκε στη χώρα προξένησε στον ελληνικό λαό πείνα και εξαθλίωση. Ο κορυφαίος επιστήμονας δεν μπορεί να μείνει απαθής μπροστά στο δράμα των συμπατριωτών του. Όντας επιφανές μέλος της ελληνικής παροικίας των Η.Π.Α., αποφασίζει να δράσει αποφασιστικά, αξιοποιώντας τις διασυνδέσεις του, προκειμένου να ανακουφίσει τους δοκιμαζόμενους συμπατριώτες του. Την περίοδο του πολέμου, λοιπόν, ο Παπανικολάου παράλληλα με το επιστημονικό του έργο επιτελεί και πολιτικό έργο, προσφέροντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του στην Greek War Relief, στον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό και στη National Committee for the Restoration of Greece.

Μετά το πέρας του πολέμου, το «δώρο» του Παπανικολάου στην ανθρωπότητα, το Pap test, γνωρίζει ολοένα και περισσότερη απήχηση. Υπό την

⁶ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 139

⁷ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 97-98

αιγίδα πλέον της Αμερικανικής Αντικαρκινικής Εταιρείας (American Cancer Society) και με επιβλέποντα τον μεγάλο ερευνητή, εκπονούνται προγράμματα επιμόρφωσης γιατρών, κυτταρολόγων, γυναικολόγων, παθολογοανατόμων σχετικά με τη νέα πρωτοποριακή διαγνωστική μέθοδο του καρκίνου. Ειδικές κλινικές ιδρύονται σε πολλά νοσοκομεία των Η.Π.Α. για την πρόληψη του καρκίνου. Το Pap test έχει γίνει πλέον εξέταση ρουτίνας για τις Αμερικανίδες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, η μέθοδος, χάρη στην αξιοπιστία της, βγήκε έξω από τα σύνορα των Η.Π.Α. και καθιερώθηκε παγκοσμίως. Ο αγώνας ετών του Παπανικολάου δικαιώνεται.

Ο μεγάλος Έλληνας επιστήμονας, που, ειρήσθω εν παρόδω, στην ακαδημαϊκή του διαδρομή απέκτησε όλους τους τίτλους της ιεραρχίας στη Σχολή Ανατομικής του Πανεπιστημίου Κορνέλ⁸, με την πρωτοποριακή του μέθοδο θεμελίωσε έναν νέο κλάδο της Ιατρικής, την Αποφολιδωτική Κυτταρολογία. Τη μέθοδο εξέτασης των αποφολιδούμενων κυττάρων (όσων αποπίπτουν από τον οργανισμό με τις εκκρίσεις) ο Παπανικολάου περιέγραψε αναλυτικά στο μνημειώδες σύγγραμμά του «Άτλας της Αποφολιδωτικής Κυτταρολογίας» (Atlas of Exfoliative Cytology) το 1954. Ο αναγνώστης πρέπει να γνωρίζει ότι η επιστημονική μέθοδος του Παπανικολάου, πέραν του γυναικείου κόλπου, μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άλλα συστήματα του οργανισμού, όπως το αναπνευστικό και το ουροποιητικό, με ανάλογη επιτυχία.

Ανάμεσα στις αναρίθμητες τιμητικές διακρίσεις και βραβεύσεις που απήλαυσε στην επιστημονική του σταδιοδρομία ήταν και η δημιουργία ειδικά για εκείνον ισόβιας καθηγητικής έδρας, με ικανοποιητικό μισθό και σύνταξη, η οποία τον απήλλαξε από την ιδιωτική εργασία και του αποδέσμευε πολύτιμο χρόνο για περαιτέρω έρευνα⁹. Την πρωτοβουλία αυτή πήραν από κοινού το Πανεπιστήμιο Κορνέλ, η Αμερικανική Εταιρεία για τον Καρκίνο και το Ίδρυμα Λάσκερ.

Το 1957, μετά από 44 χρόνια εργασίας στις Η.Π.Α. χωρίς διακοπές, παίρνει την απόφαση να πραγματοποιήσει ένα πολύμηνο ταξίδι στην Ευρώπη. Στόχος του ταξιδιού ήταν να συμμετάσχει στο πρώτο Διεθνές Συνέδριο της Αποφολιδωτικής Κυτταρολογίας στις Βρυξέλλες (Ιούλιος 1957) αλλά και για άλλους επιστημονικούς σκοπούς, καθώς και για να ξαναδεί τα άγια χώματα της πολυαγαπημένης του πατρίδας, που τόσο νοσταλγούσε. Μετά από περιήγηση ενός μηνός στην Ευρώπη, φτάνει στην Ελλάδα (Αύγουστος 1957) και ανταμώνει μετά από πολλά χρόνια με

⁸ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 147

⁹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 147

συγγενείς και φίλους. Παράλληλα με την αναφυχή συνδύασε και επιστημονικές επαφές για την προοπτική της δημιουργίας ενός Ερευνητικού Κέντρου στη χώρα, που θα έφερε το όνομά του. Η πρόθεσή του αυτή δεν κατέστη εφικτό τελικά να ευοδωθεί. Παρόλα αυτά, ποτέ δεν έπαψε να ενδιαφέρεται για τη διάδοση της διαγνωστικής του μεθόδου στην Ελλάδα αλλά και για την πρόοδο του αντικαρκινικού αγώνα εν γένει.

Ό,τι δεν κατόρθωσε να δημιουργήσει στην Ελλάδα ο μεγάλος επιστήμονας το πέτυχε επί αμερικανικού εδάφους. Πιο συγκεκριμένα, το μεγάλο του όραμα για τη δημιουργία ενός αντικαρκινικού ινστιτούτου παίρνει σάρκα και οστά με την ίδρυση στο Μαϊάμι της Φλόριδας του «Ινστιτούτου Ερευνών για τον Καρκίνο» (Paninicolaou Cancer Research Institute). Τον Νοέμβριο του 1961, το ζεύγος Παπανικολάου, αν και σε προχωρημένη ηλικία, παίρνει τη μεγάλη απόφαση να μετοικήσει στο Μαϊάμι, ώστε να μπορεί ο Dr Pap να διευθύνει το Ινστιτούτο. Τα επίσημα εγκαίνια του Ινστιτούτου, που έφερε το όνομα του μεγάλου ερευνητή, είχαν οριστεί για τις 13 Μαΐου 1962, ανήμερα των 79ων γενεθλίων του.

Ωστόσο, τη μεγάλη εκείνη μέρα δεν έμελλε να τη ζήσει, καθώς στις 19 Φεβρουαρίου ο κορυφαίος Έλληνας επιστήμονας του 20ού αιώνα έφυγε αιφνιδιαστικά από τη ζωή, παθαίνοντας καρδιακή προσβολή. Ο αδόκητος θάνατός του σκόρπισε ανείπωτο πόνο στους οικείους του και άφησε ένα δυσαναπλήρωτο κενό στον επιστημονικό κόσμο. Πλήθος κόσμου παρακολούθησε τη νεκρώσιμο ακολουθία που τελέστηκε στον Ελληνορθόδοξο Μητροπολιτικό Ναό της Αγίας Τριάδος στη Νέα Υόρκη, προεστώτος του Αρχιεπισκόπου Βορείου και Νοτίου Αμερικής Ιακώβου, και η ταφή του μεγάλου νεκρού έγινε στο κοιμητήριο Κλίντον του Νιου Τζέρσεϊ.

Στο εισαγωγικό αυτό τμήμα της ανά χειράς διατριβής, ανατρέξαμε στους σημαντικότερους σταθμούς της πολυκύμαντης ζωής του Γ. Ν. Παπανικολάου, προκειμένου ο αναγνώστης να έχει μια γενική εικόνα του βίου του μεγάλου επιστήμονα και ανθρωπιστή. Στο εξής η εργασία εστιάζει στην κοινωνικοπολιτική σκέψη και δράση του μεγάλου ερευνητή, ακολουθώντας την κάτωθι διάρθρωση:

Στο Α΄ Κεφάλαιο, με τίτλο «Το πολιτικό υπόβαθρο του Γ. Παπανικολάου», ασχολούμαστε με δύο ισχυρές προσωπικότητες που συνέβαλαν τα μέγιστα στη διαμόρφωση της κοινωνικής και πολιτικής σκέψης του Παπανικολάου: τον παππού του Γεώργιο Κριτσούτα και τον πατέρα του Νικόλαο Αθαν. Παπανικολάου, σημαντικό Κυμαίο πολιτικό.

Στο Β΄ Κεφάλαιο το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στις κοινωνικές και πολιτικές ανησυχίες των νεανικών χρόνων του Γ. Παπανικολάου, οι οποίες

εκφράστηκαν μέσα από κοινωνικές πράξεις, μέσα από την αρθρογραφία και την επιστολογραφία του, μέσα από τις επαφές με σημαντικά πρόσωπα της εποχής του.

Στο Γ΄ Κεφάλαιο παρουσιάζεται η άγνωστη πατριωτική δράση του ανθρωπιστή επιστήμονα στις Η.Π.Α. Με τη συμμετοχή του σε ομογενειακές πολιτικές οργανώσεις προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες προς την πατρίδα, την περίοδο της Κατοχής.

Στο επιλογικό τμήμα προβαίνουμε σε μια αποτίμηση του κοινωνικοπολιτικού έργου του Γ. Παπανικολάου.

Στο τέλος της διατριβής παρατίθεται παράρτημα με φωτογραφικό και αρχειακό υλικό σχετικό με τη ζωή και τη δράση του μεγάλου ερευνητή.

Α' Κεφάλαιο

Το πολιτικό υπόβαθρο του Γ.Ν. Παπανικολάου

Όπως προκύπτει μέσα από την εισαγωγική –πανοραμική– παρουσίαση της ζωής και του έργου του Γ. Ν. Παπανικολάου, ο πρωτοπόρος ερευνητής υπήρξε ένας ταπεινός και ακάματος υπηρέτης του Ανθρώπου· ένας επιστήμονας με πλήρη συναίσθηση της κοινωνικής του αποστολής. Υπήρξε, παράλληλα, κι ένας φλογερός πατριώτης, που παρά τον μισό περίπου αιώνα μακριά από την πατρίδα του, φρόντιζε να μαθαίνει γι' αυτήν και τη βοηθούσε με όποιον τρόπο μπορούσε. Αυτή η κοινωνικοπολιτική του συνείδηση καλλιεργήθηκε εξ απαλών ονύχων, μεγαλώνοντας σε μια οικογένεια με πολιτικό υπόβαθρο και πλούσια κοινωνική δράση. Κυρίαρχες φυσιογνωμίες, που άσκησαν επιρροή στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του και αποτέλεσαν πρότυπα για τον Παπανικολάου, υπήρξε ο παππούς του, Γεώργιος Κριτσούτας και ο πατέρας του, Νικόλαος Αθ. Παπανικολάου.

1.1. Γεώργιος Κριτσούτας: ο παππούς-πρότυπο

Πάνω από το γραφείο του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου στην οικία του στο προάστιο Ντάγκλαστον του Λονγκ Άιλαντ της Νέας Υόρκης, κρεμόταν ένα μεγάλων διαστάσεων πορτρέτο¹⁰. Ήταν το πορτρέτο του παππού του, Γεωργίου Κριτσούτα, πατέρα της μητέρας του. Το πορτρέτο αυτό κοσμούσε το πατρικό τους σπίτι στην Κύμη. Όμως η αδερφή του Παπανικολάου, γνωρίζοντας τον θαυμασμό που έτρεφε ο μεγάλος ερευνητής στον παππού του από την πλευρά της μητέρας του –κι ας μην τον γνώρισε ποτέ–, του το έστειλε ως δώρο στην Αμερική. Ο παππούς Γεώργιος Κριτσούτας είχε φύγει από τη ζωή το 1873, δέκα χρόνια πριν τη γέννηση του δευτερότοκου γιου της οικογένειας Παπανικολάου. Ο μικρός Γεώργιος όμως, στον οποίο δόθηκε το όνομα του παππού του, μεγάλωσε με τις διηγήσεις περιστατικών από τον βίο του παππού του, άκουγε για το πόσο μεγάλη προσωπικότητα υπήρξε και έτρεφε μεγάλη αδυναμία προς τη μνήμη του¹¹. Δεν ήταν λίγοι, μάλιστα, εκείνοι που διέκριναν αρκετές ομοιότητες στον νεαρό Γιώργο με τον θρυλικό παππού του, κυρίως ως προς τις πνευματικές αρετές, την αγάπη για το διάβασμα και την καλλιτεχνική του φύση¹². Μα ας δούμε ποιος ήταν ο Γεώργιος Κριτσούτας, ο παππούς-πρότυπο για τον Γεώργιο Ν. Παπανικολάου.

¹⁰ Μ. Κόκκορη, *Γεώργιος Ν. Παπανικολάου. Μέσα από τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα 2005, σ. 21 και 164

¹¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 21

¹² Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 21

Ο Γεώργιος Αλεξίου Κριτσούτας γεννήθηκε στο Μοναστήρι της Μακεδονίας το 1813 (ή το 1815). Ο πατέρας του, Αλέξιος, ήταν έμπορος και επιφανές μέλος της ακμάζουσας, κατά τον 19ο αιώνα, ελληνικής κοινότητας του Μοναστηρίου¹³. Ο Αλέξιος Κριτσούτας βρισκόταν διαρκώς μεταξύ Μοναστηρίου και Βιέννης για εμπορικούς σκοπούς αλλά και για τους σκοπούς της Φιλικής Εταιρείας, της οποίας ήταν μέλος¹⁴. Μετά τον πρόωρο θάνατο της πρώτης του γυναίκας, η οποία του χάρισε τον Γεώργιο, ξαναπαντρεύτηκε, αποκτώντας κι άλλα παιδιά. Ο Αλέξιος με την οικογένειά του έρχεται μετά την Επανάσταση στην Ελλάδα και ύστερα από περιπλανήσεις εγκαθίσταται το 1830 στη Χαλκίδα.

Έχοντας όνειρα και προσδοκίες από τον πρωτότοκό του γιο, Γεώργιο, ο Αλέξιος τον εγγράφει στο Κεντρικόν Σχολείον στην Αίγινα, ιδρυθέν από τον Ιωάννη Καποδίστρια το 1829 και μοναδικό έγκριτο εκπαιδευτικό ίδρυμα του νεοπαγούς ελληνικού κράτους¹⁵. Ο Γεώργιος αποφοιτά από το Κεντρικόν Σχολείον το 1834 και εισάγεται στο Στρατιωτικό σχολείο Ευελπίδων, που είχε ως αρχική έδρα την Αίγινα. Από το τελευταίο θα λάβει το πτυχίο του το 1841 και έκτοτε θα ακολουθήσει σταδιοδρομία στρατιωτικού, με απόλυτη πίστη και αφοσίωση στον βασιλιά Όθωνα¹⁶.

Με κριτήριο την προσήλωσή του στον βασιλιά, ο Γ. Κριτσούτας διορίζεται, τον Οκτώβριο του 1843, Έφορος (διοικητής) του Ανθρακωρυχείου Κύμης, το οποίο υπαγόταν εκείνη την περίοδο διοικητικά στη Γραμματεία των Στρατιωτικών. Σκοπός της λειτουργίας του ανθρακωρυχείου ήταν η τροφοδοσία με γαιάνθρακες των βασιλικών εργοστασίων του Ναυπλίου και σε αυτό εργάζονταν, την περίοδο που στάλθηκε ο Κριτσούτας εκεί, ως ανθρακωρύχοι Βαυαροί στρατιώτες¹⁷. Η αποστολή του Κριτσούτα ήταν να τεθεί επικεφαλής στρατιωτικού κλιμακίου με στόχο τη διευθέτηση προβλημάτων του ανθρακωρυχείου και την επιβεβαίωση υπονοιών υπεξαίρεσης από μέρους του Βαυαρού πρώην εφόρου, Όθωνα Σχίλλερ.

Πράγματι, ο Κριτσούτας εκτελεί την αποστολή του με απaráμιλλη υπευθυνότητα και ευσυνειδησία, αποκαλύπτοντας τις καταχρήσεις του Σχίλλερ και παραπέμποντάς τον στα αρμόδια Δικαστήρια¹⁸. Ανακάλυψε ακόμη ότι ο Σχίλλερ δεν ήταν ο μόνος που προέβαινε σε καταχρήσεις εις βάρος των κρατικών συμφερόντων αλλά και Βαυαροί στρατιώτες-ανθρακωρύχοι, καθώς και χωρικοί των παρακειμένων

¹³ Γ. Κόκκορη, «Ένας σπουδαίος παππούς, ένα διάσημο εγγόνι...», στο: *Ρόπτρο*, τχ. 59 (2019), σ. 52

¹⁴ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 22

¹⁵ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 53

¹⁶ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 53

¹⁷ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 54

¹⁸ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 54

περιοχών, που εξόρυσσαν παράνομα γαιάνθρακες για δική τους χρήση. Για όλα αυτά, με πλήρη συναίσθηση του χρέους του, ενημερώνει την Κυβέρνηση και παράλληλα της προτείνει την αντικατάσταση των Βαυαρών στρατιωτών με Έλληνες ειδικευμένους εργάτες, ώστε να βιοπορίζονται από την εργασία τους στα ορυχεία και να συμβάλουν κατ' αυτόν τον τρόπο στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας¹⁹.

Μέσα από τον τρόπο που εκτέλεσε την αποστολή του στα Ανθρακωρυχεία Κύμης, αναδεικνύονται στοιχεία του ακέραιου χαρακτήρα που διέθετε ο Γεώργιος Κριτσούτας: αίσθημα ευθύνης, αίσθηση του χρέους προς την πατρίδα, κοινωνική και πολιτική συνείδηση, απαρέγκλιτη τήρηση των στρατιωτικών αρχών. Τα παραπάνω στοιχεία είναι αρετές που πρέπει να κοσμούν έναν ικανό στρατιωτικό, ο Κριτσούτας όμως ήταν κάτι παραπάνω από κοινός στρατιωτικός. Πίσω από τη στολή του αξιωματικού κρυβόταν ένας άνθρωπος με ευρύτερες πνευματικές ανησυχίες, κοινωνικούς και πολιτικούς προβληματισμούς, φιλοσοφική διάθεση, λάτρης των ποιοτικών αναγνωσμάτων.

Ήδη λίγο μετά την αποφοίτησή του από το Στρατιωτικό σχολείο Ευελπίδων (1842), ο Κριτσούτας αναλαμβάνει συνδρομητής, χορηγός δηλαδή –με μικρό ή μεγάλο ποσό– στη μετατύπωση του τόμου του Ιταλού διανοητή Τζέζαρε Μπεκαρία «Περί αδικημάτων και ποινών», μνημειώδους έργου αναφερόμενου στα ανθρώπινα δικαιώματα, στην πρόληψη των αδικημάτων και στο δίκαιον των ποινών²⁰. Την ίδια περίοδο που εποπτεύει τη λειτουργία των Ανθρακωρυχείων Κύμης, ο Κριτσούτας δεν εγκαταλείπει τις πνευματικές του δραστηριότητες· μελετά, μεταφράζει, συγγράφει αδιάκοπα. Αιτείται, μάλιστα, οικονομική ενίσχυση από πλευράς Υπουργείου Στρατιωτικών, για να εκδώσει σύγγραμμα ωφέλιμο για τον ελληνικό στρατό, καθώς είχε διαπιστώσει βιβλιογραφικά κενά στη στρατιωτική επιστήμη. Έτρεφε δε την ακλόνητη πίστη πως εν δυνάμει στρατιώτης είναι ο κάθε πολίτης, σε περίπτωση απειλής για την πατρίδα. Επομένως, το σύγγραμμά του θα ωφελούσε και τον γενικότερο μάχιμο ανδρικό πληθυσμό. Κατά τα έτη 1846 και 1847, αναλαμβάνει συνδρομητής σε δύο ακόμα βιβλία: την «Ιστορία της Ολδεμβούργης», που αναφερόταν στην πατρίδα της βασίλισσας Αμαλίας, και στο «Γεώργιος Παπαδάκης, τραγωδία εις πράξεις πέντε», βιβλίο που αναφερόταν στο Κρητικό Ζήτημα²¹.

Το 1853 ο Κριτσούτας, με τον βαθμό πλέον του υπολοχαγού πυροβολικού,

¹⁹ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 55

²⁰ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 53

²¹ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 57-58

ετοιμάζεται να μεταβεί για διετή μετεκπαίδευση στη Γαλλία, ωστόσο οικογενειακοί όσο και πολιτικοί λόγοι στέκονται εμπόδιο. Οικογενειακοί λόγοι, καθώς μετά τη γέννηση της κόρης του Μαρίας (1850), της μητέρας αργότερα του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου, χάνει τη νεαρή σύζυγό του, Ζαχαρού(λα), και πρέπει να φροντίσει το κοριτσάκι του. Πολιτικοί λόγοι, αφού η 16σέλιδη εργασία του, με τίτλο «Ἐφεσις πρὸς τὸν Ἀγγλικὸν λαὸν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ ἀραιὰ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς», στην οποία στηλίτευε τη στάση της Αγγλίας και της Γαλλίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο, προκάλεσε εύλογη δυσaráσκεια στους Αγγλογάλλους²².

Μετά τη Ναυπλιακή Επανάσταση του Φεβρουαρίου 1862, ο Γεώργιος Κριτσούτας εγκαθίσταται με την κόρη του στο Ναύπλιο²³, όπου ανέλαβε θέση εφόρου στο Πυριτιδοποιεῖο του Ναυπλίου²⁴. Για άγνωστους λόγους τίθεται «εν αργία» την τριετία 1868-1871, ενώ ανακαλείται εκ νέου στις τάξεις του στρατού, το 1871, καλύπτοντας θέση λοχαγού στο Τάγμα Πυροβολικού²⁵. Παραμένει για έναν χρόνο στη θέση αυτή και αποστρατεύεται οριστικά το 1872²⁶. Ο Γεώργιος Κριτσούτας πεθαίνει έναν χρόνο αργότερα στις 2.12.1873.

Συγκρίνοντας την προσωπικότητα του παππού, Γεωργίου Κριτσούτα, με αυτήν του εγγονού, Γεωργίου Ν. Παπανικολάου, διαπιστώνουμε αρκετές ομοιότητες. Χωρίς αμφιβολία, ο μεγάλος ερευνητής κληρονόμησε²⁷ από τον παππού του πολλά χαρακτηριστικά: την αυτοπειθαρχία, την υπευθυνότητα, την προσήλωση στον στόχο, το ενδιαφέρον για το κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι και τη φιλαναγνωσία. Με αυτά τα πνευματικά και ηθικά εφόδια ο μεγάλος επιστήμονας κατάφερε να βαδίσει στα χνάρια του σπουδαίου παππού του αλλά και να τον ξεπεράσει, γράφοντας με χρυσά γράμματα το όνομά του στις δέλτους της Ιστορίας της Ιατρικής.

---

²² Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 61

²³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 22

²⁴ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 61

²⁵ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 62

²⁶ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 62

²⁷ Γ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 63

1.2. Ο πολιτευτής πατέρας, Νικόλαος Αθαν. Παπανικολάου

Το 1957, όταν μετά από 44 χρόνια στις Η.Π.Α., ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου –παγκοσμίου φήμης πια επιστήμονας– επισκέπτεται τη γενέτειρά του, Κύμη, το Δημοτικό Συμβούλιο τού ανακοίνωσε την απόφαση να ονομαστεί η κεντρική πλατεία της Κύμης «Πλατεία Γεωργίου Νικολάου Παπανικολάου»²⁸. Ο μεγάλος επιστήμονας ευχαρίστησε το Συμβούλιο για την πρωτοβουλία του αυτή, τονίζοντας πως με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να τιμηθεί και το όνομα του πατέρα του, Νικολάου, που τόσα πρόσφερε στον τόπο²⁹.

Αναντίρρητα, το πατρικό πρότυπο άσκησε καταλυτική επιρροή στον μεγάλο ευεργέτη της ανθρωπότητας, όπως φαίνεται και από τα ακόλουθα αποσπάσματα επιστολών του προς τον πατέρα του:

1) *«Εγινήκατε για χρόνια το είδωλο μιας εποχής, εφθάσατε σ' ένα σεβαστό αξίωμα, ευεργετήσατε μια κοινωνία [...] εγώ είμαι παιδί Σας, πρέπει να σας ακολουθήσω πιστά. Πρέπει να δράσω σήμερα όπως εδράσατε και σεις. Ξεχωριστός ο δρόμος μα ίδιος ο σκοπός»*³⁰ (Αθήνα, 27 Νοεμβρίου 1904),

2) *«[...] έτσι καθώς είστε μακρυνά, παίρνετε τη μορφή ενός ιδεώδους όντος, που είναι πάντοτε εκεί αντίκρυ μου, όχι μόνον για να με προστατεύη αλλά και για να μου δίνη ένα ευγενές παράδειγμα. Η μεγαλειτέρα μου φιλοδοξία είναι να φανώ μια μέρα αντάξιος των τόσων θυσιών Σας και να μπορέσω να Σας αποδώσω ένα μικρό μέρος τουλάχιστον εκ των όσων μου προσφέρατε»*³¹ (Νέα Υόρκη, 14 Δεκεμβρίου 1913).

Η χρήση του «Σ κεφαλαίου» είναι μία ακόμη ένδειξη του σεβασμού και της εκτίμησης που έτρεφε ο Γεώργιος Παπανικολάου προς την πατρική φιγούρα.

Ποιος όμως ήταν ο Νικόλαος Αθανασίου Παπανικολάου, που τόσο επηρέασε, μέσα από το παράδειγμά του, τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του γιου του αλλά και την επιστημονική του διαδρομή;

Ο Νικόλαος Αθαν. Παπανικολάου γεννήθηκε στην Κύμη Ευβοίας το 1844 και ήταν γόνος εύπορης οικογένειας. Έχοντας οικονομική ευχέρεια, η οικογένειά του κατόρθωσε να δώσει στον Νικόλαο σπουδαία μόρφωση, η οποία τον βοήθησε αργότερα να διακριθεί επαγγελματικά αλλά και να αναπτύξει μια αξιόλογη κοινωνικοπολιτική δράση. Μετά τη φοίτησή του στο Γυμνάσιο, παρακολουθεί

²⁸ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

²⁹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

³⁰ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 49

³¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 123

μαθήματα για δύο χρόνια στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και εν συνεχεία εγγράφεται στην Ιατρική Σχολή του ίδιου ιδρύματος, από την οποία αποφοιτά το 1871³².

Μετά την αποφοίτησή του, ο Ν. Παπανικολάου επιστρέφει στον τόπο καταγωγής του, όπου αρχίζει να εξασκεί το επάγγελμα του ιατρού, θέτοντας εαυτόν στην υπηρεσία της τοπικής κοινωνίας. Η διάθεση για προσφορά στον συνάνθρωπο δεν εξαντλήθηκε μόνο στις υγειονομικές του υπηρεσίες αλλά γρήγορα τον κατέλαβε η επιθυμία να συνεισφέρει στον τόπο του και από το μετερίζι της πολιτικής. Σταδιακά η πολιτική άρχισε να κερδίζει έδαφος στα ενδιαφέροντά του, να γίνεται «κύριος σκοπός της ζωής του»³³.

Συνολικά, ο γιατρός Ν. Παπανικολάου υπηρέτησε τον τόπο του ως Δήμαρχος Κύμης τρεις φορές (1879-1883, 1887-1891 και 1895-1899) αλλά και ως Βουλευτής Καρυστίας, την τριετία 1892-1895³⁴. Σε όλη την πολιτική του σταδιοδρομία υπήρξε θαυμαστής και φίλος του Χαριλάου Τρικούπη, καθώς τον ενέπνεε το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του μεγάλου οραματιστή πολιτικού³⁵. Ο πολιτευτής Παπανικολάου διακρινόταν από σπάνιο πολιτικό ήθος, ακεραιότητα χαρακτήρα, πίστη στην υπηρεσία ενός υψηλού σκοπού, αποφεύγοντας κάθε είδους μικροεξυπηρετήσεις.

Μέσα από τα υψηλά πολιτειακά αξιώματα που κατέλαβε ο Ν. Παπανικολάου έκανε ό,τι καλύτερο μπορούσε για την ιδιαίτερη πατρίδα του³⁶. Πιο συγκεκριμένα, επί δημαρχίας Νικολάου Παπανικολάου, υλοποιήθηκαν σημαντικά έργα κοινής ωφελείας, που άλλαξαν τη ζωή των κατοίκων της Κύμης προς το καλύτερο, όπως το υδραγωγείο, ο κυλινδρόμυλος και το λιμάνι της Κύμης³⁷. Στα δύο τελευταία έργα είχαν βάλει τον θεμέλιο λίθο τα δυο του αγόρια από τον γάμο του με τη Μαρία Γεωργίου Κριτσούτα, Νάσος και Γεώργιος Παπανικολάου, αντίστοιχα³⁸.

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, ο γιατρός Παπανικολάου ήθελε τα παιδιά του να παρακολουθούν από κοντά όλες τις κοινωνικοπολιτικές του δραστηριότητες, προετοιμάζοντάς τα κατ' αυτόν τον τρόπο για την κοινωνική ζωή³⁹.

³² Προφορική μαρτυρία από τη Γ. Κόκκορη (27.4.2020)

³³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 24

³⁴ Προφορική μαρτυρία από τη Γ. Κόκκορη, *ό. π.*

³⁵ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

³⁶ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

³⁷ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

³⁸ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 28

³⁹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 28

Για τον ίδιο σκοπό δεν δίσταζε να παίρνει μαζί του τους γιους του, κατά το διάστημα της φοίτησής τους στο Α΄ Γυμνάσιο Αθηνών, στο αρχοντικό του Χαριλάου Τρικούπη. Αναντίλεκτα, η εμπειρία από τις επισκέψεις στο σπίτι του Τρικούπη υπήρξε καθοριστική ως προς την κοινωνική και πολιτική αγωγή του νεαρού Γεωργίου Παπανικολάου. Μάλιστα σε μια από αυτές τις επισκέψεις, ο μετέπειτα ευεργέτης της ανθρωπότητας ερωτήθηκε από τον μεγάλο εκσυγχρονιστή πολιτικό τι θα ήθελε να γίνει όταν μεγαλώσει⁴⁰. Ο έφηβος Παπανικολάου του απάντησε ότι δεν είχε ακόμα αποφασίσει⁴¹. Τότε ο Τρικούπης, χαμογελώντας στο παιδί, είπε: «*Εγώ στην ηλικία σου ήξερα τι θα γίνω!*»⁴² Ο μικρός αυτός διάλογος, φυσικά, υπήρξε σημαδιακός για τη ζωή του νεαρού Παπανικολάου, αφού αποτέλεσε ένα ακόμα σημαντικό ερέθισμα για να θέσει υψηλούς στόχους και να θελήσει να γίνει και ο ίδιος κάτι σπουδαίο μια μέρα. Αποτέλεσε, με άλλα λόγια, δίδαγμα για το νόημα του προορισμού στη ζωή του⁴³.

Η φροντίδα για την κοινωνική και πολιτική αγωγή των παιδιών του εντασσόταν στο πλαίσιο της προσπάθειας του Νικολάου Παπανικολάου να τους προσφέρει μια ολοκληρωμένη αγωγή, στα πρότυπα της κλασικής παιδείας. Ως πραγματικός ιατροφιλόσοφος, ευρυμαθής και λάτρης των κλασικών γραμμάτων, ο γιατρός και πολιτευτής Παπανικολάου προσπάθησε να εμφυσήσει στους γιους του την αγάπη για τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς⁴⁴. Αναλυτικότερα, την περίοδο της φοίτησής τους στο Γυμνάσιο, τους έστειλε σημειώσεις με τα δικά του σχόλια στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών, ενώ, όταν πήγαινε στην Αθήνα, έπαιρνε τα παιδιά του και ανέβαιναν στον ιερό βράχο της Ακρόπολης και στον λόφο του Φιλοπάππου⁴⁵. Έχοντας μαζί τους τα βιβλία τους, ο πατέρας Παπανικολάου τους ανέλυε αρχαία κείμενα ενώ θαύμαζαν παράλληλα τα μνημεία⁴⁶. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον που απέπνεε πνευματικότητα, τα παιδιά μούνταν στις αξίες του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.

Ο γιατρός Ν. Παπανικολάου, για χάρη της πολιτικής, δεν διεύρυνε τις σπουδές του στην Ιατρική. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν ενδιαφερόταν για τις ιατρικές εξελίξεις της εποχής αλλά και για τον εμπλουτισμό των ιατρικών γνώσεών

⁴⁰ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 34

⁴¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 34

⁴² Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 34

⁴³ Κ. Ζάχου, *Μεγάλοι Έλληνες: Γεώργιος Παπανικολάου*, Αθήνα 2009, σ. 44

⁴⁴ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 32

⁴⁵ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 32

⁴⁶ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 32

του. Απεναντίας, ήταν εγγεγραμμένος συνδρομητής στο σημαντικότερο ελληνικό ιατρικό περιοδικό της εποχής του, την «Ιατρική Πρόοδο», γεγονός που καταδεικνύει τις επιστημονικές του ανησυχίες-αναζητήσεις⁴⁷. Ίσως για αυτές ακριβώς τις αναζητήσεις του τον χαρακτήρισε ο γιος του, Γεώργιος, ως μια «ιδιοφυΐα που κλείστηκε σε στενά όρια»⁴⁸. Ο Γεώργιος Παπανικολάου πίστευε πως ο πατέρας του θα μπορούσε με βάση τις δυνατότητές του, οικονομικές και πνευματικές, να απεγκλωβιστεί από τα στενά όρια της Κύμης και να διαγράψει μια λαμπρή επιστημονική πορεία σε μια μεγαλύτερη πολιτεία, ίσως του εξωτερικού. Ένας από τους λόγους που τον ώθησαν να φύγει για το εξωτερικό, όπως έλεγε αργότερα –όντας διάσημος πια– ο μεγάλος ερευνητής, ήταν το ότι δεν ήθελε να έχει την ίδια μοίρα με τον πατέρα του, να μη θυσιάζε τα όνειρά του ακολουθώντας την «πεπατημένη» οδό⁴⁹.

Παρά το γεγονός ότι οι βασικοί οικονομικοί πόροι της οικογένειας του γιατρού Ν. Παπανικολάου προέρχονταν από την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος από τον ίδιο, οι πολιτικές του δραστηριότητες τού απορροφούσαν χρόνο και κατά συνέπεια του στερούσαν έσοδα. Οργανωτικός καθώς ήταν, κατέγραφε σε ένα βιβλίο τις επισκέψεις των ασθενών και τα χρήματα που του όφειλαν⁵⁰. Σε ερώτηση του μεγάλου του γιου, Νάσου, γιατί κουράζεται να το ενημερώνει αφού δεν επρόκειτο ποτέ να διεκδικούσε τα δεδουλευμένα του, ο γιατρός-πολιτευτής Παπανικολάου απάντησε: «*Το θέλω, παιδί μου, το θέλω, για να ξέρω πόσα έχασα από την πολιτική*»⁵¹. Να σημειωθεί πως τα χρόνια εκείνα ήταν διαδεδομένη η πρακτική των πολιτευόμενων γιατρών να εξαργυρώνουν με ψήφους την αμοιβή για τις υπηρεσίες τους⁵². Η ενασχόληση, επομένως, με την πολιτική εξελίχθηκε σε οικονομική πληγή τρόπον τινά για την οικογένειά του, σε καθοριστική περίοδο, όπου οι δύο γιοι του σπούδαζαν και, κατά τα ειωθότα της εποχής, έπρεπε να προικίσει τις δύο του κόρες.

Παρά τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε ο πατέρας του, ο Γεώργιος Παπανικολάου, όπως φαίνεται μέσα από τις νεανικές του επιστολές, υπερασπιζόταν φανατικά τις απαιτήσεις του (βιολί, δίδακτρα, καλό ντύσιμο), δημιουργώντας την εντύπωση ενός σπάταλου και αλόγιστου νέου⁵³. Χαρακτηριστική

⁴⁷ Σ. Γ. Μαρκέτος, *Ιστορία της Ιατρικής του 20ού αιώνα, Ι. Οι Έλληνες πρωτοπόροι: Ι. Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (1883-1962)*, Αθήνα 2000, σ. 61

⁴⁸ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

⁴⁹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 25

⁵⁰ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 44

⁵¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 44

⁵² Προφορική μαρτυρία από τη Γ. Κόκκορη, *ό. π.*

⁵³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 44

είναι και η έκρηξη οργής του νεαρού Παπανικολάου, φοιτητή τότε της Ιατρικής, σε επιστολή προς τον πατέρα του, αφήνοντας αιχμές για το οικονομικό κόστος της ενασχόλησης του πατέρα του με την πολιτική: «*A! E, συ που ρωτάς; Ξέρεις γιατί γεννήθηκα σ' αυτό τον κόσμο; Μάθε το! Για να ζήσω με οικονομία. Εγώ που με βλέπεις θα κληρονομήσω μια μέρα τρία αμπέλια και θα πάρω προίκα και πολλά άλλα. Ακούς; Μάθε το. Ίσως μια μέρα γίνω και βουλευτής! Καταλαβαίνεις; Βουλευτής. Τότε ίσως θα είμαι κατάχρεως*»⁵⁴ (Αθήνα, 27 Νοεμβρίου 1904). Στην αλληλογραφία με τον πατέρα του δεν ήταν η μοναδική φορά που ανέβαιναν οι τόνοι, καθότι δυναμικοί και οι δύο χαρακτήρες. Ο Γεώργιος φιλόδοξος και διεκδικητικός· ο πατέρας ρεαλιστής και συντηρητικός.

Σημείο τριβής μεταξύ των δύο υπήρξε και η επιθυμία του πατέρα του, μετά την αποφοίτηση του Γεωργίου από την Ιατρική Σχολή και την εκπλήρωση της στρατιωτικής του θητείας, να ακολουθήσει καριέρα στρατιωτικού γιατρού⁵⁵. «*Δεν θέλω να γίνω στρατιωτικός ιατρός. Όχι! Θέλω να μείνω ελεύθερος. Θέλω να αισθανθώ όλη τη χαρά που δίνει ο αγών της ζωής!*»⁵⁶, γράφει σε έντονο ύφος απευθυνόμενος στον πατέρα του (31 Δεκεμβρίου 1904). Απέρριψε, επίσης, την πρόταση του πατέρα του για επαγγελματική αποκατάσταση στην Κύμη, καθώς δεν τον ενδιέφερε να ασκήσει το ιατρικό επάγγελμα⁵⁷. Στα στενά όρια της Κύμης δεν θα μπορούσε να παρακολουθήσει τις εξελίξεις στη φιλοσοφία και την επιστήμη⁵⁸, που σημειώνονταν με αλματώδεις ρυθμούς στη Δύση. «*Να συντελούνται κάπου τέτοια συναρπαστικά κι εγώ να χάνω τον καιρό μου σε μια επαρχιακή γωνιά!*»⁵⁹, σκεφτόταν. Επίκεντρο των εξελίξεων εκείνη την εποχή ήταν η Γερμανία και ο νεαρός Παπανικολάου ονειρευόταν να διευρύνει τον κύκλο των σπουδών του εκεί. Οι αρχικές ενστάσεις του γιατρού πατέρα του κάμφθηκαν μπρος στην επιθυμία του φιλόδοξου γιου του, αποφασίζοντας να κάνει ό,τι ήταν δυνατό για να πραγματοποιήσει το όνειρο του παιδιού του.

Μια από τις θυσίες του Νικολάου Παπανικολάου, για να υποστηρίξει οικονομικά τις μεταπτυχιακές σπουδές του Γεωργίου, ήταν να εργαστεί στο Ελληνικό Μονοπώλιο της Κύμης⁶⁰. Η εφημερίδα «Κύμη», στις 16.9.1907, αναφέρεται στην

⁵⁴ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 44

⁵⁵ βλ. σ. 7 της ανά χειράς εργασίας

⁵⁶ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 53

⁵⁷ D. E. Carmichael, *The Pap Smear: Life of George Papanicolaou*, Illinois (USA) 1973, σ. 15

⁵⁸ D. E. Carmichael, *ό. π.*, σ. 15

⁵⁹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 61

⁶⁰ Προφορική μαρτυρία από τη Γ. Κόκκορη, *ό. π.*

«κατάπτωση» αυτή του γιατρού Παπανικολάου: «επερνούσα προχθές απ' έξω από το ισόγειο όπου πωλούνται τα είδη του Μονοπωλείου κι είδα κ' εγώ το γιατρό μας τον Παπανικολάου, τον καλλίτερο γιατρό του τόπου μας, ανάμεσα σε ένα σωρό χωριάτες να πουλάει αλάτι, σπύρτα, πετρέλαιο κ.λπ. φτυαρίζοντας δεξιά και αριστερά τ' αλάτι μήπως πάη χαμένο κανένα δράμι... Και μόνο που δεν έκλαψα για τα τέτοια χάλια του»⁶¹.

Αναγνωρίζοντας τις θυσίες που έκανε ο πατέρας του για όλα του τα παιδιά – και ιδιαίτερα για εκείνον– ο Γεώργιος Παπανικολάου θα γράψει αργότερα στην αδερφή και τον γαμπρό του από την Αμερική (Νέα Υόρκη, 17 Ιανουαρίου 1914): «Εκείνο που με κάνει να είμαι ανυπόμονος είναι η σκέψις ότι ο μπαμπάς για να επαρκέσει στις μικράς υποχρεώσεις του και στις μεγάλας απαιτήσεις όλων μας, κάθεται και βασανίζεται με μια δουλειά που δεν είναι ούτε για τη θέση ούτε για τα χέρια του και δεν μπορεί να ιδή ούτε μιας ώρας ανάπαυσι και ευχαρίστησι. Νομίζω πως είναι καιρός πια όχι μόνον να τον απαλλάξωμε τελείως όλοι μας, αλλά και να τον βοηθήσουμε οικονομικώς πρώτον να εξοφλήση τας υποχρεώσεις του και έπειτα να μπορέσει να ζή χωρίς να εργάζεται ο ίδιος εις το Μονοπόλιον, χωρίς να έχη κανέναν να τον βοηθά»⁶².

Ο Νικόλαος Αθαν. Παπανικολάου, ο άνθρωπος που πρόσφερε τόσα διδάγματα και υποστήριξε με κάθε τρόπο –παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες– τον μετέπειτα ευεργέτη της ανθρωπότητας, δεν πρόλαβε να γευτεί τη χαρά της δικαίωσης των θυσιών που είχε κάνει για εκείνον⁶³. Άφησε την τελευταία του πνοή το καλοκαίρι του 1919, σε μια εποχή που στην άλλη όχθη του Ατλαντικού ο σπουδαίος γιος του άρχισε να γνωρίζει μια ευρύτατη προβολή στον επιστημονικό κόσμο⁶⁴ χάρη στις έρευνές του στο κολπικό επίχρισμα. Ωστόσο, λαμβάνοντας τις πρώτες δημοσιευμένες εργασίες του γιου του, αφιερωμένες προς το πρόσωπό του, ο Νικόλαος Παπανικολάου θα ένιωθε ικανοποίηση από την ανοδική τροχιά στην οποία είχε εισέλθει το παιδί του.

⁶¹ Εφ. *Κύμη*, αρ. φ. 109, 16.9.1907

⁶² Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 126. Για την αναγνώριση των θυσιών του πατέρα του από πλευράς Γ. Παπανικολάου βλ. και σ. 18 του παρόντος (Επιστολή της 14ης Δεκεμβρίου 1913)

⁶³ Κ. Ζάγου, *ό. π.*, σ. 79

⁶⁴ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 136

Β' Κεφάλαιο

Κοινωνικές και πολιτικές ανησυχίες της νεανικής ηλικίας

2.1. Η φιλοσοφία οδηγός της κοινωνικής προσφοράς

Χωρίς αμφιβολία, το ιδανικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ανατράφηκε και η ολοκληρωμένη –κατά τα αρχαιοελληνικά πρότυπα– παιδεία που έλαβε, αποτέλεσαν τους πυλώνες της συγκρότησης της προσωπικότητας και της επιστημονικής πορείας του Γεωργίου Παπανικολάου.

Ήδη από τα γυμνασιακά του χρόνια, ο νεαρός Γεώργιος δεν αρκέστηκε στις σχολικές γνώσεις, αλλά προσπάθησε να διευρύνει τη γενική του μόρφωση μαθαίνοντας γαλλικά, γλώσσα με διεθνή ακτινοβολία τότε και εφόδιο για κάθε καλλιεργημένο άνθρωπο⁶⁵. Παράλληλα, με την παρακολούθηση μαθημάτων βιολιού θεμελιώθηκε και η αγάπη του για τη μουσική, αστείρευτη πηγή ψυχικής δύναμης και ευδαιμονίας στον μετέπειτα σκληρό βίο του⁶⁶. Η επαφή με το αρχαιοελληνικό πνεύμα, που την ενίσχυε όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ο πατέρας του, συνέβαλε στο να γίνει πολύ επιλεκτικός ως προς τα αναγνώσματά του. Καταλυτική στάθηκε και η επιρροή του νονού του, δικηγόρου Στέφανου Κωνσταντινίδη, συγγενή από το σόι της μητέρας του, στο σπίτι του οποίου έμενε οικότροφος σ' ένα από τα γυμνασιακά του χρόνια στην Αθήνα⁶⁷. Ο Στ. Κωνσταντινίδης, που είχε σπουδάσει στη Γερμανία, μιλούσε με θαυμασμό στον αναδεξιμό του για το επίπεδο των σπουδών στη Γερμανία⁶⁸ και για τον γερμανικό φιλοσοφικό στοχασμό. Η γερμανική διανόηση, με την οποία τον είχε φέρει σ' επαφή ο νονός του, θα ασκήσει καθοριστική επίδραση στο ανήσυχο εκ φύσεως πνεύμα του έφηβου Παπανικολάου.

Ο Παπανικολάου σε ηλικία μόλις 15 ετών είναι φοιτητής της Ιατρικής Σχολής Αθηνών. Παράλληλα με την παρακολούθηση των πανεπιστημιακών μαθημάτων, ο νεαρός φοιτητής συνεχίζει τα μαθήματα ξένων γλωσσών και βιολιού αλλά αποδύεται και στη φιλοσοφία. Μελετά με τις ώρες τα έργα των Γερμανών διανοητών Ιμάνουελ Καντ, Φρήντριχ Νίτσε, Άρθουρ Σοπενχάουερ, Καρλ Μαρξ, Γκέοργκ Βίλχελμ Χέγκελ, Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε⁶⁹. Αγαπημένο του σύγγραμμα και συνάμα κομβικό στη διαμόρφωση της σκέψης του φοιτητή Παπανικολάου υπήρξε

⁶⁵ Μ. Κόκκορη, *Γεώργιος Ν. Παπανικολάου. Μέσα από τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα 2005, σ. 34

⁶⁶ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 34

⁶⁷ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 35

⁶⁸ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 35

⁶⁹ Σ. Γ. Μαρκέτος, *Ιστορία της Ιατρικής του 20ού αιώνα, Ι. Οι Έλληνες πρωτοπόροι: Ι. Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (1883-1962)*, Αθήνα 2000, σ. 11

το «Τάδε έφη Ζαρατούστρας» του Φρ. Νίτσε. Μέσα από τον στοχασμό του μεγάλου Γερμανού διανοητή αντλεί διδάγματα που θα σημαδέψουν τη ζωή του, όπως το να καταφέρει να χαλυβδώσει τη θέλησή του για να μπορέσει να υπερβεί τα όρια του εαυτού του. Πράγματι, τον φιλοσοφικό στοχασμό του Νίτσε ο Παπανικολάου προσπάθησε να εφαρμόσει στην πράξη, επιδιώκοντας να έρχεται αντιμέτωπος με τον κίνδυνο, προκειμένου να δαμάσει τους φόβους του και να ατσαλώσει τον χαρακτήρα του.

Μια από αυτές τις επικίνδυνες πράξεις, πλην όμως πράξη υποκινούμενη από την αγνή του αγάπη και τα αλληλέγγυα αισθήματά του προς τον συνάνθρωπο, ήταν οι επισκέψεις του στην παραλία των Λεπρών στην Κύμη. Ο φοιτητής Παπανικολάου, επιστρέφοντας στη γενέτειρά του για τις καλοκαιρινές διακοπές, πολλές φορές έπαιρνε μια βάρκα και κατευθυνόταν στο Σουτσίνι (ονομαζόταν Λοβοκομεία τότε), μια όμορφη και απόμερη παραλία, στην οποία ζούσε απομονωμένη μια μικρή κοινότητα λεπρών⁷⁰. Ο Γιώργος επισκεπτόταν τους δύσμοιρους αυτούς ανθρώπους με αποστολική διάθεση. Τους πήγαινε τρόφιμα, τους έκανε παρέα, γινόταν ο σύνδεσμος αυτών των ανθρώπων, που αναζητούσαν το κοινωνικό χάδι, με τον έξω κόσμο. Την οικογένεια, φυσικά, του Γιώργου κατελάμβανε τρόμος κάθε φορά που επαναλάμβανε το παράτολμο εγχείρημά του, καθώς η λέπρα ήταν μια μεταδοτική ασθένεια-μάστιγα της εποχής. Τον Γιώργο, όμως, δεν τον σταματούσε τίποτα: οι διδαχές του Νίτσε έπρεπε να γίνουν πράξη.

Η πράξη αυτή κοινωνικής αλληλεγγύης ήταν ένα από τα πρώτα δείγματα του σπουδαίου κοινωνικού έργου και της προσφοράς του μεγάλου επιστήμονα προς την ανθρωπότητα.

2.2. Ο δημοτικισμός αποκτά έναν ένθερμο υποστηρικτή

Κατά τα φοιτητικά του χρόνια, ο Γεώργιος Παπανικολάου υπήρξε ένας πολύ κοινωνικός νέος. Σπουδάζοντας στην Αθήνα διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με συμπατριώτες του, όπως ο Τηλέμαχος Κωνσταντάκης, φοιτητής της Νομικής και στενότερός του φίλος, ο Σαραφιανός και ο Τσεκούρας, επίσης φοιτητές της Ιατρικής, και οι Κατσούληδες της Φαρμακευτικής⁷¹. Επιστρέφοντας τα καλοκαίρια στην Κύμη, ο Γιώργος και οι φίλοι του συμμετείχαν παρέα σε πολλές αθλητικές δραστηριότητες,

⁷⁰ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 36

⁷¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 37

όντας μέλη του Γυμναστικού Συλλόγου Κύμης, αλλά και σε πολλές άλλες κοινωνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις που οργάνωνε ο Σύλλογος⁷².

Χάρη στην κοινωνικότητα και στα ευρύτερα ενδιαφέροντά του, ο Παπανικολάου κατά την περίοδο των σπουδών του στην Αθήνα συνάπτει φιλίες και με φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής. Οι φοιτητές της Φιλοσοφικής με τους οποίους συνδέθηκε ο Παπανικολάου ήταν ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Δημήτρης Γληνός, πρωτεργάτες του ρεύματος του δημοτικισμού στην Ελλάδα και μετέπειτα ιδρυτές του Εκπαιδευτικού ομίλου. Τον Παπανικολάου με τους φίλους του συνέδεε το κοινό τους πάθος για τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία αλλά και ο προσανατολισμός τους προς τη δημοτική γλώσσα.

Φύσει προοδευτικός, ο Παπανικολάου φαίνεται πως γοητεύτηκε από την εκφραστική δύναμη και την αμεσότητα της γλώσσας του λαού, παρά το γεγονός πως η παιδεία που είχε λάβει ήταν προσανατολισμένη προς τα αρχαιοελληνικά πρότυπα. Έτσι, σε μια περίοδο που το γλωσσικό ζήτημα βρισκόταν σε οξύτατη φάση, μετά τα «Ευαγγελικά» και τα «Ορεστειακά», διχάζοντας τον λαό, ο Παπανικολάου αποφασίζει να πάρει ξεκάθαρη θέση υπέρ του κινήματος του δημοτικισμού. Ίσως ένας από τους βαθύτερους λόγους υποστήριξης της δημοτικής να ήταν ο αέρας αλλαγής που θα έφερνε η γλωσσική αυτή επανάσταση σε όλο το φάσμα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής του τόπου. Η πρωτοποριακή θέση του νεαρού Παπανικολάου, όπως ήταν αναμενόμενο, ενόχλησε τον πατέρα του, Νικόλαο, υπέρμαχο της αρχαϊζουσας καθαρεύουσας. Κι αυτό γιατί –πέραν της δεδομένης αρχαιολατρίας του πατέρα του– εκείνη την εποχή η καθαρεύουσα ήταν το εκφραστικό όργανο των μορφωμένων ανθρώπων⁷³. Ο Γιώργος δεν επιδιώκει την οδό της ευθείας αντιπαράθεσης με τον πατέρα του, αλλά επιδεικνύοντας σεβασμό προς το πρόσωπό του, προσπαθεί σε ήπιους τόνους να του εξηγήσει την προσωπική του θέση στο ζήτημα της δημοτικής στο γράμμα που ακολουθεί:

Αθήναι, 22 Ιανουάριου 1906

Σεβαστέ μου πατέρα,

Στο τελευταίο γράμμα μου Σας μίλησα λίγο σκοτεινά και φοβούμαι πως δεν θα καταλάβατε τι ήθελα να Σας πω και πως θα με παρεξηγήσατε. Το εννόησα αμέσως, μόλις Σας έστειλα το γράμμα μου, αλλά ήταν πλέον αργά. Απορροφημένος, όπως είμαι, ξέρετε, από τις λίγο φιλοσοφικές μελέτες μου, βλέπω τα πράγματα με ένα άλλο μάτι

⁷² Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 37

⁷³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 59

ασυνήθιστο κάπως και κάπου-κάπου επαναστατικό. Και δε συλλογίζομαι ότι Εσείς σκέπτεσθε εντελώς διαφορετικά, ιδίως εις μερικά γενικά ζητήματα, και ότι δεν είναι καθόλου φρόνιμο, αλλ' ούτε και πρόπον να έρχομαι μαζί Σας εις συγκρούσεις και διαφωνίας. Σας παρακαλώ λοιπόν να με συγχωρήσετε με την υπόσχεσιν ότι δε θα το ξανακάμω. Αλλά και την γλώσσα ακόμα που μεταχειρίζομαι στα γράμματά Σας καθώς και σε όλα τ' άλλα, γιατί την σέβομαι και την αγαπώ, κι αυτήν μπορώ να την αλλάζω και να την μεταμορφώσω σε καθαρεύουσα και σε υπερκαθαρεύουσα ακόμα, φτάνει μόνον να Σας ευχαριστή. Όσο για να την απαρνηθώ εντελώς, αυτό ούτε και Σεις πιστεύω πως θα το θέλετε. Γιατί δείχνει θαρρώ τη μεγαλειτέρα ασάθεια και ανανδρία το να απαρνηθώ κανείς ιδέες, τις όποιες υπολήπτεται, μόνον και μόνον γιατί το θέλουν άλλοι. Και σεις, βέβαια, δε με θέλετε άνανδρο και ασταθή αλλ' απεναντίας σταθερό και γενναίο, γιατί ξέρω πως μ' αγαπάτε πολύ και θέλετε να προοδεύσω, πράγμα που δεν μπορεί να γίνει χωρίς θάρρος και παλληκαριά. Για τα δικά Σας γράμματα όμως το πράγμα διαφέρει. Θα είναι βέβαια μια θυσία, θυσία όμως ελαχίστη και που δε θα είχα το δικαίωμα να την αρνηθώ σε κείνον που τόσα εθυσίασε για μένα.

Άλλο τίποτε δεν έχω να προσθέσω, αφού για όλα τα άλλα μικροζητήματα Σάς εμπήλησα στο τελευταίο γράμμα μου. Σας φιλώ το χέρι με σεβασμό.

Το παιδί Σας Γεώργιος⁷⁴

Για να υπερασπιστεί τη δημοτική γλώσσα, ο Γ.Ν. Παπανικολάου δεν διστάζει να αρθρώσει δημόσιο λόγο, αρθρογραφώντας σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής. Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα που προέρχεται από την εφημερίδα «Ηχώ της Κύμης»: «Εμείς οι νέοι Έλληνες, αδύνατοι και διεφθαρμένοι με σκέψεις και ιδανικά αισχρά και χυδαία, περιορισμένοι μέσα στην στενή αντίληψη του ατομικού συμφέροντος και της απολαύσεως, ακατάλληλοι για κάθε ανώτερη πρωτοβουλία, αντί να κοιτάζουμε να γίνουμε καλλίτεροι και να διαπαιδαγωγήσουμε την φυλή, αρπάξαμε τα απομεινάρια μιας αρχαίας πορφύρας και μεταμορφωθήκαμε στους χειρότερους αρλεκίνους που είδε ο κόσμος»⁷⁵.

Η ενεργός εμπλοκή του κατοπινού μεγάλου επιστήμονα στο κίνημα του δημοτικισμού αποτελεί άλλη μια τρανή απόδειξη του ανήσυχου νεανικού πνεύματός του· μιας ρηξικέλευθης και επαναστατικής προσωπικότητας που αντιστρατευόταν ό,τι δεν ευνοούσε τον εκσυγχρονισμό και την πρόοδο.

⁷⁴ Μ. Κόκκορη, ό. π., σ. 60

⁷⁵ Γ. Κόκκορη, «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου: ένα ανήσυχο πνεύμα», στο: *Αφιέρωμα τιμής και μνήμης στον μεγάλο ευεργέτη Γεώργιο Ν. Παπανικολάου*, Κύμη 2018, σ. 77

2.3. Μια ισχυρή φιλία βασισμένη σε κοινούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς

Οι ευρύτερες αναζητήσεις του φοιτητή της Ιατρικής, Γ. Παπανικολάου, τον οδήγησαν στην ακρόαση διαλέξεων, με θέμα τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία, στη Φιλοσοφική Αθηνών, όπου συνδέθηκε –όπως είδαμε– με φοιτητές της εν λόγω Σχολής. Με αυτόν όμως που ανέπτυξε στενότερους φιλικούς δεσμούς ήταν ο Αλέξανδρος Δελμούζος, όπως αποδεικνύεται και από τη διασωθείσα αλληλογραφία τους. Ο Αλ. Δελμούζος (1880-1956), με σπουδές πρώτα στην Αθήνα κι έπειτα στη Γερμανία, υπήρξε μια πολύ μεγάλη μορφή των γραμμάτων στον τόπο μας. Διετέλεσε, μεταξύ άλλων, ανώτατος επόπτης της Δημοτικής εκπαίδευσης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και γενικότερα ήταν ο κύριος εκπρόσωπος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού στη χώρα. Το κοινό όραμα και ο αγώνας για την εδραίωση της δημοτικής γλώσσας αποτέλεσαν τη βάση για τη θεμελίωση της ισχυρής φιλίας των δύο φοιτητών. Όπως πίστευαν οι δύο ανήσυχοι νέοι, η γλωσσική επανάσταση που θα έφερνε η δημοτική γλώσσα ήταν ικανή να συμβάλει στην αναμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας βαθύτατα συντηρητικής και οπισθοδρομικής.

Ο Παπανικολάου, λάτρης της φιλοσοφίας και της λογοτεχνίας, θαύμαζε τη δύναμη του πνεύματος του Δελμούζου καθώς και τη φιλολογική του εμβρίθεια. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από επιστολή (Κύμη, 8 Νοεμβρίου 1906), στο οποίο ο Παπανικολάου ζητάει τη βοήθεια του φίλου του Αλέκου (Αλέξανδρου Δελμούζου) για το πώς θα καταφέρει να εμβαθύνει στα κείμενα και πώς θα κατακτήσει τη γλώσσα στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό: *«Τώρα τελευταία στην Αθήνα έμαθ' από σένα ένα σωρό πράγματα, είδα τόσο φως μέσα σε λίγα λόγια σου, όσο δεν θα 'βλεπα στις σελίδες ολάκαιρου βιβλίου. Έπειτα σε σένα χρωστάω κ' ένα παλιό κομμάτι του εαυτού μου, γιατί εσύ μου άνοιξες τα μάτια στον κόσμο το φιλολογικό, που μου ήταν ως τότε ολότελα άγνωστος. Μα μήπως δε μου είναι και τώρα; Μήπως μπορώ ακόμα να βγάλω όλο το ζουμί ενός φιλολογικού έργου; Αδύνατο μου είναι, όσο κι αν προσπαθώ, γιατί μου λείπει η μέθοδος, μου λείπουν οι προκαταρκτικές γνώσεις, που χρειάζονται για τέτοια εργασία. Τώρα μόλις προσπαθώ ακόμα να μάθω λίγη ιστορία, που δεν είχα ούτε ιδέα. Μα ύστερα απ' αυτήν τι να διαβάσω; Πε μου εσύ, που ξέρεις τι να διαβάσω για να μπορώ –δεν μου λείπει το αίσθημα– να ξεζουμίσω ένα φιλολογικό βιβλίο; Και κάτι άλλο ακόμα: Πώς να εργασθώ για να κατακτήσω τη γλώσσα μας; Τι είδους εργασία να κάμω; Αυτά είναι όλα ζητήματα σπουδαιότατα για μένα, και θα σε*

παρακαλέσω να με οδηγήσεις, ίσως να βρω την άκρη. Νιώθω πως σ' ενοχλώ, πώς κάτι σου κλέβω κ' ίσως αργότερα σ' ενοχλήσω περισσότερο με κάτι πληροφορίες που θα σου ζητήσω για την αρχαία Ελληνική και Γερμανική φιλολογία. Μα σε ποιον άλλον να αποταθώ; Σε κανένα δάσκαλο; Κρίνε και δικαίωσε με. Μα αν πάλι σου είνε απολύτως αδύνατο να με αλληλογραφήσεις, πε μου το και, σε βεβαιώ, δεν θα μου κατοφρανή καθόλου. Στείλε μου μια κάρτα με τα τέσσερα λόγια: “Φίλε μου είσαι αναιδής”. Να είσαι βέβαιος πως δε θα πάψω ούτε να σε υπολήπτομαι ούτε να σε αγαπώ»⁷⁶.

Σε απόσπασμα από άλλη επιστολή προς τον Δελμούζο (Κύμη, 30 Ιανουαρίου 1907), η οποία δημοσιεύτηκε τον Οκτώβριο του 1958 στο περιοδικό «Νέα Εστία», ο Παπανικολάου πάλι εκθέτει στον φίλο του τους φιλολογικούς του προβληματισμούς: *«πώς θα μπορέσω να κατακτήσω τη γλώσσα και πώς θα κατορθώσω να φτάσω στο σημείο να βγάζω όλη την ουσία ενός φιλολογικού έργου;»⁷⁷* Με αφορμή τη δημοσίευση ολόκληρης της συγκεκριμένης επιστολής, ο Παπανικολάου -διεθνούς φήμης πλέον επιστήμονας- γράφει στον φίλο του Νικόλαο Μαυρή, σημαντικό Δωδεκανήσιο πολιτευτή:

Αγαπητέ Νίκο,

Πολύ με εξέπληξε η δημοσίευσις της παλαιάς επιστολής μου προς τον Αλέκο Δελμούζο, έναν εκλεκτό φίλο, για τον οποίο είχα πάντοτε αμέριστη εκτίμηση και μεγάλη ευγνωμοσύνη για την ιδεαλιστική καθοδήγηση που μου έδωσε σε μια κρίσιμη περίοδο της ζωής μου. [...]⁷⁸

Ολοκληρώνοντας τον κύκλο των σπουδών του στην Αθήνα και λαμβάνοντας το πτυχίο της Ιατρικής, ο Παπανικολάου φρόντισε να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Επιστρέφοντας στη γενέτειρά του, Κύμη, ο νεαρός γιατρός πέρασε ένα διάστημα έντονου προβληματισμού για το μέλλον του ελέω και οικονομικών προβλημάτων της οικογένειάς. Καθώς έχει λεχθεί, ούτε την πατρική σταδιοδρομία επιθυμούσε να ακολουθήσει ούτε δεχόταν την εναλλακτική λύση που του πρότεινε ο πατέρας του, να γίνει δηλαδή στρατιωτικός γιατρός. Περνούσε τον καιρό του διαβάζοντας φιλοσοφία και ονειροπολούσε. Την ίδια εποχή που ο Παπανικολάου

⁷⁶ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 8ης Νοεμβρίου 1906, Δημοτική Βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου

⁷⁷ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 30ής Ιανουαρίου 1907, στη: *Νέα Εστία*, τχ. 750 (1958), σ. 1443

⁷⁸ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 12ης Οκτωβρίου 1958, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα Ι - Εθνικό Δωδεκανησιακό Συμβούλιο/ Φάκελος 10/ Υποφάκελος 10.1. Αλληλογραφία με συνεργάτες του Ε.Δ.Σ.: Ν. Εμπειρικός, Ι. Κόκκινος, Γ. Παπανικολάου

βρισκόταν μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας στην Κύμη, ο επιστήθιός του φίλος, Α. Δελμούζος, βρισκόταν ήδη στην Ιένα της Γερμανίας για ανώτερες σπουδές⁷⁹. Στο ακόλουθο απόσπασμα από την επιστολή με ημερομηνία 8 Νοεμβρίου 1906, ο Παπανικολάου περιγράφει στον φίλο του την κακή οικονομική κατάσταση της οικογένειας, που τον κρατά καθηλωμένο στην Κύμη, και ζητά τη γνώμη του για το πώς μπορεί να προετοιμαστεί καλύτερα για την πολυπόθητη διεύρυνση των σπουδών του στη Δύση:

Φίλτατε Αλέκο,

Πολλές οικογενειακές ανωμαλίες με μπόδισαν να σου απαντήσω αμέσως, όπως θα επιθυμούσα. Οι ανωμαλίες αυτές σχετίζονται όλες με το οικονομικό πρόβλημα, για τη λύση του οποίου ήρθα εδώ στην Κούμη (σ.σ. Κύμη) και θα μείνω ως ότου το εξομαλύνω εντελώς, που ελπίζω να το κατορθώσω χάρις ένα καλό χτήμα, που προσπαθώ να κάμω δικό μου και να καλλιεργήσω για δικό μου λογαριασμό. Να σου πω, φίλε μου Αλέκο: Αν ήθελα, μπορούσα να πάρω τίποτα μετρητά και νάρθω αυτού απάνω να τελειοποιήσω τις μελέτες μου: μα τι θα με ωφελούσε; Πώς θα ζούσα ύστερα, μια και γύριζα πίσω; Επάγγελμα να εξασκήσω μου είναι αδύνατο, προτιμάω να σκοτωθώ. Εννοώ να επιδοθώ στη φιλοσοφία, ή σωστότερα, δε μπορώ παρά να επιδοθώ στη φιλοσοφία. Σκέφτηκα λοιπόν πώς καλλίτερο θα ήταν να διάβαζα μερικά χρόνια αποκλεισμένος εδώπέρα, να εξασφάλιζα ένα ταχτικό πόρο ζωής και να 'καμνα αργότερα το ταξίδι, που πάντα λογαριάζω να κάνω ως τη Δύση, ιδίως στη Γερμανία, Γαλλία και Ιταλία. Δεν είναι καλλίτερα έτσι; Θα χάσω μεν ό,τι θα χάσω από τη διαφορά του περιβάλλοντος που διακρίνει την Κούμη από το Μόναχο, μα θα κερδίσω πιο πολύ απ' αλλού, γιατί δε θ' αναγκαστώ ποτέ να υποτάζω το κεφάλι μου στο στομάχι μου. Έτσι σκέφτηκα κ' έτσι θα κάμω. Ξέρω Γαλλικά, σε λίγο θα ξέρω και Γερμανικά, θα διαβάσω όσο μπορέσω περισσότερο κι' ό,τι βγει μας βγει. Ίσως βγη κάτι, ίσως και να μη βγη τίποτα. Αυτό εξαρτάται από τόσα και τόσα πράματα, που είναι αδύνατο να τα προΐδη κανείς.

Τη γνώμη σου, αν μου την πης θα τη μελετήσω με πολλή προσοχή, γιατί τη σέβομαι πολύ. Είσαι πολύ σοφώτερός μου, το είδα στην τελευταία συνάντησή μας, ίσως από καλλίτερη κατασκευή του μυαλού σου, ίσως κι από περισσότερη και συστηματικότερη μάθηση. [...]

*Σε ασπάζομαι,
Γ.Ν. Παπανικολάου⁸⁰*

⁷⁹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 61

⁸⁰ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 8ης Νοεμβρίου 1906, *ό. π.*

Ο Παπανικολάου αναγνωρίζει το καθοδηγητικό έργο του Δελμούζου, όπως προκύπτει και από το παρακάτω χωρίο επιστολής:

Φίλτατε Αλέκο,

Αν δεν είχα την τύχη να Σε συναντήσω στο δρόμο μου, δεν αμφιβάλω πως θα χανόμουνα μέσα στ' άπειρα μονοπάτια, που μου ανοίγονται δεξιά κι αριστερά. Τώρα δω, έπειτα κει και ποτέ πουθενά. Θα γινόμουνα ένας ντιλετάντες μετριώτατος ή, όπως μου το λες καλύτερα, ένας κακός εκλεχτικός. Τώρα ίσως μπορέσω να κάμω κάτι τι σοβαρότερο ή μάλλον θα μπορούσα να κάμω κάτι τι σοβαρότερο, γιατί δεν μου λείπει η θέλησι...⁸¹

Θα τολμούσαμε να πούμε πως η μετακίνηση του Δελμούζου για σπουδές στη Γερμανία συνέβαλε κατά ένα μέρος, ώστε ο κατοπινός μεγάλος επιστήμονας να μην μπορεί να συμβιβαστεί με την «ταπεινή» Κύμη, θέλοντας να διευρύνει τους γνωστικούς του ορίζοντες σ' ένα περιβάλλον πλούσιο σε πνευματικά ερεθίσματα σαν κι αυτό της Γερμανίας. Εν τέλει, κάτω από τις πιέσεις του Γιώργου, ο πατέρας του Νικόλαος, παρά την οικονομική στενότητα, συναινεί να φύγει το παιδί του στη Γερμανία, ανοίγοντας παράλληλα τον δρόμο για την επανασύνδεση των δύο φίλων.

Πρώτος σταθμός του Γιώργου το Μόναχο. Από τις πρώτες μέρες εκεί φροντίζει να επικοινωνήσει με τον φίλο του, Αλέκο, που βρίσκεται στην Ιένα και να ζητήσει, φυσικά, τις πολύτιμες συμβουλές του: «Είμαι εδώ (σ.σ. Μόναχο) από τας 29/VIII μόνος [...]. Είδα πως βυθιζόμουν οριστικώς, και έφυγα όπως όπως. Εδώ ίσως κατορθώσω να σωθώ. Το παν εξαρτάται από το δρόμο, τον οποίον θα πάρω τώρα στην αρχή. Να αρχίσω αμέσως με κλασική φιλοσοφία ή φιλολογία ή να χτίσω πρώτα επιστημονικά θεμέλια; Σκέπτομαι να προτιμήσω το δεύτερο και να εργαστώ εφέτος αποκλειστικώς στη φυσική και τη χημεία. Συγχρόνως μπορεί να διαβάζω και Schopenhauer και αργότερα Kant. Του χρόνου να ακούσω βιολογικά και φυτολογικά μαθήματα. Θα ήθελα να άκουα ένα χρόνο και το Haeckel και έπειτα ψυχολογικά. Νομίζεις ότι σκέπτομαι καλά; Θέλω να μου απαντήσεις, γιατί σέβομαι πολύ τη γνώμη σου. Εδώ δεν έχω κανένα γνώριμο, ο οποίος να μου χρησιμεύσει ως οδηγός. [...] Κανένας δεν έχει εκείνη τη γενική ανάπτυξη που ζητάω εγώ. Ήθελα ναρχόμουν στην Ιένα, αλλά ίσως να μην το κατορθώσω εφέτος. Μπορεί να ζήση κανείς πολύ φθηνά αυτού, όπως θα ζήσω εγώ εδώπερα; Το Πανεπιστήμιο υποθέτω να είναι επίσης καλό. Σε μένα άλλωστε δε χρειάζεται τόσο Πανεπιστήμιο όσο περιβάλλον. Περιμένω

⁸¹ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 30ής Ιανουαρίου 1907, ό. π., σ. 1443

απάντησή Σου και Σε φιλώ.

Γεώργιος Παπανικολάου»⁸²

Στο Μόναχο, όμως, δεν μένει ικανοποιημένος ούτε από το γνωστικό αντικείμενο που παρακολουθούσε ούτε από το περιβάλλον που βρήκε εκεί. Μετά από ελάχιστο χρονικό διάστημα παραμονής στην πρωτεύουσα της Βαυαρίας, παίρνει την απόφαση να μετακινηθεί στην Ιένα, γραφική πόλη της Θουριγγίας, φημισμένη για το πανεπιστήμιό της. Στη μικρή αυτή πόλη σκόπευε να παρακολουθήσει τα μαθήματα του ξακουστού βιολόγου Χαίκελ (Ernst Haeckel), μελετητή της θεωρίας της εξέλιξης του Δαρβίνου (Charles Darwin). Παράλληλα, θα είχε την ευκαιρία να ξανασμίξει με τον καλό του φίλο από τα φοιτητικά χρόνια στην Αθήνα, Αλέκο Δελμούζο. Για την απόφασή του αυτή ενημερώνει πρώτα τον Δελμούζο με την ακόλουθη *carte postale*:

Μόναχο 19/IX/07

Φίλτατε Αλέκο,

Θαρθώ χωρίς άλλο στην Ιένα. Περιμένω τα βιβλία μου, που τάστειλα από το Brindisi με *petite vitesse*, κι ακόμα δεν τάλαβα. Άμα έρθουν θα φύγω αμέσως. Φοβούμαι όμως μήπως τα χάσω, γιατί δεν έχω απόδειξι. Έχεις δίκιο για όσα μου είπες. Εδώ στο Μόναχο βρήκα ένα ρωμαίικο περιβάλλον απελπιστικό. Αν μείνω, δύσκολα θα συγκεντρωθώ στον εαυτό μου και δε θα αποκτήσω ποτέ αυτό που θέλω, την ψυχική ενότητα. [...]

Γ. Παπανικολάου⁸³

Για τη σχετική του απόφαση ο Παπανικολάου φροντίζει, φυσικά, να ενημερώσει και τον πατέρα του: «Σε 2-3 ήμερες φεύγω για τη Γένα. Εκεί θα ζήσω οικονομικότερα και θα συγκεντρωθώ καλύτερα στη δουλειά μου. Θα μπορέσω να απομονωθώ περισσότερο και συγχρόνως θα έχω την οδηγία και την πολύτιμη συντροφιά του Δελμούζου. Η Γένα είναι μια μικρή πόλις με καμιά 30ριά χιλιάδες ανθρώπους, με πανεπιστήμιο όμως πολύ καλό. Είναι μια πόλις αποκλειστική για σπουδές. Το Μόναχο δεν κάνει σήμερα για μένα. Πρέπει να φύγω»⁸⁴.

Στην ιστορική Ιένα του Σίλερ και του Γκαίτε, όπου θεμελιώθηκε ο ρομαντισμός, σε ένα περιβάλλον που απέπνεε πνευματικότητα, ο Παπανικολάου είχε την τύχη να παρακολουθήσει τις παραδόσεις του σημαντικότερου θεωρητικού της

⁸² Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 11ης Σεπτεμβρίου 1907, Δημοτική Βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου

⁸³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 71

⁸⁴ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 71

εξέλιξης μετά τον Δαρβίνο⁸⁵. Ο Χαίκελ, προσωπικός φίλος του Καρλ Μαρξ, με τον οποίο αντάλλασσαν απόψεις πάνω στον διαλεκτικό υλισμό, αποτελούσε ίνδαλμα των φοιτητικών χρόνων του Παπανικολάου και βασικό κίνητρο για να επιλέξει τελικά να ειδικευθεί στη συγκριτική ζωολογία⁸⁶.

Φορώντας την ανοιχτόχρωμη τραγιάσκα του, ο Παπανικολάου περιδιαβαίνει στον ελεύθερό του χρόνο τη μικρή ιστορική πολιτεία με τα μεσαιωνικά κτήρια, τις γοθτικές εκκλησίες και τους βοτσαλωτούς δρόμους της⁸⁷, απολαμβάνοντας την εκλεκτή συντροφιά του Αλέξανδρου Δελμούζου. Ο Δελμούζος θα τον φέρει σε επαφή και με άλλους καλλιεργημένους Έλληνες φοιτητές, όπως ο Γεώργιος Σκληρός και ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, και όλοι μαζί θα αποτελέσουν μια συντροφιά με ευρύτερα, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, ενδιαφέροντα.

Σε μεταγενέστερη επιστολή του προς τον Δελμούζο (Νέα Υόρκη, 8 Αυγούστου 1923), όταν ο Παπανικολάου είχε εξελιχθεί σε σημαντικό ερευνητή στις Η.Π.Α., θυμάται με νοσταλγία την όμορφη περίοδο της Ιένας: *«Θα ήθελα να μπορούσαμε να συναντηθούμε κάποτε για να μιλήσουμε για μερικά πράγματα, όπως άλλοτε στους ρομαντικούς εκείνους περιπάτους της Ιένας. Τους κρατώ πάντα στη μνήμη μου. Και θυμάμαι ακόμα σαν να ήταν χτες τις ευγενικές μορφές των δύο παλαιών φίλων μας, του Χατζόπουλου και του Σκληρού»*⁸⁸.

Στην τελευταία αυτή επιστολή του Παπανικολάου από τη Νέα Υόρκη αναδεικνύονται ακόμη περισσότερο οι κοινωνικές ανησυχίες και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί του μεγάλου επιστήμονα. Ο Παπανικολάου ζητάει από τον παλιό του φίλο Δελμούζο, κορυφαίο πια παιδαγωγό στην Ελλάδα, να βοηθήσει τον φίλο του κ. Σακελλαρίου, σπουδαγμένο στις Η.Π.Α. και που επρόκειτο να εγκατασταθεί μόνιμα στην Ελλάδα, να *«εργασθή με κάποιο τρόπο για την εκπαιδευτική αναγέννηση του τόπου μας»*⁸⁹. Ακολουθούν χαρακτηριστικά αποσπάσματα της εν λόγω επιστολής: *Αγαπητέ Δελμούζε,*

[...] Φαντάζομαι πως λίγοι εκτός από Σένα θα μπορούσαν να τον οδηγήσουν και να τον βοηθήσουν για να φέρη σε πέρας επιτυχέστερα το έργο του. Και πιστεύω πως λίγοι θα το έκαναν με μεγαλύτερη ευχαρίστησι.

⁸⁵ Δ. Ρηγάτου, «Η γερμανική περίοδος του Γ. Παπανικολάου», στα: *Ε-Ιστορικά. Οι πρωτοπόροι: Γεώργιος Παπανικολάου. Ο Έλληνας σωτήρας (1883-1962)*, τχ. 41 (2006), σ. 27-28

⁸⁶ Δ. Ρηγάτου, *ό. π.*, σ. 28

⁸⁷ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 72

⁸⁸ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 8ης Αυγούστου 1923, Δημοτική Βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου

⁸⁹ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 8ης Αυγούστου 1923, *ό. π.*

Θα ιδωθείτε και θα μιλήσετε με τον κ. Σακελλαρίου και θα σου εκθέσει μόνος του τας αντιλήψεις του και το πρόγραμμά του. Δεν νομίζω πως χρειάζεται να εκταθώ εγώ επάνω σ' αυτό το ζήτημα.

Οι ιδέες του μου φαίνονται καλά μελετημένες και πρακτικές. Ιδιαίτερος με ενθουσιάζει η απόφασίς του να εργασθή για την προαγωγή του αθλητισμού με τη γενικότερη έννοια και του πνεύματος της συνεργατικότητας. Και τα δύο πολύ σπουδαία για την Ελλάδα.

Δεν πιστεύω πως η ράτσα μας θα ξανανοιώσει, αν δεν αλλάξει τρόπο ζωής. Περισσότερη κίνηση. Περισσότερη άσκηση του σώματος. Περισσότερη δράσι. Θα ρρώ πως το πνεύμα δεν μπορεί να δουλέψη γερά και ηθικά μέσα σ' ένα σώμα τρυφηλό. Δημιουργήστε γερά σώματα και η αναγέννηση της φυλής μας θα ακολουθήση αναπόφευκτα. [...]

Μένω με την ελπίδα πως στο πρόσωπο του κ. Σακελλαρίου θα βρης ένα καλό φίλο και ένα καλό συνεργάτη. Είναι από τους ξεχωριστούς εκείνους τύπους, που ζουν περισσότερο με ιδεώδη και που θεωρούν τη ζωή τους σαν ένα καθήκον. Ξέρω πως στο δικό σου πρόσωπο θα βρη ένα φωτισμένο οδηγό.

Δικός σου με αγάπη

Γ. Παπανικολάου⁹⁰

Ο ισχυρός αυτός φιλικός δεσμός μεταξύ Παπανικολάου και Δελμούζου, όπως εύλογα προκύπτει μέσα από όσα αναφέραμε, υπήρξε καθοριστικός για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του μεγάλου ερευνητή. Μέσα από τα αποσπάσματα των επιστολών του Παπανικολάου προς τον Δελμούζο, τα οποία αποτέλεσαν τη σπονδυλική στήλη της παρούσας ενότητας, σκιαγραφείται το πνευματικό και κοινωνικό προφίλ του Γεωργίου Παπανικολάου, προβάλλονται τα υψηλά ιδανικά στα οποία πίστευε, καθώς και το ενδιαφέρον του για την πρόοδο της πατρίδας που άφησε πίσω του βγαίνοντας στον πηγαίμο για την επιστημονική του Ιθάκη.

⁹⁰ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 8ης Αυγούστου 1923, ό. π.

2.4. Η γνωριμία με τον σοσιαλισμό στην Ιένα

Η Γερμανία των τελών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, πέραν από κέντρο των επιστημονικών εξελίξεων, υπήρξε και χώρος διαμόρφωσης διαφόρων ιδεολογικών ρευμάτων. Έτσι, στο περιβάλλον της Ιένας ο Γεώργιος Παπανικολάου, ένας νέος ευαισθητοποιημένος στα κοινωνικοπολιτικά προβλήματα τόσο της πατρίδας του όσο και ευρύτερα, έρχεται σε επαφή με την –ευρύτατα διαδεδομένη τότε στους κόλπους των φοιτητών– ιδεολογία του σοσιαλισμού. Φύσει προοδευτικός, γοητεύεται από την πολιτική αυτή ιδεολογία, με την οποία τον φέρνει σε επαφή η συντροφιά του Αλέξανδρου Δελμούζου και του Γεωργίου Σκληρού⁹¹.

Ο Γεώργιος Σκληρός (που το πραγματικό του όνομα ήταν Γεώργιος Κωνσταντινίδης) βρισκόταν στην Ιένα της Γερμανίας από το 1906, όπου σπούδαζε ιατρική. Το 1907 εκδίδεται στην Αθήνα το πολύκροτο βιβλίο του με τίτλο «Το κοινωνικόν μας ζήτημα», το οποίο πραγματεύεται σε γενικές γραμμές τη θεωρία του ιστορικού υλισμού και εκθέτει σχηματικά τις μαρξιστικές αντιλήψεις για την πάλη των τάξεων και τον χαρακτήρα των ιστορικών εξελίξεων στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και ιδιαίτερα στην ελληνική⁹². Με το βιβλίο του αυτό θεωρείται ως ο εισηγητής του μαρξισμού στην Ελλάδα.

Τόσο με τη συγγραφική του παραγωγή όσο και με την προσωπική του ακτινοβολία, ο Σκληρός απέκτησε αδιαμφισβήτητο κύρος στους κόλπους των Ελλήνων φοιτητών των γερμανικών πανεπιστημίων, οδηγώντας πολλούς στην υιοθέτηση των μαρξιστικών ιδεών. Ένας από αυτούς που ήρθαν σε επαφή με τη μαρξιστική θεωρία, μέσω της γνωριμίας και της σχέσης του με τον Σκληρό, υπήρξε και ο φίλος του Παπανικολάου από τα φοιτητικά χρόνια στην Αθήνα, Α. Δελμούζος. Η γνωριμία αυτή σημάδεψε τη ζωή του, σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου: «*Εκείνο τον καιρό γνώρισα στην Ιένα έναν άνθρωπο που σημείωσε σταθμό στη ζωή μου: τον Σκληρό*»⁹³.

Το φθινόπωρο του 1908, ο Δελμούζος υποδέχεται τον νεοφερμένο στην ιστορική πόλη, Γ. Παπανικολάου, και τον γνωρίζει στην παρέα του. Το νέο μέλος της παρέας δεν άργησε να γοητευτεί με τη σειρά του από τις ιδέες του Σκληρού περί σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. Μέλη της παρέας του

⁹¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 73

⁹² Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Ανέκδοτες επιστολές του Γ. Σκληρού στον Γ. Ν. Πολίτη. Από τις “παλιές καλές μέρες της Ιένας” στην “ανίερων πραγματικότητα” της βιοπάλης στην Αίγυπτο», στο: *Μνήμων*, τ. 7 (1979), σ. 21

⁹³ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό. π.*, σ. 31, παραπ. 23

Σκληρού, πέραν των προαναφερθέντων, ήταν και ο Δημήτρης Γληνός –παλιός φίλος κι αυτός του Παπανικολάου από την Αθήνα– τα αδέρφια Γιώργος και Φώτος Πολίτης, ο Κώστας Χατζόπουλος, που σπούδαζε στο Μόναχο, και άλλοι. Για την επιρροή που ασκούσε ο Σκληρός στα μέλη της παρέας του αλλά και γενικότερα στους ελληνικούς κύκλους της Γερμανίας πληροφορούμαστε και από τις βιογραφικές αναμνήσεις του Αρχιεπίσκοπου Αθηνών Χρυσάνθου: «*Ήτο ο Σκληρός ισχυρά φυσιογνωμία, δεινός συζητητής, ο οποίος όλους όσους επέρασαν από την Ιέαν της Θουριγγίας τους έκαμε σοσιαλιστάς: Κ. Χατζόπουλον, Α. Δελμούζον, Φώτον Πολίτην [...]*»⁹⁴.

Σύμφωνα με τον Γ. Ν. Αντωνακόπουλο, ο Παπανικολάου με τους φίλους του, Α. Δελμούζο, Γ. Σκληρό και Κ. Χατζόπουλο, συγκρότησαν βραχύβια σοσιαλιστική ομάδα⁹⁵. Ενδεχομένως, αυτή η ομάδα να σχετίζεται με τη «Σοσιαλιστική Δημοκρατική Ένωση», που ίδρυσε στο Μόναχο (1909) ο νομικός και μετέπειτα ποιητής Κ. Χατζόπουλος, με τον οποίο ο Παπανικολάου συζητούσε διάφορα κοινωνιολογικής φύσης θέματα⁹⁶. Η σοσιαλιστικής κατεύθυνσης ομάδα στην οποία εντάχθηκε ο Παπανικολάου μπορεί να μη διήρκεσε πολύ, αλλά τον οδήγησε κοντύτερα σε εθνικά ιδεώδη της εποχής και στους Βενιζελικούς, που αρχίζουν να κυριαρχούν στην ελληνική πολιτική σκηνή⁹⁷.

2.4.1. Οι πολιτικοί προσανατολισμοί του νεαρού Παπανικολάου μέσα από τις επιστολές του προς τον Τηλέμαχο Κωνσταντάκη

Οι σοσιαλιστικοί προσανατολισμοί του Παπανικολάου αποτυπώνονται μέσα από δύο νεανικές του επιστολές προς τον αγαπημένο παιδικό του φίλο από την Κύμη, Τηλέμαχο Κωνσταντάκη. Στην πρώτη, σταλμένη από την Ιένα, πληροφορεί τον Κωνσταντάκη για τη γνωριμία του με τον σοσιαλισμό αλλά και για τις πρώτες του εντυπώσεις από την ιστορική πόλη της Θουριγγίας:

Jena, 3 Οκτωβρίου 1907

Αγαπητέ Τηλέμαχε,

Το άρθρο που σου στέλνω, επιθυμώ να δημοσιευθεί σε μίαν από τις δύο εφημερίδες, που εκδίδονται αυτού, περισσότερο στην Καρυστία. Ιδιαίτερως θα σου

⁹⁴ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό. π.*, σ. 22, παραπ. 5

⁹⁵ Δ. Ρηγάτου, *ό. π.*, σ. 28

⁹⁶ Γ. Ρηγάτος, «Γεώργιος Παπανικολάου 1883-1962. Η ζωή και το έργο του», στα: *Ε-Ιστορικά. Οι πρωτοπόροι: Γεώργιος Παπανικολάου. Ο Έλληνας σωτήρας (1883-1962)*, τχ. 41 (2006), σ. 6

⁹⁷ *Το ΒΗΜΑ*, Φ. Τομαή, «Ενας μεγάλος Έλληνας», 19 Φεβρουαρίου 2012, <https://www.tovima.gr/2012/02/19/politics/enas-megalos-ellinas-2/> (πρόσβαση στις 11 Απριλίου 2020)

στείλω και ένα αντίτυπο του βιβλίου του Γ. Κωνσταντινίδου (έτσι είναι το πραγματικό όνομα του Γ. Σκληρού). Σου συνιστώ δε να γράψης να σου σταλούν από τας Αθήνας όλα τα τελευταία φυλλάδια του «Νουμά» από το 257 και κάτω και να διαβάσης όλα όσα εγράφησαν σχετικώς. Όπου δης ψευδώνυμο Α. Ντέλος είναι ο γνωστός σου Αλέκος Δελμούζος, ο οποίος μαζί με τον Κωνσταντινίδη αποτελούν το κέντρον των νέων αυτών ιδεών. Η έκδοσις έγινε δαπάναις του Δελμούζου. Ο Κωνσταντινίδης εσπούδαζε εδώ, τώρα έχει πάει στο Βερολίνο. Ίσως ξαναγυρίση γρήγορα. Θα επιθυμούσα πολύ να τον γνωρίσω. Σκέπτονται να κάμουν Σύλλογο, να εκδώσουν καθημερινή εφημερίδα και να προσελκύσουν οπαδούς για να ανοίξουν πολιτικό πόλεμο. Θα κατεβούν κι οι δυό στην Ελλάδα, μαζί κι οι δυό Χατζόπουλοι από το Βερολίνο. Είμαι βέβαιος ότι τέτοιος αγών θα ωφελήση. Δεν λέω ότι ο σοσιαλισμός είναι η αλήθεια, αλλά ότι ο πόλεμος θα φέρη την πρόοδο.

Είμαι εδώ στη Γένα από τις 28 Σεπτεμβρίου. Ενοικίασα ένα θαυμάσιο δωμάτιο σε μια εξοχική έπαυλι, τριγυρισμένη από ένα μαγευτικό περίβολο, ένα τέταρτο μακρυνά από την πόλι. Απ' όζω από το σπήτι (sic) μου περνάει τράμ. Σπιτονοικοκύρης μου είναι ο δήμαρχος της Γένας. Το μεσημέρι τρώω *pension* με 90 λεπτά. Ενοίκιο πληρώνω 20 μάρκα. Το δωμάτιό μου είναι τελείως επιπλωμένο και πολύ μεγάλο. Για τον χειμώνα έχει καλοριφέρ. Με 20 λεπτά την ημέρα ζέστη άφθονη. Το βράδυ τρώω αυγά και γάλα φθηνότατα. Η Γένα, ως πόλις, είναι έξοχη. Το ποτάμι Saale την σχίζει σε δύο μέρη. Ένας περίπατος *paradies* δίπλα στο ποτάμι είναι σπάνιος. Τριγύρω όλο βουναλάκια, με ένα πύργο ξενοδοχείο στην κορφή. Ο Δελμούζος προς το παρόν είναι στο Νοσοκομείο. Σε λίγες μέρες θαρθή στο δωμάτιό του, που είναι δίπλα στο δικό μου και θα μείνη ένα έως δύο μήνες. Έπειτα θα κατέβη στην Ελλάδα. Εγώ εργάζομαι θαυμάσια, 10-11 ώρες την ημέρα και εστερέωσα υφ' όλης τας απόψεις. Απεφάσισα να ειδικοποιηθώ στην συγκριτική ζωολογία, ακούοντας τον περίφημο Χαίκελ και τον Τσίγκλερ. Έπειτα θα κατεβώ στο Ελληνικό πανεπιστήμιο και, άμα εξασφαλίσω το ψωμί μου, θα επεκτείνω τις φιλοσοφικές μελέτες μου αλά Χαίκελ. Είμαι πλέον στερεωμένος. Πατώ σε έδαφος και όχι στα σύννεφα. Αν μπορέση ο πατέρας μου να με κρατήση εδώ 2-3 χρόνια θα γίνω εξάπαντος κάτι. Η διεύθυνσίς μου εδώ είναι: Dr Georg Paranikolaou, Domburgerstrasse 87, JENA, Γερμανία. Στις 3 Σεπτεμβρίου σου έστειλα μια κάρτα και στις 18 Σεπτεμβρίου ένα γράμμα. Γιατί δε μου απάντησες;

Σε φιλώ και περιμένω γράμμα σου
Γεώργος⁹⁸

⁹⁸ Μ. Κόκκορη, ό. π., σ. 73-74

Οι νεανικοί σοσιαλιστικοί προσανατολισμοί του Γ. Παπανικολάου απηχούνται και σε μία δεύτερη επιστολή του προς τον Τ. Κωνσταντάκη (σταλμένη από το Φράιμπουργκ αυτή τη φορά), όπου προτείνει την εφαρμογή κάποιων πολιτικών πρακτικών για τη βελτίωση της θέσης των εργατών στην Κύμη. Η επιστολή αυτή παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον από την προηγούμενη, αποτελώντας ένα ισχυρό τεκμήριο των κοινωνικοπολιτικών ανησυχιών του κατοπινού μεγάλου επιστήμονα. Ακολουθεί αυτούσια η επιστολή:

Freiburg (Breisgau) 26.II.1908

Αγαπητέ Τηλέμαχε,

Στας 26.XII.07 Σου έστειλα μια κάρτα χωρίς να λάβω απάντησί Σου. Προ ημερών έλαβα την Καρυστία με το δημοσίευμά μου, όταν εγώ το είχα εντελώς λησμονήσει και θεωρούσα ευτύχημα ότι δεν είχε λάβη την τιμή να μουντζουρώση το στουπόχαρτο του Κουσίση. Τέλος πάντων Σε ευχαριστώ και Σε παρακαλώ να μου γράψης τα σχόλια. Είσαι μα την αλήθεια κακοηθέστατος. Γιατί δε μου γράφεις; Νομίζεις ότι, επειδή έβανα πικά να γίνω καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, θα πάψω να λέω και καλημέρα στους φίλους μου; Σε βεβαιώ, αγαπητέ μου Τηλέμαχε, ότι είσαι και θα είσαι πάντα καλύτερός μου.

Το χαρακτήρα Σου, ό,τι κι αν κάμω, δε θα τον αποκτήσω ποτέ. Και οφείλω να Σου πω πως απ' όλους τους παλαιούς φίλους μου είσαι εκείνος, τον οποίον αγαπώ πάντα περισσότερο. Και για να μη φανώ αγάριστος πρέπει να ομολογήσω πως υπήρξα και είμαι ακόμα σε πολλά ζητήματα χαρακτήρος μαθητής Σου. Αλλ' αυτά είναι αισθηματολογικές αδυναμίες και ας τις αφήσωμε. Για το μέλλον μου και για το παρόν μου θα αποφύγω για τον ίδιο λόγο να Σου πω περισσότερα. Εργάζομαι καλά, σκέπτομαι να γίνω ένας καλός ζωολόγος, να καταλάβω δημόσια θέσι και να διευθύνω τις ανώτερες μελέτες μου στη θεωρία της Καταγωγής και την Επιστημονική Φιλοσοφία. Αν δε μου συμβή τίποτα απροσδόκητο ελπίζω να μείνω εδώ τρία χρόνια και να δώσω διδακτ. εξετάσεις.

Εκείνο για το οποίον ήθελα να Σου μιλήσω περισσότερο είναι μια σκέψις μου, την οποίαν ανεκοίνωσα προ ημερών και στο Νάσο. Νομίζεις ότι είναι αδύνατο να γίνη μια συγκεντρωτική εργασία για τους εργάτες της Κύμης; Τους υπολογίζω ως 100 και συλλογίζομαι πως αν καθένας απ' αυτούς άφινε ένα μικρότατο μέρος του μισθού του κάθε μήνα θα μπορούσε να συγκεντρούται ένα θαυμάσιο ποσόν για να καλυτερεύη τους όρους της ζωής τους. Και πρώτον, αν ένας αρρωστήση, θα μπορούσαν να του παρέχονται τζάμπα γιατρός και φάρμακα κι ακόμα μια μικρή αποζημίωσι. Δεύτερον, αν

ένας από τους αγωγιάτες π.χ. χάση το μουλάρι του θα είχε ένα δανειστή, που θα ήτο πρόθυμος να του κάμη όλες τις δυνατές ευκολίες. Τρίτον αν ένας, πεθαίνοντας αφήσει απροστάτευτη οικογένεια, θα τους έμενε μια προστασία και μια βοήθεια. Τέταρτον, αν ένας μείνη χωρίς εργασία, θα μπορή να ελπίζη σε κάποια υποστήριξη επί ένα μικρό χρονικό διάστημα. Πέμπτον, αν γίνη ανίκανος για εργασία, μπορεί να ελπίζη σε κάποια σύνταξη.

Όλ' αυτά και άλλα ακόμα είναι ικανά να προσελκύσουν τους εργάτες σε ένα σύνδεσμο αλληλο-υποστηρίξεως, που θεωρείται η στοιχειώδης εκδήλωσις της εδώ εργατικής ζωής. Πρέπει το ζήτημα αυτό να το μελετήσης, έχεις καθήκον να το μελετήσης και να κάμης ό,τι Σου είναι δυνατόν. Πρέπει να μάθης πώς λειτουργούν άλλοι παρόμοιοι Σύλλογοι και όταν έρθη έξω ο Νάσος, να ενεργήσετε μαζί. Το ευεργέτημα, που θα κάμετε σε τόσες οικογένειες θα είναι μεγάλο. Και μεγαλύτερη θα είναι η υπηρεσία που θα προσφέρετε σε όλον τον τόπο. Γιατί η καλύτερευσις, τόσο κοινωνική, όσο και πολιτική, μόνον από τον εργάτη είναι δυνατή. Και όταν ο εργάτης γίνη ανεξάρτητος από τον λωποδύτη τον αστό, τότε θα πάψη να πουλάη ασυνείδητα τον εαυτό του και θα αποκτήση κάποια συναίσθησι του ανθρωπισμού του. Και όταν ο εργάτης συγκεντρωμένος σε ένα Σύλλογο, καταλάβη πως το συμφέρον του είναι πολύ διαφορετικό από το συμφέρον εκείνων που τον κυβερνούν και τον κλέβουν εν ονόματι αναιδεστών ψευδών ή αντιτάξη ένα στέρεο οργανισμό με συνείδησι καθαρή της υπάρξεώς του και των συμφεροντολογικών του θελήσεων, τότε και μόνον θαρχίση η πολιτική αναγέννησις και ο αγών των τάξεων και όχι των ατόμων. Πρέπει όλοι να ζυπνήσουν μαζί.

Στο Βόλο άρχισε καθαρό σοσιαλιστικό κίνημα με ιδιαίτερη εφημερίδα με τον τίτλο «Εργάτης». Πρέπει να τη φέρης στην Κύμη και να τη διαβάξης. Δεν μπορώ δυστυχώς να Σου μιλήσω εκτενέστερα γιατί δε μου μένει καιρός. Με τον Νάσο μπορείτε να τα πήτε καλύτερα. Σκεφθήτε το ζήτημα καλά, ζητήστε πληροφορίες και μη ζοδεύεστε σε συζητήσεις άσκοπες. Η δράσις είναι μπροστά Σας και Σας περιμένει. Ένας ολόκληρος τόπος περιμένει αναγέννησι και κοντά σ' αυτόν ολόκληρη επαρχία. Ο εργάτης στην Ελλάδα είναι ένας πλούτος ανεκμετάλλευτος, που τον κλέβει ο ένας και ο άλλος. Θα μπορούσατε συγχρόνως και να ευεργετήσετε και να ωφεληθήτε. Διαβάστε καλύτερα το βιβλίο του Σκληρού και ό,τι θέλετε, γράψτε του απευθείας. Herrn Georg Konstantinides, Sophienstrasse 35/II, Jena, Γερμανία. Θα σας απαντήση προθυμότητα. Κάποιος από τους τελευταίους Νουμάδες θα δημοσιεύση κάποιο άρθρο μου. Θα Σου στείλω ένα αντίτυπο και θα Σε παρακαλέσω να μου πης χωρίς άλλο τη γνώμη Σου. Ο

πατέρας μου και η μητέρα μου δεν πρέπει επ' ουδενί λόγω να το διαβάσουν, γιατί λέω αρκετά χοντρά λόγια για τη Θρησκεία, το Κράτος και την Οικογένεια. Μόνον η Ελένη μπορεί να το διαβάση. Φώναζέ την μια μέρα κρυφά και δός' της το. Θα της προξενήση μεγάλη χαρά.

Την απάντησί Σου περιμένω μετά τη λήψι του Νουμά και αφού μελετήσης καλά την πρότασί μου.

Συγχώρησε την κακογραφία μου, δέξου πολλούς χαιρετισμούς και χαίρε.

Γεώργιος

*Dr Georg Papanikolau, Postrestant Freiburg (Breisgau), Γερμανία*⁹⁹.

2.4.2. Η αρθρογραφία στον «Νουμά»

Ο Γ. Σκληρός, μέσα από το βιβλίο του «Το κοινωνικόν μας ζήτημα» και μέσα από την αρθρογραφία του στο αθηναϊκό φιλολογικό περιοδικό «Νουμάς», προέβη σε μια μαρξιστική θεώρηση και του δημοτικιστικού κινήματος¹⁰⁰. Να σημειωθεί παρενθετικά ότι ο «Νουμάς» υπήρξε όργανο του δημοτικισμού, μέσα από τις σελίδες του οποίου διάφοροι δημοτικιστές διανοούμενοι μάχονταν για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η μαρξιστική αυτή προσέγγιση του δημοτικισμού από πλευράς Σκληρού προκάλεσε μια συζήτηση ανάμεσα στους δημοτικιστές της εποχής μέσα από τις στήλες του προαναφερθέντος δημοτικιστικού εντύπου, η οποία κράτησε δύο χρόνια (1907-1909)¹⁰¹. Με βάση τις θέσεις που αναπτύχθηκαν μέσα από τις στήλες του «Νουμά» τη διετία αυτή, διαμορφώθηκαν δύο ιδεολογικά στρατόπεδα ανάμεσα στους δημοτικιστές. Από τη μία πλευρά οι δημοτικιστές που εμφορούνταν από εθνικιστικές αντιλήψεις, πυρήνας των οποίων υπήρξε ο Ίων Δραγούμης, και από την άλλη οι δημοτικιστές με σοσιαλιστικές ή σοσιαλίζουσες αντιλήψεις, με πρωταγωνιστή τον Γ. Σκληρό¹⁰². Στην πολύκροτη αυτή συζήτηση έσπευσαν να εμπλακούν με σοσιαλίζουσες τοποθετήσεις και ο Α. Δελμούζος αλλά και ο Γεώργιος Παπανικολάου. Ο τελευταίος μάλιστα παρακολουθούσε ανελλιπώς την εξέλιξη της συζήτησης και προέτρεψε και τον Τηλέμαχο Κωνσταντάκη να κάνει το ίδιο, όπως είδαμε στην επιστολή του με ημερομηνία 3 Οκτωβρίου 1907¹⁰³.

Αφορμή για την εμπλοκή του 25χρονου –άσημου τότε– Παπανικολάου,

⁹⁹ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 55-56

¹⁰⁰ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό. π.*, σ. 21

¹⁰¹ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό. π.*, σ. 21

¹⁰² Γ. Κόκκινος, «Κοσμοθεωρία, ιδεολογία, πολιτική στρατεύση. Η περίπτωση του Αλέξανδρου Δελμούζου (1880-1956)», στο: *Μνήμων*, τ. 24 (2002), σ. 233

¹⁰³ βλ. σ. 36-37 του παρόντος

φοιτητή στο Φράιμπουργκ (πόλη στην οποία μετέβη για σπουδές μετά την Ιένα), ήταν η τοποθέτηση κάποιου από το εθνικιστικό στρατόπεδο των δημοτικιστών, με φιλολογικό ψευδώνυμο «Δούλος Δουλεύτης». Για να αντικρούσει, λοιπόν, τις απόψεις του Δουλεύτη, ο Παπανικολάου δημοσιεύει ένα ενυπόγραφο μαχητικό άρθρο στον «Νουμά», με τίτλο «Για τον εγωισμό και τους εγωιστάς». Μέσα από το εν λόγω άρθρο, το οποίο δημοσιεύτηκε σε τρία μέρη (φύλλα 319 έως 321 του 1908), ο νεαρός Παπανικολάου εκφράζει τις νεανικές φιλοσοφικές του αναζητήσεις και τάσσεται υπέρ μιας ιδεατής σοσιαλιστικής κοινωνίας. Λίγο αργότερα θα δημοσιεύσει στο ίδιο περιοδικό και το άρθρο «Από την ψυχή μας και τη ζωή», σε δύο μέρη (φύλλα 443 και 445). Την προσέγγισή μας στην κοινωνική και πολιτική σκέψη του Παπανικολάου εξυπηρετεί το τρίτο μέρος του άρθρου «Για τον εγωισμό και τους εγωιστάς» (φύλλο 321), χαρακτηριστικό απόσπασμα του οποίου παρατίθεται στη συνέχεια:

Έτσι και ο σοσιαλισμός, με τον αγώνα των τάξεων, μας παρουσιάζεται ως αναγκαστικό αποτέλεσμα νέων οικονομικών όρων και όχι ως “αρρωστιάριχη τάσις βγαλμένη από ρομαντικά (!) βιβλία”, όπως θέλει ο κ. Δουλεύτης. Οι μεγάλες τεχνικές τελειοποιήσεις των παραγωγικών μέσων, με την προοδευτική συγκέντρωση των κεφαλαίων που προκάλεσαν, ανέπτυξαν μια τάξη ανθρώπων με κοινά συμφέροντα, της οποίας η αντίδρασις, στην αρχή ασυνείδητη και ασυστηματοποίητη, κατέληξε στη δημιουργία ενός συνεπούς και καθορισμένου ιδανικού. Και ιδού ότι σήμερα εκατομμύρια ανθρώπων σε όλο τον κόσμο έχουν δώσει τα χέρια σε μια κοινή συνεργασία, η οποία κάθε μέρα εξακολουθεί να γίνεται πλατύτερη και δυνατότερη.

Αλλά στην Ελλάδα, φωνάζουν μερικοί, η επιδημία αυτή είναι άγνωστη. Αυτό μοιάζει με τις διαβεβαιώσεις μερικών ποιητών ότι στην Ελλάδα όλα είναι γαλάζια και χρυσά. Αλλ’ αυτοί οι αιωνίως σκονισμένοι και καπνισμένοι όγκοι που λέγονται φάμπρικες τι είναι;

Κάτι άλλες μαύρες τρύπες που οδηγούν κάτω από τη γη τι είναι; Και κάτι όντα αιωνίως σκουμμένα και κουρασμένα τι είναι; Μήπως είναι αυτοί οι Εργάτες; Μήπως είναι οι σκλάβοι κι οι αδύνατοι, που πλάστηκαν για να τρέφουν εμάς τους ελεύθερους (!) και τους δυνατούς (!!); Κι αυτά που λένε πρώτες ύλες και πλημμυρίζουν τα βουνά μας; Και οι Σύλλογοι, κι οι απεργίες, και Ο Πανεργατικός της Θεσσαλίας, και οι Σύλλογοι της Άρτας και της Αθήνας και οι Εργάτες του Βόλου και της Σμύρνης; Κι οι καυγάδες που έδωσαν και πήραν στον Νουμά; Τι είναι όλα αυτά; Είναι πραγματικότητες ή όχι; Και μας δικαιολογούν όταν πιστεύουμε ότι κι η Ελλάς, αργά ή γρήγορα, θα ακολουθήσει τον παγκόσμιο δρόμο; Ποιος είναι ο λόγος που θα μας

αναγκάσει να ξεχωρίσουμε; Ποιες είναι οι αφορμές που θα καθορίσουν διαφορετική διεύθυνση στην οικονομική μας; Γιατί δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο Σοσιαλισμός είναι γέννημα οικονομικών συνθηκών και όχι προϊόν διανοητικών τάσεων. Όλ' αυτά δε μας τα εξήγησε κανένας. Κι εκείνο που χαρακτηρίζει τους περισσότερους κριτικούς είναι η σύγχυση αιτιών και αποτελεσμάτων. Δε θέλουν να καταλάβουν ότι η σοσιαλιστική ιδέα έχει βάση καθαρώς οικονομική. Νομίζουν ότι το σοσιαλισμό τον γέννησαν οι πνευματικοί του υπέρμαχοι. Και πιστεύουν ότι πολεμώντας το μαρξιστικό σύστημα π.χ., μπορούν να αναιρέσουν την σοσιαλιστική πραγματικότητα. Είναι σα να θέλει κανείς να ξεπαστρέψει τον ατομισμό χτυπώντας το Νίτσε, το Στίρνερ, τον Τσίρκεργορτ ή τον Ίψεν. Εδώ έγκειται ακριβώς η ουτοπία, την οποίαν τόσο καθαρά έδειξε ο Σκληρός. Γιατί πίσω από ένα ατομιστή ή ένα σοσιαλιστή υπάρχει μια ασυνείδητη τάσις κι ένα αίσθημα, και πίσω από αυτά ένας οικονομικός λόγος, και πίσω από τον οικονομικό λόγο μια παραγωγική ιδέα και πίσω από την παραγωγική ιδέα μια κοινωνική συνθήκη και ούτω καθεξής επ' άπειρον. Αυτά τα πράγματα είναι τόσο απλά και φανερά, που μου φαίνεται παράξενο πως υπάρχουν άνθρωποι που τα αρνούνται. Μα τώρα τελευταία όλα τα ζητήματα της σκέψεως κατάντησαν ζητήματα... χαρακτήρος. Για να φιλοσοφήσει κανείς δε χρειάζεται να υποτάξει και να προσαρμόσει το πνεύμα του στην εξωτερική πραγματικότητα. Αυτό που κάνει η σβούρα είναι αρκετό: γυρίζει γύρω από τον εαυτό της κι έτσι μεταβάλλεται σ' ένα κέντρο, γύρω στο οποίο περιστρέφονται κατ' ανάγκην, έστω και με διαφορετική διεύθυνση και ο Κόσμος και η Ζωή.

Freiburg

Γ.Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ¹⁰⁴

Για τη δημόσια αυτή –σοσιαλίζουσα– τοποθέτησή του, ο Παπανικολάου δεν θέλει να γνωρίζουν τίποτα οι γονείς του, καθώς λέει «χοντρά λόγια για τη Θρησκεία, το Κράτος και την Οικογένεια», όπως εκμυστηρεύεται στον Τηλέμαχο Κωνσταντάκη μέσα από την επιστολή του, της 26ης Φεβρουαρίου 1908¹⁰⁵.

Ωστόσο, παρά τη γοητεία που του άσκησε ο σοσιαλισμός στα νεανικά του χρόνια, ο μεγάλος ερευνητής ποτέ δεν στρατεύτηκε στην πορεία της ζωής του κομματικά. Όπως υποστηρίζει ο Σπ. Μαρκέτος «καμμία ιδεολογία δεν στάθηκε ισχυρότερη από την ευρύτερη πνευματική καλλιέργειά του και τίποτα δεν ήταν ιερότερο από την έρευνα της βιολογίας, της φιλοσοφίας της ζωής, στις οποίες επιδόθηκε μετά

¹⁰⁴ Γ. Ν. Παπανικολάου, «Για τον εγωισμό και τους εγωιστάς», στο: *Ο Νουμάς*, τχ. 321 (1908), σ. 6-7

¹⁰⁵ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 56. Βλ. και σ. 40 του παρόντος

μανίας για την πραγματοποίηση των μελλοντικών του σχεδίων»¹⁰⁶. Εις επίρρωσιν αυτών, ο Παπανικολάου, όταν βρήκε τον επιστημονικό του δρόμο, γράφει τα εξής καθησυχαστικά λόγια στον πατέρα του: «Δεν είμαι πλέον ονειροπόλος. Η επιστήμη με άρπαξε από τα χέρια του Νίτσε. Πατώ απάνω σε έδαφος στερεό...»¹⁰⁷.

2.5. Γ. Παπανικολάου και Ί. Δραγούμης

Οι νεανικές πολιτικές αναζητήσεις του Γεωργίου Παπανικολάου, όπως είδαμε, τον έφεραν σε επαφή με σημαντικά πολιτικά πρόσωπα της εποχής του, όπως ο Γ. Σκληρός, ο Α. Δελμούζος, ο Δ. Γληνός, ο Κ. Χατζόπουλος κ.ά. Η προσήλωσή του στον σοσιαλισμό και δη στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο των δημοτικιστών καθόλου δεν τον εμπόδισε, ωστόσο, να συνδεθεί και με διανοουμένους του αντιπάλου –εθνικιστικού– στρατοπέδου του δημοτικισμού. Εξάλλου, ο δογματισμός και ο φανατισμός ποτέ δεν αποτέλεσαν στοιχεία του χαρακτήρα του μεγάλου επιστήμονα. Σε όλη του τη ζωή υπήρξε ανοιχτόμυαλος, ακούγοντας και κρίνοντας όλες τις απόψεις.

Ένας από τους εθνικιστές διανοούμενους-οπαδούς του δημοτικισμού με τον οποίο ο Παπανικολάου ανέπτυξε φιλικούς δεσμούς ήταν ο διπλωμάτης Ίωνας Δραγούμης, εξέχον πρόσωπο της ελληνικής πολιτικής σκηνής κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ο Ί. Δραγούμης, μάλιστα, στις συζητήσεις του με τον Παπανικολάου τού είχε εκμυστηρευτεί πολιτικές σκέψεις και κρίσεις με ιδιαίτερη σημασία, όπως εξομολογείται αργότερα ο ίδιος ο Παπανικολάου στην ανιψιά του, Μαρία Κόκκορη¹⁰⁸.

Στο αρχείο Ίωνος Δραγούμη στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη) διασώζεται μια σπάνια επιστολή του Παπανικολάου προς τον Δραγούμη, σταλμένη από το Παρίσι με ημερομηνία 13.1.1912. Εκείνη την περίοδο ο Παπανικολάου είχε εξορμήσει για τρίτη φορά στην Ευρώπη, για μεταδιδακτορική έρευνα. Σκοπός της επιστολής του Παπανικολάου είναι η μεσολάβηση του Δραγούμη για την κατάληψη της θέσης του επιμελητή στο ζωολογικό εργαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών από πλευράς του κατοπινού μεγάλου ερευνητή. Κρίναμε εξαιρετικά χρήσιμη την αξιοποίηση της εν λόγω επιστολής στην έρευνά μας, καθώς μέσα από τα γραφόμενα του Παπανικολάου αναδεικνύεται για ακόμα μια φορά το ενδιαφέρον και η αγάπη του για τον τόπο του.

¹⁰⁶ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 41

¹⁰⁷ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 75

¹⁰⁸ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 177

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψή του για το «αναδιοργανωτικό» έργο της νέας κυβέρνησης. Φυσικά αναφέρεται στο εκσυγχρονιστικό έργο της κυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου, τη διετία 1911-12. Παρακάτω παρατίθεται αποσπασματικά η σπάνια αυτή επιστολή:

Paris le 13.I.1912

Αξιότιμε κύριε Δραγούμη,

Το ενδιαφέρον, που ξέρω πως έχετε για την πνευματική ανάπτυξιν του τόπου μας, μου δίνει το θάρρος να Σας κάμω μια μικρή παράκληση. [...]

Να Σας παρακαλέσω να διαβάσετε την εσώκλειστη αίτηση, και, αν την βρήτε καλή, να την επιδώσετε στο αρμόδιο Υπουργείο. Το σωστό ήταν να την στείλω από δω διά της Βασιλικής Πρεσβείας, μα φοβήθηκα μήπως δεν ήταν κατάλληλη με το πνεύμα που κυριαρχεί αυτού. Σεις, που είσθε κοντά, ξέρετε και τα πρόσωπα και τα πράγματα τόσο καλά, που μπορείτε να καταλάβετε πώς πρέπει να διατυπωθή, πού πρέπει να απευθυνθή και πώς να υποστηριχθή για να φθάση ασφαλέστερα στην επιτυχία.

Όπως θα δήτε, έκαμα την απόφαση να κατεβώ στην Ελλάδα. Βρίσκω που εκεί είναι για μένα η δράση, εκεί και το καθήκον μου. Πονώ να βλέπω τον τόπο μου σ' αυτή την πνευματική κατάπτωση και δεν υπάρχει εδώ έξω καμμιιά επιτυχία ικανή να με αποζημιώσει γι' αυτό τον πόνο. Γι' αυτό θέλω να έρθω κάτω, να αφιερώσω όλη την ύπαρξη και όλες τις δυνάμεις μου στην πνευματική ανύψωση της φυλής μας.

Με την πεποίθηση, πως αυτό ανταποκρίνεται και στη δική Σας επιθυμία, λαμβάνω το θάρρος να Σας επιβαρύνω με το σημερινό γράμμα μου, ελπίζοντας πως θα καταβάλετε όλη την προσωπική επιρροή Σας για την επιτυχία της πρότασής μου.

Όπως θα ξέρετε ίσως, έγινε με το νέο Πανεπιστημιακό Οργανισμό μια νέα θέση έκτακτου καθηγητή και μια άλλη επιμελητή του ζωολογικού εργαστηρίου. Για την πρώτη φοβούμαι πως θα βρεθή μια δυσκολία: ότι το δίπλωμά μου των φυσικών επιστημών το έχω μόλις από δύο χρόνια, ενώ χρειάζονται, θαρρώ, πέντε, για να γίνη κανείς έκτακτος καθηγητής. Το δίπλωμα της Ιατρικής, που έχω, είναι από τα 1903, μα δεν ξέρω αν μπορεί να χρησιμοποιηθή. [...]

Για τη θέση του επιμελητή πιστεύω να μην υπάρχουν δυσκολίες. Μόνο που πρέπει να κάμη προτιότερα (sic) πρόταση ο καθηγητής κ. Αποστολίδης κ' έπειτα να γίνη ο διορισμός. Μα πιστεύω, πως, άμα ένας Υπουργός το θελήση, η πρόταση του κ. Αποστολίδη θα γίνη στη στιγμή. Άλλως τε, όσο ξέρω, ο κ. Αποστολίδης δεν έχει τίποτα μαζί μου, απεναντίας είναι πολύ ευχαριστημένος, γιατί απ' όλους τους νέους επιστήμονες είμαι ίσως ο μόνος που δε θέλησε να κατεβή σε δημοσιογραφικό πόλεμο

εναντίον των αντιπάλων του. Η γνώμη μου είναι πως ο άνθρωπος πρέπει, όσο του είναι δυνατόν, να ζητάει στη συνεργασία και όχι στον αγώνα την πρόοδο. Αν αυτή η αντίληψη κυριαρχούσε γενικότερα στην Ελλάδα, η ελληνική επιστήμη δε θα είχε καταπέσει και δε θα είχε εξευτελιστεί τόσο πολύ. [...]

Έχω την ελπίδα πως αυτή τη φορά τα πράγματα θα τελειώσουν πειο ευχάριστα, γιατί βλέπω, πως η νέα Κυβέρνηση άρχισε σοβαρότερα το αναδιοργανωτικό της έργο[...]

Με την ελπίδα πως θα λάβετε την καλωσύνη να ενεργήσετε αμέσως αυτή την υπόθεση και να με τιμήσετε με δυό λόγια Σας, για να ξέρω πώς πρέπει να κανονίσω τα του μέλλοντός μου, χωρίς να χάνω πολύτιμο καιρό,

Σας χαιρετώ με μεγάλη τιμή και υπόληψη, ζητώντας και πάλι συγχώρηση για την ενόχληση που Σας δίνω.

Γ. Παπανικολάου¹⁰⁹

Η ιστορία, όμως, για το καλό της ανθρωπότητας γράφτηκε αλλιώς. Ο κατοπινός μεγάλος επιστήμονας δεν κατέλαβε ποτέ θέση στο ελληνικό δημόσιο. Διψώντας για έρευνα και διάκριση και διαπιστώνοντας πως το ελληνικό κράτος δεν του παρείχε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για ερευνητική σταδιοδρομία, τόλμησε το μεγάλο βήμα για εγκατάσταση στον Νέο Κόσμο. Εκεί έμελλε να πραγματοποιήσει τα πρωτοποριακά του πειράματα, ανοίγοντας νέους δρόμους στην Επιστήμη. Παρότι γεύτηκε την απογοήτευση από την πατρίδα του από επιστημονικής πλευράς, ποτέ δεν έπαψε να την αγαπά και να ενδιαφέρεται για την πρόοδό της. Και όταν η πατρίδα βρέθηκε, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στον έσχατο κίνδυνο, ο Παπανικολάου, ως εξέχον μέλος της επιστημονικής κοινότητας των Η.Π.Α., επιστράτευσε όλες του τις δυνάμεις για να τη βοηθήσει, αποδεικνύοντας έμπρακτα τη φιλοπατρία του. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα παρακολουθήσουμε τη δράση του κορυφαίου επιστήμονα, προς όφελος της πατρίδας, στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού.

¹⁰⁹ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ί. Δραγούμη της 13ης Ιανουαρίου 1912, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Ίωνος Δραγούμη: Ενότητα Ι - Προσωπική Αλληλογραφία/ Φάκελος 9/ Υποφάκελος 4

Γ' Κεφάλαιο

Η άγνωστη πατριωτική δράση του Γ. Παπανικολάου στις Η.Π.Α.

3.1. Ο Παπανικολάου δραστήριο μέλος της Ομογένειας

Το φθινόπωρο του 1913, ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου, συνοδευόμενος από τη σύζυγό του Μάχη, διασχίζει τον Ατλαντικό φιλοδοξώντας να διακριθεί στο πρόσφορο για έρευνα αμερικανικό έδαφος. Παρότι διέθετε ζηλευτά επιστημονικά εφόδια και ευρύτατη μόρφωση, η επαγγελματική και κατ' επέκταση η οικονομική του αποκατάσταση στη Νέα Υόρκη ήταν στην αρχή δύσκολη. Αναγκάστηκε για βιοποριστικούς λόγους να ετεροαπασχοληθεί, σαν ένας κοινός ανειδίκευτος μετανάστης, γεγονός που του προκαλούσε μεγάλη απογοήτευση. Ωστόσο, με σκληρό αγώνα και αφοσίωση στον στόχο, κατόρθωσε γρήγορα να βρει τον επιστημονικό του δρόμο και προοδευτικά να γίνει γνωστός στους κόλπους της αμερικανικής επιστημονικής κοινότητας.

Η φήμη του Παπανικολάου δεν άργησε να ξεπεράσει τα αμερικανικά σύνορα και να φτάσει μέχρι την πατρίδα του. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Ελευθέριος Βενιζέλος, τον μετακαλεί στη χώρα προκειμένου να αναλάβει την έδρα της Ζωολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Παπανικολάου υπήρξε θαυμαστής του Βενιζέλου και συγκινήθηκε πολύ από την ιδιαίτερη αυτή πρόσκληση του μεγάλου πολιτικού¹¹⁰. Την πρόσκληση αυτή τη θεώρησε πολύ μεγάλη τιμή προς το πρόσωπό του, εντούτοις ευγενικά την απέρριψε, αφού του ήταν δύσκολο να αφήσει ανολοκλήρωτες τις επιστημονικές του μελέτες στο Πανεπιστήμιο Κορνέλ και γενικά να θυσιάσει τις συνθήκες για έρευνα που βρήκε στις Η.Π.Α.¹¹¹. Η ήττα του Βενιζέλου στις κρίσιμες εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 έκλεισε οριστικά το θέμα του επαναπατρισμού του κορυφαίου Έλληνα επιστήμονα.

Η καθημερινή ζωή του Παπανικολάου ήταν σκληρή, γεμάτη στερήσεις, αφιερώνοντας πολλές ώρες της ημέρας πάνω από το μικροσκόπιο. «*Ασκητικό επιστήμονα και ταυτόχρονα κοινωνικό άνθρωπο*», χαρακτηρίζει τον Παπανικολάου ο Σπ. Μαρκέτος¹¹². Πράγματι, οι επιστημονικές έρευνές του δεν ήταν οι μόνες υποθέσεις που τον απασχολούσαν. Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής του στη Νέα Υόρκη, ο μεγάλος ερευνητής εκδήλωσε θερμό ενδιαφέρον για τα κοινά της

¹¹⁰ Μ. Κόκκορη, *Γεώργιος Ν. Παπανικολάου. Μέσα από τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα 2005, σ. 137

¹¹¹ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 137

¹¹² Σ. Γ. Μαρκέτος, *Ιστορία της Ιατρικής του 20ού αιώνα, Ι. Οι Έλληνες πρωτοπόροι: Ι. Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (1883-1962)*, Αθήνα 2000, σ. 80

ελληνικής ομογένειας, όντας ενεργό και δραστήριο μέλος της.

Η ενεργός συμμετοχή του στα κοινά αρχίζει από τον γνώριμο γι' αυτόν χώρο της ιατρικής, συμβάλλοντας στην οργάνωση και λειτουργία της ελληνοαμερικανικής ιατρικής κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, πρωτοστάτησε στη δημιουργία του συλλόγου «Ελληνο-Αμερικανική Ιατρική Αδελφότης» (Greek-American Medical Fraternity), της οποίας μάλιστα ανέλαβε και πρόεδρος το 1918¹¹³. Ο εν λόγω σύλλογος μετονομάστηκε, το 1936, σε «Ελληνική Ιατρική Εταιρεία Νέας Υόρκης» (Hellenic Medical Society of NY) και λειτούργησε ως επαγγελματική-επιστημονική οργάνωση με σκοπούς όπως η δημιουργία δικτύου Ελληνο-Αμερικανών ιατρών για σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ τους και η συμμετοχή στη διατήρηση της δημόσιας υγείας, σε συνεργασία με άλλες ιατρικές εταιρείες¹¹⁴. Ανάμεσα στα σχέδια της Εταιρείας ήταν και η κατασκευή ελληνοαμερικανικής ιατρικής βιβλιοθήκης καθώς και νοσοκομείου στη Νέα Υόρκη, ωστόσο ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ανέτρεψε τα σχέδια αυτά¹¹⁵. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Γεώργιος Παπανικολάου, ως εξέχον στέλεχος της «Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας», κινητοποίησε σε συνεργασία με άλλα επιφανή στελέχη, ολόκληρη την ιατρική κοινότητα της Νέας Υόρκης να προσφέρει τη συνδρομή της προς την Greek War Relief¹¹⁶ (βλ. επόμενη ενότητα).

Μια άλλη εξίσου σημαντική δράση του Γ. Παπανικολάου προς όφελος της ελληνοαμερικανικής κοινότητας έχει σχέση με την εκπαίδευση. Στα 1920 βρίσκουμε τον φιλόπατρι επιστήμονα, παράλληλα με τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις, να διατελεί και πρόεδρος του Ελληνο-Αμερικανικού Εκπαιδευτηρίου Νέας Υόρκης. Το Ελληνο-Αμερικανικό Εκπαιδευτήριο Νέας Υόρκης ιδρύθηκε τον Μάιο του 1912 και ήταν το πρώτο ελληνοαμερικανικό σχολείο στην αμερικανική μεγαλούπολη. Σήμερα αποτελεί το παλαιότερο σε συνεχόμενη λειτουργία ελληνορθόδοξο σχολείο στις Η.Π.Α., αποσκοπώντας στη μετάδοση των αξιών του Ελληνισμού¹¹⁷.

Η άγνωστη αυτή ιδιότητα του Παπανικολάου επιβεβαιώνεται και από τη Νέδα Βουτσά-Περδίκη, μία εκ των βοηθών και συνεργατιδών του στο New York

¹¹³ Δρ. Θ. Δεληγιαννίδης, «Η ίδρυση της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας Νέας Υόρκης», στο: *Περιοδικό. Εθνικός Κήρυξ* (Ιούνιος 2007), σ. 6

¹¹⁴ Μ. Νασιουτζίκη, «George N. Papanikolaou, MD, Ph.D, Symposium 2008», στα: *Ιατρικά Θέματα*, τχ. 51 (2008), σ. 56

¹¹⁵ Hellenic Medical Society of NY, <https://hmsny.org/about/history/> (πρόσβαση στις 11 Απριλίου 2020)

¹¹⁶ Δρ. Θ. Δεληγιαννίδης, *ό. π.*, σ. 6-7

¹¹⁷ Greek American Institute, <http://www.greekamericaninstitute.org/about-us.html> (πρόσβαση στις 12 Απριλίου 2020)

Hospital του Πανεπιστημίου Κορνέλ, στο βιβλίο της «Dr Γεώργιος & Μάχη-Μαίρη Παπανικολάου. Όπως τους έζησα». Η Ν. Βουτσά-Περδίκη, αναφερόμενη στην πρώτη της συνάντηση με τον κορυφαίο ερευνητή στα τέλη της δεκαετίας του '50, γράφει τα εξής: «Το ενδιαφέρον του ήταν προς κάθε κατεύθυνση για τον Ελληνισμό της Αμερικής. Με ρώτησε αν η Αγλαΐα Βουτσά ήταν συγγενής μου, του λέω, αδελφή του πατέρα μου. Η θεία Αγλαΐα είχε έρθει στην Αμερική σαν “νύφη”, δεν της άρεσε όμως ο γαμπρός και βρήκε δουλειά ως δασκάλα, στο 1ο ελληνικό σχολείο της Νέας Υόρκης. Ο Παπανικολάου ήταν ο πρόεδρος του Σχολείου»¹¹⁸.

Πολύτιμο τεκμήριο για την εκπαιδευτική δράση του Παπανικολάου αποτελεί κι ένα σωζόμενο έγγραφο του Ελληνο-Αμερικανικού Εκπαιδευτηρίου Νέας Υόρκης, που φέρει την υπογραφή του. Πρόκειται για επιστολή, με άγνωστο παραλήπτη, που αφορά τη διοργάνωση φιλανθρωπικής εκδήλωσης από πλευράς του Εκπαιδευτηρίου. Ακολουθεί αυτούσια η επιστολή:

ΕΛΛΗΝΟ-ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟΝ ΝΕΑΣ ΥΟΡΚΗΣ

GREEK-AMERICAN INSTITUTE OF NEW YORK

905-909 EAGLE AVENUE

NEW YORK

NEW YORK Φεβρ. 2α 1920

Αξ. Κε Πρόεδρε,

Εσωκλείστως αποστέλλομεν υμίν δέκα (αρ. 10) εισιτήρια διά την προσεχή χοροεσπερίδα του Ελληνο-Αμερικανικού Εκπαιδευτηρίου Νέας Υόρκης, γενησομένην την 4ην Μαρτίου 1920 εν Palm-Garden της πόλεώς μας, τα όποια σας παρακαλούμεν όπως διαθέσητε μεταξύ των μελών σας, συμφώνως προς την εν αυτοίς οριζομένην τιμήν.

Η ετησία χοροεσπερίς του Σχολείου είναι γνωστοτάτη μεταξύ του Ελληνισμού της Αμερικής, δεδομένου δέ ότι ο σκοπός αυτής είναι τελείως ευεργετικός δεν αμφιβάλλομεν ποσώς, ότι τα ολίγα ταύτα εισιτήρια θέλουσιν ευχερέστατα διατεθή μεταξύ των μελών του εγκρίτου υμών Σωματείου και ότι συντόμως θέλετε μας ζητήση και νέα, άτινα θα είμεθα ευτυχείς να σας ταχυδρομήσωμεν άμα τη αιτήση (sic) σας.

Ευχαριστούντες υμάς εκ των προτέρων

¹¹⁸ Dr N. Βουτσά-Περδίκη, *Dr Γεώργιος & Μάχη-Μαίρη Παπανικολάου. Όπως τους έζησα*, Αθήνα 2016, σ. 72

Διατελούμεν μεθ' υπολήψεως,

ο Γραμματεὺς

ο Πρόεδρος

Δῆμος Κ. Παίτελ

Δρ. Γ. Παπανικολάου¹¹⁹

Το ζωηρό ενδιαφέρον του Γ. Παπανικολάου για την παιδεία που λάμβαναν τα Ελληνόπουλα της Αμερικής αποδεικνύεται εμμέσως και από το ακόλουθο απόσπασμα άρθρου του «Εθνικού Κήρυκα», μέσω του οποίου ο αρθρογράφος απευθύνει πρόσκληση στην ελληνική παροικία να παρευρεθεί στην εκδήλωση του Ελληνοαμερικανικού Εκπαιδευτηρίου: *«Και είναι ευχής έργον η υποστήριξις του κοινωφελεστέρου σκοπού τον οποίον έχει να επιδείξη η παροικία μας διά μιας τοιαύτης συγκεντρώσεως, ώστε να εκδηλωθή η αγάπη των ομογενών προς το σχολείον μας και να φανή η συνοχή αυτών προς τα Ελληνόπουλα, τα οποία θέλουν να μείνουν προσηλωμένα εις την πατρικὴν γλώσσαν και την θρησκείαν των προγόνων των και εν γένει εις τα πατροπαράδοτα. Δεν φρονούμεν, ότι είναι δίκαιον να προτρέψωμεν πάντας τους ομογενείς και πάσας να υποστηρίζουν την χοροεσπερίδα του Ελληνοαμερικανικού Εκπαιδευτηρίου Νέας Υόρκης, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ότι ἕκαστος γνωρίζει το καθήκον του και την υποχρέωσιν, την οποίαν έχει, να βοηθήσῃ ἕνα τόσον κοινωφελή σκοπόν. Το σχολείον ἐλπίζεται ταχέως να λάβῃ την τακτικὴν πορείαν του, διότι το διοικητικόν συμβούλιόν του του ἔτους τούτου έχει σκοπόν να αφήσῃ καλὰς ἀναμνήσεις και να θέσῃ την παιδείαν εις την θέσιν της. Πρέπει, προς τούτοις, να συγκεντρωθῇ ἐκεῖ ὅλη η παροικία, διότι το πρόγραμμα εἶναι το καταλληλότερον προς τέρψιν και των μικρῶν και των μεγάλων και διότι η μεγάλη συγκέντρωσις θα ενισχύσῃ τους ἀφιλοκερδῶς εργαζομένους ὑπὲρ αὐτοῦ να καταβάλωσι μείζονας προσπαθείας προς τελείαν ἀναστήλωσιν εις περιωπὴν ἀξίαν του προορισμοῦ του και των πόθων των γονέων και ὅλου του Ἑλληνισμοῦ. Υποθέτομεν, ότι δεν διαφεύγει οὐδενός την ἀντίληψιν, ότι το ἔργον, στηριζόμενον εις την υλικὴν βοήθειαν των δυναμένων να το υποστηρίξωσι, δεν ἔχει ἀνάγκην παροτρύνσεως προς τούτο. Ἐνα μόνον σημειούμεν ἐν τέλει, ότι δεν πρέπει κανείς να λείψῃ ἀπὸ την χοροεσπερίδα του Ελληνοαμερικανικοῦ Ἰνστιτούτου. Το ἔργον μέγα, ο σκοπὸς ἱερός»¹²⁰.*

Ο ρόλος του μεγάλου ερευνητή στα εκπαιδευτικά θέματα της ελληνικής παροικίας στη Νέα Υόρκη θα πρέπει να ήταν ευρύτερος απ' ὅτι φαίνεται, αν

¹¹⁹ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 80

¹²⁰ Εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, αρ. φ. 1770, 1.3.1920, σ. 4

βασιστούμε και σε μία ιδιόχειρη συστατική επιστολή που συνέταξε και διεβίβασε ο ίδιος στο ΥΠΕΕ τον Ιούλιο του 1921. Στην επιστολή αυτή ο Παπανικολάου επιδοκιμάζει τον διορισμό της Ηλέκτρας Ζαλούχου-Anderton στη θέση της επιθεωρήτριας των σχολείων της ομογένειας. «*Είναι αναμφισβήτητον ότι η Κα Ζαλούχου διακρίνεται διά την θαυμαστήν της εργατικότητα και ευεργετικότητα και είμαι βέβαιος ότι οιαδήποτε εργασία και αν της ανατεθή θα την εκτελέση μετά μεγάλου ζήλου και θα την φέρη εις αίσιον πέρας*» έγραφε, μεταξύ άλλων, ο Παπανικολάου, απευθυνόμενος προς τον Έλληνα Γ. Πρόξενο στη Ν. Υόρκη¹²¹.

Ο τελευταίος πάντως, διαβιβάζοντας την επιστολή Παπανικολάου προς την εποπτεύουσα Αρχή της Ελλάδας στην Ουάσινγκτον, σημείωνε με άκρα επιφυλακτικότητα: «*Εξεταστέον κατά πόσον η προτεινομένη χρησιμοποίησις της (ενν. της Ζαλούχου) δύναται να πραγματοποιηθή*», καθώς και «*αι Αμερικανικαί Αρχαί ανέκαθεν και ιδίως τελευταίως ήσαν λίαν ευαίσθητοι εις παν ό,τι ηδύνατο να χαρακτηρισθή ως προσπάθεια ξένων Κυβερνήσεων όπως αντιδράσωσιν εις την λίαν δραστηρίως διεξαγομένην προπαγάνδαν εξαμερικανισμού των εν Αμερική αλλοδαπών*», με συνέπεια την υποχρέωση των γονέων «*να αποστέλλωσι τα τέκνα αυτών εις τα Αμερικανικά Σχολεία*» και τον περιορισμό «*διδασκαλίας των ξένων γλωσσών εις μίαν ώραν καθ' εκάστην μετά το πέρας των λοιπών μαθημάτων*»¹²².

Με βάση όσα εκθέσαμε παραπάνω, προκύπτει εύλογα το συμπέρασμα πως ο Γ. Παπανικολάου υπήρξε ένα σημαίνον και αξιοσέβαστο μέλος της ελληνικής ομογένειας. Τη θέση του αυτή καθώς και τη δικτύωσή του θα αξιοποιήσει ο διαπρεπής επιστήμονας, όπως θα δούμε στα υποκεφάλαια που ακολουθούν, για να στηρίξει τη δοκιμαζόμενη πατρίδα του την περίοδο της Κατοχής.

3.2. Η συμμετοχή του Παπανικολάου σε ελληνοαμερικανικές οργανώσεις την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Στην αυγή της δεκαετίας του 1940, που ο Γεώργιος Παπανικολάου ισχυροποιούσε όλο και περισσότερο τη θέση του στο διεθνές επιστημονικό και ερευνητικό στερέωμα, η ανθρωπότητα σπαρασσόταν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη λαίλαπα του πολέμου αναγκάστηκε να ριχτεί και η Ελλάδα μετά την απόδοση του ιταμού τελεσιγράφου του Ιταλού πρεσβευτή, Ε. Γκράτσι, προς τον πρωθυπουργό

¹²¹ Το ΒΗΜΑ, Φ. Τομαή, «Ένας μεγάλος Έλληνας», 19 Φεβρουαρίου 2012, <https://www.tovima.gr/2012/02/19/politics/enas-megalos-ellinas-2/> (πρόσβαση στις 11 Απριλίου 2020)

¹²² Το ΒΗΜΑ, Φ. Τομαή, ό. π.

Ι. Μεταξά (28.10.1940). Ο ελληνικός στρατός όχι μόνο απέκρουσε με σθένος την απρόκλητη ιταλική εισβολή αλλά κατόρθωσε να προελάσει θριαμβευτής στα εδάφη της Βορείου Ηπείρου, αναγκάζοντας τους Ιταλούς φασίστες σε οπισθοχώρηση. Το Αλβανικό Έπος, η ολόχρυση αυτή σελίδα της ελληνικής ιστορίας, προκάλεσε πάταγο ως τα πέρατα της οικουμένης!

Τα χαμόγελα της νίκης των Ελλήνων απέναντι στους Ιταλούς, ωστόσο, ξεθώριασαν γρήγορα, αφού ο ελληνικός στρατός κλήθηκε σε μια άνιση αναμέτρηση, αυτή τη φορά με τις πανίσχυρες ναζιστικές δυνάμεις. Μετά τη γερμανική επέμβαση στη χώρα, ο ελληνικός λαός έμελλε να γνωρίσει τη βαρβαρότητα των κατακτητών σε όλο της το μεγαλείο. Η τριπλή κατοχή (Γερμανοί, Ιταλοί, Βούλγαροι), που επιβλήθηκε μετά την πτώση της Ελλάδας, συνοδεύτηκε από φαινόμενα που δεν είχαν έως τότε παρουσιαστεί σε καμία άλλη κατεχόμενη χώρα¹²³. Το σημαντικότερο από αυτά ήταν η οξύτατη επισιτιστική κρίση της περιόδου 1941-1942, που προκάλεσε εκατόμβες θυμάτων από την ασιτία. Υπεύθυνοι για την πρόκληση του λιμού ήταν κυρίως οι Ιταλοί και οι Γερμανοί, που άρχισαν να επιτάσσουν και να οικειοποιούνται, από τις πρώτες μέρες της εγκατάστασής τους στη χώρα, όσα τρόφιμα και άλλα αγαθά βρέθηκαν στις κρατικές αποθήκες, καθώς και τα συναλλαγματικά αποθέματα των τραπεζών¹²⁴. Ιδιαίτερα οι Γερμανοί προέβαιναν στη συγκομιδή αγροτικών προϊόντων που τα χρησιμοποιούσαν όχι μόνο για τις ανάγκες των στρατευμάτων τους αλλά τα προωθούσαν και στην πατρίδα τους. Οι παραπάνω ενέργειες των Ιταλών και Γερμανών συνιστούσαν κατάφωρη καταστρατήγηση των διεθνών συνθηκών που είχαν υπογράψει και οι οποίες τους υποχρέωναν να συντηρούν τα στρατεύματά τους με ίδιους πόρους και όχι εις βάρος της χώρας που υπέταξαν¹²⁵.

Υπεύθυνοι για την πείνα της κατοχικής περιόδου υπήρξαν και οι Σύμμαχοι, οι οποίοι, γνωρίζοντας τις βλέψεις των Γερμανών για τον γεωστρατηγικό έλεγχο της Μεσογείου, επέβαλαν πλήρη ναυτικό αποκλεισμό των ελληνικών λιμανιών, αποτρέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εισαγωγή τροφίμων στη χώρα¹²⁶.

Κι ενώ Σύμμαχοι και κατοχικές δυνάμεις είχαν εμπλακεί σ' ένα γαϊτανάκι αντεγκλήσεων και απόδοσης ευθυνών μεταξύ τους για τις εκατόμβες των θυμάτων που θρηνούσε η χώρα λόγω της πείνας, ήρθε να προστεθεί και το δριμύ ψύχος του

¹²³ Γ. Π. Κόκκορη, «1940-1944. Οργανώσεις που συγκροτήθηκαν από Έλληνες των ΗΠΑ και του Καναδά. Μέρος Α », στην: *Ιστορία εικονογραφημένη*, τχ. 575 (2016), σ. 64

¹²⁴ Χ. Λούκος, «Η πείνα στην Κατοχή: 2. Τα γενικότερα αίτια της πείνας», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα 2007, τ. 3β, σ. 226

¹²⁵ Χ. Λούκος, *ό. π.*, σ. 226

¹²⁶ Γ. Π. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 64

χειμώνα του 1941-1942, το οποίο μεγέθυνε έτι περισσότερο το δράμα του ελληνικού λαού. Το κρύο έκανε ακόμα πιο ευάλωτο τον υποσιτισμένο πληθυσμό της χώρας, ενώ σε πραγματικά δεινή κατάσταση βρέθηκαν όσοι ήταν άστεγοι. Η πιο συνηθισμένη αιτιολογία θανάτου, σύμφωνα με τις γνωματεύσεις των γιατρών εκείνο τον σκληρό χειμώνα, ήταν «*ασιτία και ψύξις*»¹²⁷.

Η παραπάνω δραματική κατάσταση στην Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής δεν μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητους τους Έλληνες μετανάστες στην άλλη όχθη του Ατλαντικού. Η πείνα και η εξαθλίωση του ελληνικού λαού περιγράφονταν αναλυτικά μέσα από τις σελίδες του ελληνοαμερικανικού Τύπου, ευαισθητοποιώντας όλο και περισσότερους ομογενείς τόσο των Η.Π.Α. όσο και του Καναδά. Έτσι, χωρίς χρονοτριβή, η οποία θα μπορούσε να αποβεί καταστροφική για τους δοκιμαζόμενους συμπατριώτες τους, Ελληνοαμερικανοί και Ελληνοκαναδοί σπεύδουν να συγκροτήσουν οργανώσεις με στόχο την παροχή βοήθειας –με κάθε δυνατό τρόπο– προς τη μητέρα πατρίδα. Σύμφωνα με την έρευνα της Γιούλης Π. Κόκκορη, κατά τη διάρκεια της πενταετίας από την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου μέχρι και το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχαν συσταθεί στις Η.Π.Α. και τον Καναδά οι ακόλουθες οργανώσεις: American Friends of Greece, Greek War Relief-USA, Greek War Relief Fund-Canada και National Committee for the Restoration of Greece¹²⁸.

Την παρούσα μελέτη θα απασχολήσουν δύο εξ αυτών των οργανώσεων: η Greek War Relief-USA και η National Committee for the Restoration of Greece. Ο λόγος, φυσικά, γιατί σε αυτές τις δύο συμμετείχε ο μεγάλος Έλληνας ερευνητής και ένθερμος πατριώτης, Γ. Παπανικολάου, ο οποίος εκμεταλλευόμενος το κύρος και τις γνωριμίες του, προσπάθησε να ανταποκριθεί στο κάλεσμα της πατρίδας για βοήθεια.

3.2.1. Ο Παπανικολάου ειδικός σύμβουλος της Greek War Relief

Η πανομογενειακή και παναμερικανική Greek War Relief Association («Οργάνωση για την ανακούφιση της εμπόλεμης Ελλάδας») υπήρξε η πιο σημαντική οργάνωση που συστάθηκε, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για την παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα. Η πρωτοβουλία της σύστασής της ανήκε σε ομάδα εξεχόντων Ελληνοαμερικανών, λίγο μετά την εκδήλωση της ιταλικής επίθεσης στην Ελλάδα. Επικεφαλής της οργάνωσης (National President) τέθηκε ο επιφανής Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας Σπύρος Σκούρας (1893-1971). Ο Σκούρας υπήρξε

¹²⁷ Χ. Λούκος, *ό. π.*, σ. 230

¹²⁸ Γ. Π. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 64

μεγιστάνας της κινηματογραφικής βιομηχανίας του Χόλυγουντ (πρόεδρος της 20th Century Fox από το 1942 έως και το 1962), άνθρωπος με μεγάλη επιρροή στους κυβερνητικούς κύκλους και τα αμερικανικά μέσα ενημέρωσης και παράλληλα φλογερός υπερασπιστής των ελληνικών συμφερόντων στις Η.Π.Α.¹²⁹. Συμπαραστάτης του Σκούρα και ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνάγώρας, προκαθήμενος της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής, ο οποίος ανέλαβε χρέη εθνικού προέδρου (National Chairman) της οργάνωσης. Στη θέση του επίτιμου προέδρου (Honorary National Chairman) τοποθετήθηκε ο φιλέλληνας επιχειρηματίας Χάρολντ Βάντερμπιλτ (Harold G. Vanderbilt), ενώ πολύτιμη σε θέματα οργάνωσης υπήρξε η βοήθεια του Νόρμαν Ντέιβις (Norman Davis), προέδρου του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού.

Από το πρώτο κιόλας διάστημα της λειτουργίας της (Νοέμβριος 1940) η G.W.R. κατάφερε, σε συνεργασία με την Αρχιεπισκοπή, να συσπειρώσει ολόκληρη την Ομογένεια, ώστε να συμπαρασταθεί με κάθε τρόπο στους δεινοπαθόντες αδελφούς στην πατρίδα. Στην ενθουσιώδη ανταπόκριση του απόδημου Ελληνισμού των Η.Π.Α. συνέβαλαν και οι διαδοχικές νίκες του ελληνικού στρατού στα βουνά της Αλβανίας, οι οποίες γέμιζαν τους ξενιτεμένους με αισθήματα εθνικής υπερηφάνειας. Σε αλληπάλληλους εράνους και άλλες φιλανθρωπικές εκδηλώσεις (χοροεσπερίδες, tag days-ημέρες γενικής εξόρμησης) σε κάθε γωνιά των Η.Π.Α., η G.W.R. συγκέντρωσε μέσα στους πρώτους μήνες πάνω από πέντε εκατομμύρια δολάρια, ενώ άλλα δύο εκατομμύρια δολάρια προσφέρθηκαν από τον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό σε φάρμακα, τρόφιμα, και ρουχισμό¹³⁰. Ταυτόχρονα, ο ελληνοαμερικανικός Τύπος ανέλαβε εκστρατεία διαφώτισης της κοινής γνώμης, προπαγανδίζοντας το έργο της G.W.R. Στην εκστρατεία διαφώτισης του ευρύτερου αμερικανικού κοινού γύρω από τα ελληνικά ζητήματα επιστρατεύτηκαν ακόμη και διάσημα πρόσωπα μη ελληνικής καταγωγής, συμμετέχοντας σε ραδιομαραθωνίους όπως το «America Calling».

Η ενθουσιώδης αυτή μαζική κινητοποίηση στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού υπέρ της Ελλάδας αποτυπώθηκε και στον ελληνικό Τύπο. Στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Ακρόπολις» της 28ης Νοεμβρίου 1940 διαβάζουμε: *«Ζωηρά κίνησις εις Αμερικήν υπέρ του Ελληνικού Εθνικού Εράνου, Έκκλησις Παναμερικανικής Επιτροπής. Πρωτοβουλία επιφανών Αμερικανικών προσωπικοτήτων*

¹²⁹ Γ. Π. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 67

¹³⁰ Μ. Ι. Μαρκέτος, *Οι Ελληνοαμερικανοί. Ιστορία της ελληνικής ομογένειας των Η.Π.Α.*, Αθήνα 2006, σ. 161

συνεστήθη εν Νέα Υόρκη Παναμερικανική Επιτροπή Εράνων υπό την προεδρίαν του κ. Χάρολντ Βάντερμπιλτ, όστις και απηύθυνε προς τον Αμερικανικόν λαόν την κάτωθι έκκλησιν:

[...] Δεν είνε απορίας άξιον διατί ευχαρίστως δέχομαι την πρόσκλησιν της «Ενώσεως Περιθάλψεως Ελληνικού Πολέμου», όπως αναλάβω την επίτιμον προεδρίαν και συνεργασθώ μετ' εκείνων, οι οποίοι αφιέρωσαν τον χρόνον και τας προσπαθείας των, ίνα συλλέξουν ποσόν 10.000.000 δολλαρίων διά την αγοράν αναγκαίων προμηθειών και ιατρικής βοήθειάς δι' εκείνους εν Ελλάδι, οίτινες πάσχουν εκ του αντικτύπου της μονομερούς ταύτης και απροκλήτου επιδρομής εναντίον της οποίας η Ελλάς υπερασπίζεται εαυτήν τόσον θαυμασίως. Κατά την ώραν αυτήν της ανάγκης και εν όψει του τι συμβολίζει εν τοις πνεύμασι όλων των αγαπόντων την ελευθερίαν λαών, πέποιθα, ότι η έκκλησις διά την ανακούφισιν του Ελληνικού πολέμου, θα τύχη Αμερικανικής απαντήσεως υπερβαλλομένης μόνον υπό της βαθύτητος των αισθημάτων μας προς την Ελλάδα και τα ιδανικά, διά τα οποία αγωνίζεται. Επί πλέον των διακεκριμένων Αμερικανών και Ελληνοαμερικανών, οι οποίοι λίαν γενναιοφρόνως προσέφερον τας υπηρεσίας των διά την επιτυχίαν του σκοπού αυτού ενταύθα, καταρτιζόμεν επιτροπήν εν Ελλάδι απαρτιζομένην από διακεκριμένους ανθρώπους. Η επιτροπή αύτη θα αντιπροσωπεύη τον Σύνδεσμον ενισχύσεως Ελληνικού Πολέμου εν Ελλάδι και θέλει μεριμνά περί των τηλεγραφικών εμβασμάτων εις μετρητά, ως και διά τας προμηθείας, ιατρικά εφόδια και είδη ρουχισμού κ.λπ., άτινα θα φορτώνονται εκ της χώρας ταύτης. Εις πλέον των 350 κοινοτήτων ανά την χώραν υπάρχουν περί τας δύο χιλιάδας λέσχαι και σύνδεσμοι, οι οποίοι αυθορμήτως οργανώθησαν ίνα βοηθήσουν την χώραν της γεννήσεώς των και προσέφερον γενναιοφρόνως τον χρόνον, τας ποοσπαθείας και τα χρήματα αυτών, δι' άπερ η Ένωσις εκφράζει την ευγνωμοσύνην αυτής»¹³¹. Στον ελληνικό Τύπο της εποχής φιλοξενούνται έκτοτε, ανά τακτά χρονικά διαστήματα, εγκωμιαστικά άρθρα για το υπερατλαντικό φιλανθρωπικό έργο υπό την εποπτεία της G.W.R.

Την ώρα που ο ελληνικός στρατός έγγραφε την Αλβανική Εποποιία, η G.W.R. φόρτωσε σε τέσσερα ελληνικής ιδιοκτησίας πλοία εφόδια αξίας τριών σχεδόν εκατομμυρίων, με προορισμό την Ελλάδα, όμως το ένα από τα πλοία αυτά το βύθισαν γερμανικά υποβρύχια στον Ατλαντικό, ενώ τα άλλα τρία δεν κατόρθωσαν να

¹³¹ Εφ. Ακρόπολις, αρ. φ. 4251, 28.11.1940

φθάσουν στον προορισμό τους πριν από τη γερμανική εισβολή¹³². Μετά την τριπλή κατοχή και τον ναυτικό αποκλεισμό που επιβλήθηκε στη χώρα, η παροχή βοήθειας προς τη χειμαζόμενη Ελλάδα έγινε ακόμα δυσκολότερη. Σκοπός πλέον της Greek War Relief –και προσωπικό στοίχημα του Σκούρα– ήταν η άρση του αποκλεισμού της χώρας από τον συμμαχικό στόλο και η έναρξη της τροφοδοσίας προς τους δοκιμαζόμενους ομοεθνείς του. Όπως εξομολογείται ο Σκούρας σε εκτενές αυτοβιογραφικό σημείωμά του: «Τον Οκτώβριο του 1940 συστήσαμε την Ένωση για τη Βοήθεια στην Εμπόλεμη Ελλάδα (Greek War Relief Association), η οποία έγινε η πιο επιτυχημένη και υποδειγματική οργάνωση εξωτερικής βοήθειας, επειδή συγκέντρωσε πάνω από 40 εκατομμύρια δολάρια σε ρευστό. Ήταν ένα επίτευγμα που κανείς δεν περίμενε. [...]

Οι Έλληνες είχαν συγκεντρώσει την προσοχή της υφηλίου με την ηρωική τους στάση απέναντι στους φασίστες και εγκαρδίωσαν τους υπερασπιστές της ελευθερίας, διεθνώς, ηττώντας τα φασιστικά στρατεύματα και απομυθοποιώντας τις έως τότε αήττητες Δυνάμεις του Άξονα. Αν οι ναζί δεν έρχονταν σε βοήθεια των φασιστών, τα ελληνικά στρατεύματα πιθανόν θα είχαν κατατροπώσει τους τελευταίους και θα τους έσπρωχναν στην Αδριατική Θάλασσα. Όταν οι ναζί επιτέθηκαν, οι Έλληνες δεν μπορούσαν να αντισταθούν στη συντριπτική υπεροχή των ναζιστικών και φασιστικών στρατευμάτων και τον Απρίλιο του 1941 η Ελλάδα ήταν υπό πλήρη κατοχή. Μέσα σ' έναν χρόνο ήταν αποκλεισμένη από τον εχθρό και η επικοινωνία της με τον εξωτερικό κόσμο διεκόπη. Μετά ακούσαμε από ανεπίσημες πηγές για την οικτρή κατάσταση των Ελλήνων, που πέθαιναν κατά χιλιάδες στους δρόμους των πόλεων από την αστία.

Τότε έθεσα ως το μεγαλύτερο σκοπό στη ζωή μου την άρση του αποκλεισμού, ώστε τρόφιμα και ιατρική βοήθεια να φτάσουν στην Ελλάδα. Μολονότι πιστώθηκα αποκλειστικά αυτή την ενέργεια, τούτο δεν αληθεύει. Με βοήθησαν κάποια μέλη της Ένωσης ανάμεσα στα οποία ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Αθηναγόρας (που είναι τώρα ο Πατριάρχης της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Τουρκία), ο Stephen C. Stephano, ο E.T. Hardaloupas, ο Thomas A. Pappas, ο Andre Embiricos, ο Harold G. Vanderbilt και [...] ο Norman Davis, αργότερα πρόεδρος του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού. [...]¹³³

Η άρση του συμμαχικού αποκλεισμού και η αποστολή ανθρωπιστικής

¹³² Μ. Ι. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 161

¹³³ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Η. Χρυσοχοϊδης, «Ο επισιτισμός της Ελλάδας στην Κατοχή», 18 Δεκεμβρίου 2011, <https://www.kathimerini.gr/445830/article/epikairothta/ellada/o-episitismos-ths-elladas-sthn-katohx> (πρόσβαση στις 16 Απριλίου 2020)

βοήθειας προς την Ελλάδα δεν ήταν εύκολη υπόθεση, όπως ειπώθηκε. Γι' αυτό ο Σκούρας, εκμεταλλεζόμενος τις γνωριμίες του, επιχείρησε να ασκήσει ο ίδιος πίεση προς την αμερικανική κυβέρνηση και τους διεθνείς οργανισμούς υπέρ των ελληνικών δικαιών. Δεν δίστασε, μάλιστα, να επισκεφτεί ως επικεφαλής αντιπροσωπείας της G.W.R. τον πρόεδρο Ρούζβελτ, ζητώντας του να μεσολαβήσει ώστε να πειστεί ο Ουίνστον Τσώρτσιλ για άρση του αποκλεισμού¹³⁴. Ο Αμερικανός πρόεδρος απάντησε στον Σκούρα ότι ο συμμαχικός αποκλεισμός θα ήρετο εφόσον η οργάνωση έβρισκε τρόπο να ναυλώσει πλοία για την αποστολή της βοήθειας¹³⁵. Από την πλευρά τους οι επικεφαλής της G.W.R. πρότειναν να αναλάβει μια ουδέτερη δύναμη τη διανομή των εφοδίων, ενώ και οι Γερμανοί έθεσαν ως απαράβατο όρο για την αποδοχή της βοήθειας να μην αποκαλυφθεί στον ελληνικό λαό η προέλευσή τους¹³⁶.

Τη διεκπεραίωση, εν τέλει, της αποστολής των εφοδίων που συγκέντρωνε η G.W.R. ανέλαβε ο σουηδικός Ερυθρός Σταυρός, θέτοντας στη διάθεση της οργάνωσης οκτώ πλοία¹³⁷. Από τον Αύγουστο του 1942, όταν και πραγματοποιήθηκε το πρώτο ταξίδι προς την Ελλάδα μέχρι τον Μάρτιο του 1945, όταν και ανέλαβε τον επισιτισμό της Ελλάδας η U.N.R.R.A., πραγματοποιήθηκαν πάνω από 100 ταξίδια, μεταφέροντας 700.000 περίπου τόνους τροφίμων, ενδυμάτων, φαρμάκων, καυσίμων κ.λπ.¹³⁸ Το συνολικό έργο της G.W.R., αναμφισβήτητα, στέφθηκε από απόλυτη επιτυχία, καθώς η υπερατλαντική βοήθεια κατάφερε να σώσει το 1/3 του πληθυσμού της Ελλάδας από την πείνα¹³⁹. Το ανθρωπιστικό έργο της G.W.R., κατά την περίοδο της Κατοχής, αποτελεί έναν περίλαμπρο τίτλο τιμής για την Ομογένεια της Αμερικής και ιδιαίτερα για όλους εκείνους, τους γνωστούς και τους αφανείς, που μόχθησαν για τη σωτηρία των δοκιμαζόμενων συμπατριωτών τους¹⁴⁰.

Ένας από αυτούς τους φλογερούς πατριώτες που εργάστηκαν σκληρά για τη στήριξη του έργου της Greek War Relief ήταν και ο μεγάλος μας επιστήμονας, Γ. Παπανικολάου, διαπρεπής ερευνητής και εξέχον μέλος της Ομογένειας. Το όνομα του Παπανικολάου εντοπίζεται σε έγγραφο της G.W.R., το οποίο αφορά ονομαστική κατάσταση των μελών της Εθνικής Επιτροπής Πολιτών (National Citizens Committee), όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στις 10 Δεκεμβρίου του 1940 (βλ.

¹³⁴ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Η. Χρυσοχοϊδης, ό. π.

¹³⁵ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Η. Χρυσοχοϊδης, ό. π.

¹³⁶ Γ. Π. Κόκκορη, ό. π., σ. 69

¹³⁷ Γ. Π. Κόκκορη, ό. π., σ. 69

¹³⁸ Μ. Ι. Μαρκέτος, ό. π., σ. 163

¹³⁹ Γ. Π. Κόκκορη, ό. π., σ. 70

¹⁴⁰ Μ. Ι. Μαρκέτος, ό. π., σ. 164

παράρτημα σ. 85)¹⁴¹. Αποδεικνύεται περίτρανα, λοιπόν, πως ο μεγάλος ερευνητής έσπευσε να συνεισφέρει στην παναμερικανική αυτή οργάνωση από το πρώτο κιάλας διάστημα της σύστασής της. Ποιος όμως ήταν ο ρόλος του στην οργάνωση;

Όπως ειπώθηκε και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, ο Γ. Παπανικολάου, ως σημαίνον στέλεχος της «Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας», αξιοποίησε το κύρος του προκειμένου να κινητοποιήσει την ιατρική κοινότητα της Νέας Υόρκης να προσφέρει τη συνδρομή της στην Greek War Relief. Πιο συγκεκριμένα, ο μεγάλος ερευνητής πρόσφερε τις υπηρεσίες του στην οργάνωση ως ειδικός σύμβουλος, κατορθώνοντας με τις γνωριμίες του να πετύχει μεγάλες δωρεές φαρμάκων και γενικότερα υγειονομικού υλικού από μεγάλες φαρμακευτικές εταιρείες¹⁴². Στο ακόλουθο απόσπασμα από γράμμα προς τον αδελφό του, Νάσο, ο μεγάλος επιστήμονας εκφράζει την ανησυχία του για την οικογένειά του στην Ελλάδα και παράλληλα δίνει πληροφορίες για τον ρόλο του στην G.W.R.:

Νέα Υόρκη, 26 Ιουλίου 1945

Αγαπημένε Νάσο,

Μεγάλη χαρά μάς προξένησαν τα γράμματά Σας και η είδησις ότι είστε όλοι καλά. Αν και παίρναμε πάντα πληροφορίες από δω και κει για όλους Σας, δεν είμεθα εντελώς βέβαιοι ότι οι πληροφορίες αυτές ήταν σωστές. Είχαμε κάποια ανησυχία, η οποία ευτυχώς διελύθη. Είναι αληθινό θαύμα πώς καταρθώσατε να περάσετε όλες αυτές τις ταλαιπωρίες και τις στερήσεις χωρίς να πάθετε τίποτε. Όλα αυτά ήταν μια τρομερή δοκιμασία από την οποίαν ελπίζω να βγίητε όλοι δυνατώτεροι.

*Φαντάζομαι ότι έχετε μεγάλες ελλείψεις από κάθε τι, αλλά και εμείς δεν ξέρομε τι χρειάζεσθε περισσότερο για να Σας στείλωμε. Την αποστολή ρούχων την αναλαμβάνει το Greek war Relief, του οποίου είμαι ειδικός σύμβουλος. Τρόφιμα μπορούν να σταλούν μόνον μέσω του ταχυδρομείου σε μικρή ποσότητα. Γράψε μου επίσης και για την κατάσταση στην Κύμη κάπως λεπτομερέστερα. [...]*¹⁴³

Ο Ερυθρός Σταυρός, όπως αναφέρθηκε, υπήρξε αρωγός του κολοσσιαίου έργου που ανέλαβε να φέρει εις πέρας η Greek War Relief. Όπως τεκμαίρεται από την αλληλογραφία του Γ. Παπανικολάου με τον Δωδεκανήσιο γιατρό, Νικόλαο Μαυρή, ο Παπανικολάου επιτελούσε και στον παγκόσμιο αυτόν ανθρωπιστικό

¹⁴¹ National Citizens Committee, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα I - Εθνικό Δωδεκανησιακό Συμβούλιο/ Φάκελος 14. Greek War Relief Association/ Υποφάκελος 14.1. Δελτία Τύπου (1940-41): δραστηριότητες του συνδέσμου, έρανοι, εκδηλώσεις αποστολής βοήθειας

¹⁴² Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 155-156

¹⁴³ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 156

οργανισμό σημαντικό έργο. Παραθέτουμε αποσπάσματα των ανταλλαγισίων επιστολών μεταξύ των δύο ανδρών, μέσα από τα οποία αναδεικνύεται ο ρόλος του Παπανικολάου στον Αμερικανικό και Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό με σκοπό τον επισιτισμό της πατρίδας του:

- 1) Παπανικολάου προς Μαυρή (10.2.1943): «*Ετοιμαζόμεθα για τον έρανον του Αμερ. Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος θα αρχίση την 1ην Μαρτίου*»¹⁴⁴,
- 2) Παπανικολάου προς Μαυρή (28.2.1943): «*Είμαι φοβερά πνιγμένος με το Drive (σ.σ. διαχείριση, οργάνωση) του Ερυθρού Σταυρού που αρχίζει αύριον. Χρειάζεται πάρα πολύ (sic) δουλειά και φοβούμαι πως πολύ δύσκολα θα μαζέψωμε χρήματα αυτή την εποχή. [...] The advisory work (σ.σ. το συμβουλευτικό έργο) για τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό απαιτεί και αυτό αρκετή εργασία, αλλά είναι μια πολύ πλέον ενδιαφέρουσα ενασχόληση. Είναι ευχάριστο ότι επιτρέπη να σταλή codliver oil (σ.σ. μουρουνέλαιο) εις την Ελλάδα, εν συνόλω 150 τόννοι (sic) για εξ μήνες. Μεγάλοι δυσκολία υπάρχουν για την αποστολή επαρκούς ποσότητας αταβρίνης (substitute for quinine) (σ.σ. υποκατάστατο της κινίνης). Αι ποσότητες που στέλλονται επί του παρόντος είναι ανεπαρκείς*»¹⁴⁵.
- 3) Μαυρής προς Παπανικολάου (12.3.1943): «*Όρμισα (sic) να απαντήσω στο γράμμα σας γιατί ξέρω πόσο τώρα θα είσθε απορροφημένος με τον Ερυθρόν Σταυρόν*». [...]»¹⁴⁶

Οι υπηρεσίες του ανθρωπιστή επιστήμονα και μεγάλου πατριώτη, Γ. Παπανικολάου, προς τη χειμαζόμενη Ελλάδα δεν εξαντλήθηκαν μόνο με την ενεργό συμμετοχή του στην Greek War Relief και στο δίκτυο του Ε.Σ. Παράλληλα, προήδρευε της National Committee for the Restoration of Greece, ομογενειακής πολιτικής οργάνωσης με εξίσου σημαντική δράση υπέρ των εθνικών συμφερόντων.

3.2.2. Ο Παπανικολάου πρόεδρος της National Committee for the Restoration of Greece

Ενώσω η τιτάνια προσπάθεια της Greek War Relief, σε συνεργασία με τον Ερυθρό Σταυρό, για αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στην Ελλάδα βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, οι Ελληνοαμερικανοί συγκρότησαν και πολιτικές οργανώσεις με στόχο την υπεράσπιση των εθνικών δικαίων.

¹⁴⁴ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 10ης Φεβρουαρίου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁴⁵ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 28ης Φεβρουαρίου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁴⁶ Επιστολή Ν. Μαυρή προς Γ. Παπανικολάου της 12ης Μαρτίου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

Η σημαντικότερη από αυτές τις οργανώσεις ήταν η National Committee for the Restoration of Greece («Εθνική Επιτροπή προς Αποκατάσταση των Ελληνικών Δικαίων»). Η Επιτροπή ιδρύθηκε στη Νέα Υόρκη στις 24 Ιουλίου 1941 και είχε ως έμβλημά της τον αναγεννώμενο φοίνικα. Έδρα της οργάνωσης η αμερικανική μεγαλούπολη, ενώ δημιουργήθηκαν και κατά τόπους παραρτήματα σε πολλές πόλεις των Η.Π.Α. Οι οικονομικοί πόροι για την κάλυψη των εξόδων λειτουργίας της Επιτροπής θα προέρχονταν από δωρεές. Σύμφωνα με το καταστατικό της οργάνωσης, η διοίκησή της θα ανετίθετο σε ένα Συμβούλιο Επιτρόπων (Board of Trustees) και σε μια Εκτελεστική Επιτροπή (Executive Committee)¹⁴⁷.

Στο Συμβούλιο Επιτρόπων συμμετείχαν από ένας εκπρόσωπος των δύο καθημερινών ελληνικών εφημερίδων, «Ατλαντίς» και «Εθνικός Κήρυξ», από ένας εκπρόσωπος των δύο εθνικών οργανώσεων, ΑΗΕΡΑ και ΓΑΡΑ, ένας εκπρόσωπος από κάθε άλλη εθνική ελληνοαμερικανική οργάνωση, ένας εκπρόσωπος της G.W.R., εκπρόσωποι των τοπικών ελληνορθόδοξων κοινοτήτων και των ελληνοαμερικανικών συλλόγων σε διάφορα κέντρα των Η.Π.Α. και τέλος, μεμονωμένα άτομα, που με τη στάση τους θεωρούνταν πολύτιμα για την πραγματοποίηση των σκοπών της οργάνωσης¹⁴⁸.

Στη θέση του προέδρου της Εκτελεστικής Επιτροπής εξελέγη ο διαπρεπής ερευνητής, Δρ Γ. Παπανικολάου, πρόσωπο που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στην ευρύτερη αμερικανική κοινωνία. Χρέη γενικού γραμματέα ανέλαβε ο Δρ Νικόλαος Μαυρής, μετέπειτα πρώτος γενικός διοικητής Δωδεκανήσου. Ο Μαυρής ήταν και ο εμπνευστής της πρωτοβουλίας ίδρυσης της Εθνικής Επιτροπής, προσκομίζοντας την πείρα του από το «Εθνικό Δωδεκανησιακό Συμβούλιο» (National Dodecanesian Council), του οποίου υπήρξε ιδρυτής (1940). Άλλα σημαντικά μέλη ήταν ο ταμίας της Επιτροπής, Εμμ. Κουλουκουνδής, ο Δρ Στεφ. Λαδάς, ο Τέλης Ρουσσόπουλος κ.λπ. Honorary chairman εξελέγη ομόφωνα ο Αρχιεπίσκοπος Βορείου και Νοτίου Αμερικής, Αθηναγόρας, ο οποίος με ευχαριστήρια επιστολή του (18 Νοεμβρίου 1941) προς τα μέλη της Επιτροπής, δήλωσε τα εξής: *«Προαγόμενος εις απάντησιν επιθυμώ να ευχαριστήσω υμάς ολοψύχως επί τούτω, αλλά συνάμα και να σας συγχαρώ διά τον ενθουσιασμόν με τον οποίον ανελάβετε το ιερόν τούτο έργον, και διά την*

¹⁴⁷ By-laws of National Committee for the Restoration of Greece, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα II - Εθνική Επιτροπή προς Αποκατάσταση του Ελληνικού Δικαίου/ Φάκελος 16. Ενημέρωση, διαφώτιση της κοινής γνώμης/ Υποφάκελος 16.1. Δελτία Τύπου (6.11.1941-13.02.1942) και καταστατικό κανονισμών της Επιτροπής

¹⁴⁸ Γ. Π. Κόκκορη, «1940-1944. Οργανώσεις που συγκροτήθηκαν από Έλληνες των ΗΠΑ και του Καναδά. Μέρος Β'», στην: *Ιστορία εικονογραφημένη*, τχ. 576 (2016), σ. 61

επιτυχία, την οποίαν ήδη σημειώνετε εις την εξάσκησιν αυτού»¹⁴⁹. Επίτιμος πρόεδρος της οργάνωσης εξέλεγε ο πρεσβευτής της Ελλάδας στην Ουάσινγκτον, Κίμων Διαμαντόπουλος, με τον οποίο ο πρόεδρος Παπανικολάου διατηρούσε τακτική επικοινωνία.

Σκοποί της National Committee for the Restoration of Greece ήταν οι εξής: 1) να εργαστεί με στόχο την αποκατάσταση της ελευθερίας στην Ελλάδα, 2) να συμβάλει ώστε να κρατηθεί ζωντανό το πνεύμα της ελευθερίας στον ελληνικό λαό, 3) να υποστηρίξει την εξωτερική πολιτική της αμερικανικής κυβέρνησης, που στοχεύει στην αναγέννηση της ελευθερίας στον κόσμο, 4) να πληροφορήσει την αμερικανική κοινή γνώμη αναφορικά με τις πραγματικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα και να εξηγήσει τη σημασία του αγώνα που διεξάγει το ελληνικό έθνος για την υπεράσπιση των δικαίων του, 5) να λάβει μέρος σε όλες τις προσπάθειες για την υπεράσπιση των Η.Π.Α. και του Συντάγματός τους, των ελεύθερων ιδρυμάτων και των ιδανικών τους¹⁵⁰.

Οι εργασίες της οργάνωσης προς υλοποίηση των ανωτέρω στόχων άρχισαν το φθινόπωρο του 1941. Πρώτη ενέργεια της Επιτροπής υπήρξε η αποστολή προς τις μεγάλες αμερικανικές εφημερίδες σημειώματος που υπενθύμιζε την ιστορική σημασία της 28ης Οκτωβρίου και το οποίο ανακοίνωνε την ίδρυση της Εθνικής Επιτροπής¹⁵¹. Σύμφωνα με έκθεση της Επιτροπής¹⁵², οι μεγαλύτερες αμερικανικές εφημερίδες ασχολήθηκαν με την ιστορική αυτή Επέτειο, ενώ άλλες δημοσίευσαν και την αγγελία ίδρυσης της Επιτροπής. Την ίδρυση της Επιτροπής ανήγγειλαν επίσης και πέντε ραδιοφωνικοί σταθμοί της Νέας Υόρκης.

Βασική δραστηριότητα της Επιτροπής ήταν η έκδοση δελτίων (releases), στα οποία γινόταν ανασκόπηση του αμερικανικού και του διεθνούς Τύπου αναφορικά με την κατάσταση στην Ελλάδα¹⁵³. Σκοπός της έκδοσής τους υπήρξε «η τόνωσις του ηθικού μεταξύ των Ελλήνων και η συνειδητοποιήσις εις την εκτίμησιν αυτών, του έργου

¹⁴⁹ Επιστολή Αθηνάγορα προς Ν.Σ.Ρ.Γ. της 18ης Νοεμβρίου 1941, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα II - Εθνική Επιτροπή προς Αποκατάσταση του Ελληνικού Δικαίου/ Φάκελος 17. Ενημέρωση, διαφώτιση της κοινής γνώμης/ Υποφάκελος 17.1. «News from Greece». Έκδοση της Εθνικής Επιτροπής προς Αποκατάσταση του Ελληνικού Δικαίου. Αλληλογραφία για την αποστολή του ενημερωτικού φυλλαδίου

¹⁵⁰ Γ. Π. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 62

¹⁵¹ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. II/ Φάκ. 17/ Υποφάκελος 17.3

¹⁵² Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, *ό. π.*

¹⁵³ Γ. Π. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 64

της Επιτροπής»¹⁵⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι το κάθε δελτίο Τύπου ολοκληρωνόταν με τη θερμή παράκληση εκ μέρους της Επιτροπής προς «τους εν Αμερική ομογενείς όπως αποκόπτουν και αποστέλλουν εις τα γραφεία της Room 1708, 30, Rockefeller Plaza, Νέας Υόρκης (τηλ.Col.5-0309) παν δημοσίευμα των εφημερίδων και περιοδικών της περιφέρειας των σχετιζόμενων προς την Ελληνικήν υπόθεσιν, με την βεβαιότητα ότι ούτω θα προσφέρουν πραγματικήν υπηρεσίαν εις την κοινήν υπέρ της γενετήρας προσπάθειαν»¹⁵⁵.

Στο πρώτο δελτίο Τύπου (6 Νοεμβρίου 1941) που εξέδωσε η N.C.F.R.G. πληροφορούμαστε για τους συμμετέχοντες στην οργάνωση καθώς και για τον σκοπό της: «*Η Εθνική Επιτροπή προς υπεράσπισιν των Ελληνικών Δικαίων (National Committee for the Restoration of Greece) εις την οποίαν, ως γνωστόν, συμμετέχουν πλην των αριστήνδην εκλεγέντων μελών της, αι δύο καθημεριναί εφημερίδες, αι Ομοσπονδιακαί Οργανώσεις της Γκάπα, Παγκρητικής, Παλλακωνικής, των Ηνωμένων Χιακών Σωματείων, του Παρροδιακού Απόλλωνος, της Πανσαμακικής, Πανικαριακής, του Εθνικού Δωδεκανησιακού Συμβουλίου, της Οργανώσεως των Ελλήνων Απομάχων και των Τοπικών Σωματείων της Μείζονος Νέας Υόρκης, και της οποίας Honorary President είναι η Α.Ε. ο Πρεσβευτής της Ελλάδος εν Ουασινγκτόνι, κ. Κ. Διαμαντόπουλος, και Honorary Chairman η Α.Σ. ο Αρχιεπίσκοπος Βορείου και Νοτίου Αμερικής κ.κ. Αθηναγόρας, ήρχισεν ήδη τας εργασίας της προς διαφώτισιν της Αμερικανικής Κοινής Γνώμης σχετικώς με τα Ελληνικά εθνικά ζητήματα*»¹⁵⁶.

Στο πέμπτο δελτίο Τύπου (19 Νοεμβρίου 1941), η οργάνωση δημοσίευσε επιστολή του επίτιμου προέδρου, πρεσβευτή Κ. Διαμαντόπουλου, στην οποία συγχαίρει τον Γ. Παπανικολάου και μέσου αυτού όλα τα υπόλοιπα μέλη της Επιτροπής για την έναρξη των εργασιών της:

Φίλε κ. Καθηγητά,

Παρακολουθών την δράσιν της υπό την Προεδρίαν υμών Εθνικής Επιτροπής και λαβών γνώσιν των σχετικών δημοσιεύσεων, επιθυμώ να εκφράσω προς υμάς και δι' υμών προς άπαντα τα Μέλη της Επιτροπής τα συγχαρητήριά μου και τας ευχάς μου προς ευόδωσιν του υπ' αυτής αναληφθέντος εθνοφελούς έργου διαφωτίσεως της κοινής

¹⁵⁴ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁵⁵ Release #1 της 6ης Νοεμβρίου 1941, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. ΙΙ / Φάκ. 16/ Υποφ. 16.1

¹⁵⁶ Release #1 της 6ης Νοεμβρίου 1941, ό. π.

γνώμης και προασπίσεως των δικαίων της Ελλάδας¹⁵⁷.

Θετικά διακεείμενα προς τη Ν.С.С.С.Р. υπήρξαν και εξέχοντα πρόσωπα της αμερικανικής πολιτικής σκηνής. Στο έβδομο δελτίο Τύπου (27 Νοεμβρίου 1941), ο Δήμαρχος της Νέας Υόρκης, F. La Guardia, εκφράζει δημοσίως την υποστήριξή του προς την Επιτροπή: «*Συμπαθώ απολύτως τα δημοκρατικά ιδεώδη, τα οποία από των αρχαιοτάτων χρόνων ενέπνευσαν την Ελλάδα. Είμαι λίαν ευτυχής παρέχων την προσωπικήν μου υποστήριξιν εις την National Committee for the Restoration of Greece, η οποία ως σκοπόν έχει την αποκατάσταση μιας ελευθέρας Ελλάδος και την προαγωγήν του υπέρ των ανθρωπίνων ελευθεριών αγώνος*»¹⁵⁸.

Στο ίδιο δελτίο δημοσιεύονται και αποσπάσματα επιστολών Πρέσβευων διαφόρων χωρών, μέσω των οποίων εξέφρασαν την επιδοκιμασία τους προς το έργο της Επιτροπής: «*Η Α.Ε. ο κ. С. Fotitch, Πρεσβευτής της Γιουγκοσλαβίας, γράφει: Αισθανόμενος και εγώ τα βαθύτατα αισθήματα, τα οποία ο Λαός μου αισθάνεται διά την Ελλάδα και τον ηρωικόν αυτής Λαόν, θα είμαι πάντοτε ευτυχής ευρισκόμενος εις επαφήν μετά της Επιτροπής, η οποία εις τόσον γενναίους σκοπούς αποβλέπει.*

Η Α.Ε. ο Dr. A. Loudon, Πρεσβευτής της Ολλανδίας, γράφει επίσης: Είναι πράγματι εγκαρδιωτικόν το γεγονός ότι εσχηματίσθη Επιτροπή προς Αποκατάστασιν της Ελλάδος. Ιδίως χαίρω διά τους θαυμασίους σκοπούς, διά τους οποίους εργάζεσθε τόσον υμείς όσον και οι λοιποί ομογενείς σας. Αυτούς τους ιδίους ευγενείς σκοπούς συμμερίζονται και οι Απανταχού Ολλανδοί και η θερμότερα μας ευχή είναι η πλήρης πραγματοποίησις των. Πιστεύσατε ότι είμαι απολύτως σύμφωνος με υμάς και με όλους τους Έλληνας πατριώτας.

*Η Α.Ε. Επιτετραμμένος της U.S.S.R., κ. A. Gromyko, γράφει: Εύχομαι πάσαν επιτυχίαν προς όλα τα μέλη της Επιτροπής σας, ήτις εργάζεται διά την προαγωγήν ενός κοινού δι' όλους τους φιλελευθέρους Λαούς του κόσμου αγώνος, διά την τελικήν δηλαδή καταστροφήν της Χιτλερικής Γερμανίας»*¹⁵⁹.

Τα δελτία Τύπου (releases) της Επιτροπής εκδίδονταν τακτικά και είχαν μεγάλη απήχηση στους κόλπους της Ομογένειας. Μάλιστα, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνάγορας πρότεινε τα δελτία αυτά να διαβάζονται στις ελληνικές εκκλησίες στη

¹⁵⁷ Release #5 της 19ης Νοεμβρίου 1941, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. II / Φάκ. 16/ Υποφ. 16.1

¹⁵⁸ Release #7 της 27ης Νοεμβρίου 1941, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. II / Φάκ. 16/ Υποφ. 16.1

¹⁵⁹ Release #7 της 27ης Νοεμβρίου 1941, ό. π.

θέση του καθιερωμένου κηρύγματος¹⁶⁰. Λόγω της απήχυσής τους, η Επιτροπή από την 31η Ιανουαρίου 1941 άρχισε να τα εκδίδει και στα αγγλικά (NEWS FROM GREECE) για τη διαφώτιση της αμερικανικής κοινής γνώμης¹⁶¹. Ο πρόεδρος Παπανικολάου, μέσω επιστολής του στις 2 Φεβρουαρίου 1942, ενημερώνει σχετικά με τα δελτία Τύπου τον γενικό γραμματέα Ν. Μαυρή, ο οποίος βρισκόταν εκτός Νέας Υόρκης: «Από την περασμένη εβδομάδα αρχίσαμε κάπως τακτικότερα τα releases, αμερικανικά και ελληνικά»¹⁶². Μέχρι την πρώτη εβδομάδα του Μαρτίου του 1942 είχαν κυκλοφορήσει 18 δελτία, πολλά εκ των οποίων αναδημοσιεύτηκαν σε διάφορα έγκριτα αμερικανικά φύλλα¹⁶³.

Ανάμεσα στις δράσεις της οργάνωσης ήταν και η προσπάθεια για συνεννόηση και συνεργασία με άλλες μεγάλες οργανώσεις όπως η G.W.R. και ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός. Πιο αναλυτικά, στις 5 Νοεμβρίου 1941, ο γ.γ. της N.C.F.R.G., Ν. Μαυρή, συνάντησε τον Σπ. Σκούρα, ο οποίος του τόνισε ότι «η G.W.R. είναι διατεθειμένη να παράσχει κάθε ηθική υποστήριξη που ήθελε ζητηθεί»¹⁶⁴. Ο Σκούρας μάλιστα παρήγγειλε να χαριστούν από την G.W.R. στη N.C.F.R.G. 50 Λευκές Βίβλοι της ελληνικής κυβέρνησης¹⁶⁵. Παράλληλα, η Εθνική Επιτροπή παρέσχε φιλοξενία στα Γραφεία της στο Ελληνικό Τμήμα του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού και τη δωρεάν χρησιμοποίηση του τηλεφώνου και της δακτυλογράφου του Γραφείου¹⁶⁶.

Άλλη μία σημαντική ενέργεια που πραγματοποιήθηκε εντός του πρώτου τετραμήνου λειτουργίας της Επιτροπής, σε συνεργασία με Δωδεκανησιακές οργανώσεις, ήταν και η υποβολή υπομνήματος προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης των Η.Π.Α. που αφορούσε τους Δωδεκανήσιους. Οι Δωδεκανήσιοι, εξαιτίας του γεγονότος ότι τα νησιά τους βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή και η Ιταλία ανήκε στον Άξονα, θεωρούνταν στις Η.Π.Α. εχθροί αλλοδαποί. Το εν λόγω υπόμνημα, συνταχθέν από τον Ν. Μαυρή με τίτλο «Οι Δωδεκανήσιοι δεν είναι εχθροί αλλοδαποί» (The Dodecanesians are not enemy aliens) δόθηκε από την Επιτροπή και στη δημοσιότητα μέσω της εφημερίδας «Εθνικός Κήρυξ», προκειμένου να ενημερωθούν όλοι οι

¹⁶⁰ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁶¹ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁶² Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 2ας Φεβρουαρίου 1942, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή; Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁶³ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁶⁴ Γ. Π. Κόκκορη, ό. π., σ. 63

¹⁶⁵ Γ. Π. Κόκκορη, ό. π., σ. 63

¹⁶⁶ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

ενδιαφερόμενοι¹⁶⁷. Το υπόμνημα τελικά πέτυχε τον στόχο του, καθώς το Υπουργείο Δικαιοσύνης με νέα απόφασή του απάλλαξε όλους τους Δωδεκανησίους των Η.Π.Α. από την υποχρέωση να καταγραφούν και να συμμορφωθούν με τους νόμους που αφορούσαν τους εχθρούς αλλοδαπούς¹⁶⁸. Αλυσιδωτή συνέπεια του παραπάνω διαβήματος ήταν και η δημόσια αναγνώριση της ελληνικότητας των Δωδεκανήσων από τον αντιφασίστα Ιταλό κόμη Σφόρτσα¹⁶⁹. Ο ρόλος του Ν. Μαυρή ήταν κομβικός στην προβολή του Δωδεκανησιακού ζητήματος, με αποτέλεσμα, μετά την προσάρτησή των Δωδεκανήσων στην ελληνική επικράτεια, να χριστεί πρώτος Γενικός Διοικητής Δωδεκανήσων.

Γενικώς, τα εκδοθέντα έντυπα της Ν.Κ.Ε.Ρ.Ε. έχουν ιδιαίτερης εκτίμησης, αν κρίνουμε και από μία διασωθείσα επιστολή της U.N.R.R.A. (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) προς την Επιτροπή, με ημερομηνία 21 Ιουνίου 1944¹⁷⁰. Στην εν λόγω επιστολή αποδίδονται ευχαριστίες προς την Εθνική Επιτροπή για την αποστολή δύο αντιτύπων του φυλλαδίου «GREECE UNDER NAZI AND FASCIST RULE», έντυπο το οποίο εκδόθηκε από την Επιτροπή το 1941 (βλ. παράρτημα σ. 86).

Στις 4 Μαρτίου 1942, πραγματοποιήθηκε συνεδρίαση των μελών της Επιτροπής –απολογιστικού χαρακτήρα– για το πρώτο τετράμηνο της λειτουργίας της. Η Επιτροπή προέβη και στην εκπόνηση σχετικής έκθεσης των πεπραγμένων της, η οποία αποσκοπούσε στο να λάβουν γνώση γι' αυτά και τα μέλη της οργάνωσης που βρίσκονταν μακριά από τη Νέα Υόρκη. Στην έκθεση επισημαίνονται τα όσα σημαντικά είχαν υλοποιηθεί στο ολιγόμηνο διάστημα της λειτουργίας της Επιτροπής, αποτελέσματα της απόλυτης ενότητας και ομόνοιας μεταξύ των μελών της¹⁷¹. Ωστόσο, τονιζόταν και το οικονομικό ζήτημα, το οποίο ταλάνιζε την Επιτροπή από την ίδρυσή της. Ο πρόεδρος Παπανικολάου παρουσίασε ενώπιον των παρισταμένων μελών την οικονομική κατάσταση της Επιτροπής, οι πόροι της οποίας μετά βίας ήταν ικανοί να καλύψουν τα τακτικά έξοδα λειτουργίας του Γραφείου της¹⁷².

Επακόλουθο των οικονομικών προβλημάτων ήταν οι τριβές που προκλήθηκαν, λίγο αργότερα, ανάμεσα στα μέλη της Επιτροπής, γεγονός που

¹⁶⁷ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁶⁸ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁶⁹ Γ. Π. Κόκκορη, ό. π., σ. 64

¹⁷⁰ Επιστολή U.N.R.R.A. προς Ν.Κ.Ε.Ρ.Ε. της 21ης Ιουνίου 1944, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Π / Φάκ. 17/ Υποφ. 17.1

¹⁷¹ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁷² Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

γεννούσε φόβους για πλήρη διάλυσή της. Ακόμη, το έργο της Επιτροπής κινδύνευε να επισκιαστεί κι από άλλες ελληνοαμερικανικές οργανώσεις που δρούσαν παράλληλα προς αυτήν. Για την κατάσταση αυτή πληροφορούμαστε λεπτομερώς από χαρακτηριστικά αποσπάσματα επιστολής του Γ. Παπανικολάου προς τον γ.γ., Ν. Μαυρή (10 Απριλίου 1942): «*Η κατάσταση είναι πραγματικώς πολύ ανώμαλος. Το γραφείον μας ευρίσκεται εις πλήρη σχεδόν αποσύνθεσιν. Την ημέρα που Σας τηλεγράφησα ο κ. Τσάκωνας μου ανεκοίνωσε ότι θα αποσυρθή από το γραφείον μας και θα δώση όλον τον καιρόν του εις το γραφείον του κ. Θεοφανίδου. Ο κ. Αθανασιάδης πηγαίνει μόνο την νύκτα, οσάκις είναι εύκαιρος. Ο κ. Ρουσσόπουλος πηγαίνει τώρα κάθε πρωί μερικές ώρες κατόπιν παρακλήσεώς μου άνευ αμοιβής, αλλά με τέτοιο προσωρινό arrangement δεν μπορεί να αναλάβει μόνιμον και δημιουργικήν εργασίαν. [...] Σας ομολογώ ότι ευρίσκομαι εις πραγματικήν σύγχυσιν. Δεν θέλω να λάβω οιασδήποτε ριζικά αποφάσεις ή να κάμω μονίμους μεταβολάς προσωπικού χωρίς να είσθε Σεις εδώ, παρ' όλην την λίαν ευγενώς παραχωρουμένην μοι εκ μέρους Σας δικαιοδοσίαν. Εξ' άλλου αισθάνομαι ότι η θέσις μας είναι εξαιρετικώς κρίσιμος και κάθε μέρα μας αφαιρεί κάτι από την ζωτικότητα και το ηθικόν μας. Ιδιαιτέρως καθιστά την θέσιν μας δυσκολωτέραν η θαυμασία οργάνωσις του γραφείου του κ. Θεοφανίδου και η λίαν ευδόκιμος δράση των *American friends of greece* (sic). Η ηθική πίεση είναι βαρυντάτη. Αντιλαμβάνομαι ότι αν δεν οργανωθώμεν αμέσως και δεν αρχίσωμεν σοβαρωτέραν εργασίαν, μία από τας ανωτέρω δύο οργανώσεις θα αναλάβη το ζήτημα της *publicity* και της επαφής με τον Αμερικανικόν τύπον, ούτως ώστε δεν θα μας μείνη πλέον έδαφος ειδικής δράσεως και η θέσις μας απέναντι των άνω δύο οργανώσεων θα γίνη εκτάκτως δυσχερής –κατά πολύ δυσχερεστέρα από ό,τι είναι ήδη σήμερα. Σήμερα το βράδυ έχομεν συνεδρίασιν του Διοικητικού Συμβουλίου και ίσως προκληθή συζήτηση διότι η ατμόσφαιρα είναι γεμάτη από ηλεκτρισμόν. Ίσως θα ήτο καλό από μιας απόψεως να προκαλέσω την συζήτηση εγώ ο ίδιος εκθέτων τους λόγους των σημερινών ανωμαλιών μας και τονίζων την ανάγκην αυξήσεως των πόρων μας, άνευ της οποίας η οργάνωσίς μας επί σοβαράς βάσεως είναι αδύνατος. Ήδη εργάζομαι επ' αυτού με τους κ.κ. Κουλουκουνδήν, Κουμαντάρων, Κωνστανταλάκην και ελπίζω ότι κάτι θα κατορθωθή. Αυτή είναι εν ολίγοις η κατάσταση. [...]»¹⁷³.*

Παρά τα προβλήματα, η Επιτροπή συνέχισε να λειτουργεί χάρη στις δωρεές που λάμβανε κατά διαστήματα αλλά και χάρη στην έκδοση ενός δελτίου (bulletin),

¹⁷³ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 10ης Απριλίου 1942, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

ειδικών μελετών για τα δίκαια αλυτρώτων ελληνικών πληθυσμών και άλλων θεμάτων που αφορούσαν την ανασύσταση της Ελλάδας μετά το τέλος του πολέμου¹⁷⁴. Παράλληλα, η Επιτροπή συνέχισε να εκδίδει δωρεάν τα δελτία Τύπου στην αγγλική (NEWS FROM GREECE) μετά από ομόφωνη απόφαση που πάρθηκε στη συνεδρίαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της 8ης Μαΐου 1942¹⁷⁵ (βλ. παράρτημα σ. 87), εφόσον υπήρχε έντονο ενδιαφέρον γι' αυτά. Στα αρχεία της Επιτροπής εντοπίζονται πολλές επιστολές μεμονωμένων ατόμων αλλά και πολλών οργανισμών, αιτουμένων να προστεθεί το όνομά τους στη λίστα παραληπτών του «NEWS FROM GREECE». Ενδεικτικά να αναφέρουμε πως ανάμεσα σε αυτούς βρίσκονταν οι Βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων Harvard, Columbia, Washington, Illinois, Berkeley και Michigan, η Δημόσια Βιβλιοθήκη της Νέας Υόρκης, πολλά καναδικά ιδρύματα κ.λπ.¹⁷⁶

Μία ακόμη εκ των δράσεων της N.C.F.R.G. ήταν η συμμετοχή της στο συνέδριο «Second world congress on democratic victory and world organization», που οργανώθηκε υπό την αιγίδα του Free World Association¹⁷⁷. Την Εθνική Επιτροπή ανέλαβε να εκπροσωπήσει με ομιλία του ο Β. Βλαβιανός, εκδότης της εφημερίδας «Εθνικός Κήρυξ» και σημαίνον στέλεχος της Επιτροπής.

Τον Ιούνιο του 1942, ο βασιλιάς της Ελλάδας Γεώργιος Β΄, συνοδευόμενος από τον Έλληνα πρωθυπουργό, Εμμ. Τσουδερό, πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στις Η.Π.Α. Πρώτος σταθμός του ταξιδιού των δύο ηγετών η πρωτεύουσα Ουάσινγκτον, όπου είχαν σειρά επαφών με την αμερικανική πολιτική ηγεσία. Επόμενος σταθμός των δύο πολιτικών ηγετών η Νέα Υόρκη. Με την αφορμή της άφιξης των Ελλήνων ηγετών στη Ν. Υόρκη, ο Ν. Μαυρής –στο πλαίσιο των δράσεων της Επιτροπής– ανέλαβε να συντάξει υπόμνημα με τίτλο «Ξέναι προπαγάνδαι εν Αμερική και η ανάγκη λήψεως μέτρων προς διαφώτισιν της κοινής γνώμης και υπεράσπισιν των ελληνικών δικαίων», το οποίο και απέδωσε στον Έλληνα πρωθυπουργό¹⁷⁸. Η απόδοση του υπομνήματος, κατά πάσα πιθανότητα, θα

¹⁷⁴ Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας, ό. π.

¹⁷⁵ Πρακτικόν Συνεδριάσεως της Εκτελεστικής Επιτροπής της 8ης Μαΐου 1942, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα II - Εθνική Επιτροπή προς Αποκατάσταση του Ελληνικού Δικαίου/ Φάκελος 17. Ενημέρωση, διαφώτιση της κοινής γνώμης/ Υποφάκελος 17.2. «News from Greece». Επιστολές- αιτήσεις για την εγγραφή στις λίστες παραληπτών του ενημερωτικού φυλλαδίου.

¹⁷⁶ Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα II / Φάκ. 17/ Υποφ. 17.1

¹⁷⁷ Πρακτικόν Συνεδριάσεως της Εκτελεστικής Επιτροπής της 8ης Μαΐου 1942, ό. π.

¹⁷⁸ Ξέναι προπαγάνδαι εν Αμερική και η ανάγκη λήψεως μέτρων προς διαφώτισιν της κοινής γνώμης και υπεράσπισιν των ελληνικών δικαίων, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότητα II / Φάκ. 17/ Υποφ. 17.3

πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του ανεπίσημου γεύματος που παρέθεσε η Εθνική Επιτροπή προς τιμήν του Εμμ. Τσουδερού, στις 23 Ιουνίου 1942¹⁷⁹, όπου ο Έλληνας πρωθυπουργός θα είχε την ευκαιρία να ενημερωθεί για την πολιτική δράση της Ομογένειας.

Εν τω μεταξύ, η οικονομική κατάσταση της οργάνωσης εξακολουθούσε να είναι δυσχερής και γι' αυτό πάρθηκε η πρωτοβουλία έκδοσης ενός χάρτη της Ελλάδας προς εξασφάλιση εσόδων. Σε επιστολή του προέδρου Παπανικολάου προς τον Μαυρή, με ημερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1943, πληροφορούμαστε για την αμετάβλητη κατάσταση των οικονομικών της οργάνωσης αλλά και για την επικείμενη έκδοση του χάρτη: *«Μετά την αναχώρησίν Σας διερχόμεθα μίαν περίοδον χειμερίας νάρκης, την οποίαν επιτείνει η αοριστία του οικονομικού ζητήματος. Περιμένομεν ανυπομόνως τόσον την επιστροφήν Σας όσον και την εκτύπωσιν του χάρτου της Ελλάδος διά να αποτινάξωμεν τα κρύσταλλα, τα οποία μας εκάλυψαν»*¹⁸⁰. Στον ίδιο τόνο και η επιστολή Παπανικολάου προς Μαυρή, της 28ης Φεβρουαρίου 1943: *«Εκείνο που με λυπεί και με στενοχωρεί φοβερά είναι η εξακολούθηση της νεκροφανείας μας. Ομιλώ για την Επιτροπή μας. Διατρέχομεν και πάλιν μίαν περίοδον λίαν κρίσιμον. Θα ήθελα να Σας πω πολλά πράγματα σχετικώς, αλλά θα ήτο ανωφελές. Περιμένω με ανυπομονησίαν την επιστροφήν Σας για να δούμε πώς θα μπορέσωμε να επανέλθωμεν εις την ζωήν και να δικαιολογήσωμεν την ύπαρξίν μας»*¹⁸¹.

Η εκτύπωση του προαναφερθέντος χάρτη (βλ. παράρτημα σ. 87) επανέφερε, θα λέγαμε, στη ζωή την Επιτροπή μετά από τη λήψη οικονομικής ενίσχυσης. Σε σχετική επιστολή της Επιτροπής προς την Αρχιεπισκοπή (15 Μαΐου 1943), υπογεγραμμένη από τον Ν. Μαυρή, διαβάζουμε: *«έχομεν την τιμήν να σας αποστείλωμεν δι' ιδιαιτέρου φακέλλου δύο ιστορικούς και εθνολογικούς χάρτας της Ελλάδος, τους οποίους μόλις εξέδωσεν η Εθνική Επιτροπή χάρις εις την γενναιοδωρίαν τριών ομογενών μας»*¹⁸². Σε μεταγενέστερη επιστολή του (14 Ιουνίου 1943), ο Ν. Μαυρής ευχαριστεί τον προκαθήμενο της Εκκλησίας της Βορείου και Νοτίου Αμερικής για τη συμπαράστασή του προς το έργο της Επιτροπής: *«Ο ημέτερος, Πρόεδρος Δρ Γ. Παπανικολάου μάς ανεκοίνωσε την ευγενή Υμών προθυμίαν όπως*

¹⁷⁹ Επιστολή Ν.С.Ғ.Ἐ.Ἐ. προς Αθηναγόρα της 19ης Ιουνίου 1944, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. ΙΙ / Φάκ. 17/ Υποφ. 17.1

¹⁸⁰ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 10ης Φεβρουαρίου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι / Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁸¹ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 28ης Φεβρουαρίου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι / Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁸² Επιστολή Ν.С.Ғ.Ἐ.Ἐ. προς Αθηναγόρα της 15ης Μαΐου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. ΙΙ / Φάκ. 17/ Υποφ. 17.1

εκδόσητε εγκύκλιον προς τας Κοινότητας και τα Σχολεία διά την ευρυτέραν διάδοσιν του εθνολογικού χάρτου, τον οποίον εξέδωκεν εσχάτως η Εθνική Επιτροπή»¹⁸³.

Στα τέλη Ιανουαρίου του 1944, η διοργάνωση ενός συλλαλητηρίου από πλευράς της εφημερίδας «Εθνικός Κήρυξ» αποτέλεσε αφορμή για παρεξηγήσεις ανάμεσα στα μέλη της Εθνικής Επιτροπής. Στο επίκεντρο βρέθηκε ο ίδιος ο πρόεδρος Γ. Παπανικολάου, ο οποίος απέρριψε την πρόταση του εκδότη του «Εθνικού Κήρυκα», Β. Βλαβιανού, να αναλάβει την προεδρία της συγκεκριμένης εκδήλωσης. Ο λόγος ήταν πως στην Επιτροπή εκπροσωπούνταν και οι δύο σημαντικότερες ελληνικές εφημερίδες της Νέας Υόρκης, με αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ τους αλλά και ιδεολογικές διαφορές, και η εμπλοκή του σε δράσεις της μίας ή της άλλης εφημερίδας θα δημιουργούσε κλίμα διχασμού. Ο Παπανικολάου πληροφορεί τον Μαυρή (6 Φεβρουαρίου 1944) για την απόρριψη της πρότασης Βλαβιανού, εμμένοντας στη θέση του υπέρ της ουδετερότητας: *«Εγώ προσωπικώς ομολογώ ότι θα ησθανόμην ότι παρέβην την υπόσχεσιν της απολύτου ουδετερότητος και πλήρους ανεξαρτησίας, την οποίαν έδωκα και προς τον εαυτόν μου και προς τα μέλη της Επιτροπής όταν ανέλαβα την προεδρίαν, αν απεφάσιζα να παρευρεθώ»¹⁸⁴.*

Τη θέση του ο Παπανικολάου σπεύδει να ξεκαθαρίσει και με επιστολή του προς τον Βλαβιανό (14 Φεβρουαρίου 1944): *«Θεωρώ καθήκον μου να Σας γράψω ολίγας λέξεις σχετικώς με το θέμα του Συλλαλητηρίου διά να καθαρίσω την θέσιν μου τόσον απέναντί Σας όσον και απέναντι της Εθνικής Επιτροπής. [...] Πάντως Σας διαβεβαιώ ότι η στάσις μου αυτή δεν ήτο απόρροια ουδεμίας υποδείξεως ή πίεσεως εκ μέρους ουδενός και συνεπώς υπέχω ακεραίαν την ευθύνην. Αισθάνομαι εν τούτοις ότι αυτό το οποίον έκαμα ήτο το μόνον που μπορούσα να κάμω χωρίς να θεωρήσω τον εαυτόν μου παραβαίνοντα την αρχικήν μου απόφασιν και υπόσχεσιν όπως ως Πρόεδρος της Επιτροπής αποφύγω κάθε τι διά το οποίον δεν θα ήμουν απολύτως βέβαιος ότι θα ετύγχανε της ομοφώνου εγκρίσεως όλων των μελών του Συμβουλίου. Εις την πολιτικήν αυτήν της απολύτου ομοφωνίας και ενότητος ζεύρετε ότι υπήρξα έως τώρα ειλικρινώς συνεπής, κάποτε ίσως μέχρι σχολαστικότητος»¹⁸⁵.*

Η άρνηση του Παπανικολάου δεν άρεσε στον Βλαβιανό και έτσι οι σχέσεις Ν.Σ.Φ.Ρ.Γ. και «Εθνικού Κήρυκα» ψυχράθησαν. Αργότερα ο Βλαβιανός εκδήλωσε

¹⁸³ Επιστολή Ν.Σ.Φ.Ρ.Γ. προς Αθηναγόρα της 14ης Ιουνίου 1943, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. ΙΙ / Φάκ. 17/ Υποφ. 17.1

¹⁸⁴ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 6ης Φεβρουαρίου 1944, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι / Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁸⁵ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Β. Βλαβιανό της 14ης Φεβρουαρίου 1944, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι / Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

την πρόθεση να αποχωρήσει από την οργάνωση. Ο Παπανικολάου φαίνεται να βρίσκεται σε απόγνωση μετά την ενδεχόμενη αποχώρηση του Βλαβιανού. Απευθυνόμενος στον Ν. Μαυρή τού εξομολογείται τα εξής: «*Τώρα τι θα γίνει αν αποχωρήσει ο κ. Βλαβιανός; Θα γίνουν μοιραία δύο Εθνικαί Επιτροπαί. Και το κακό θα είναι ότι η μία θα υποστηρίζεται από την μίαν εφημερίδα και η άλλη από την άλλη. Συνεπώς εις τα μάτια των Ελλήνων της Αμερικής η δική μας η Επιτροπή θα πάρει μίαν ωρισμένην κομματικήν και όχι πολιτικήν απόχρωσιν. Θα Σας ήτο ευχάριστον να συνεχίσετε την δράσιν Σας εις μίαν τοιαύτην Επιτροπήν; Εις εμένα ομολογώ ότι δεν θα ήτο ευχάριστον. Διότι δεν θα ήθελα ποτέ να διατηρήσω υπεύθυνον θέσιν εις μίαν οργάνωσιν, η οποία καλώς ή κακώς θα είχε κομματικήν χροιάν. Θα ησθανόμουν ότι θα εγινόμουν συνένοχος της διαιρέσεως του Ελληνισμού της Αμερικής εις δύο κόμματα αντίθετα προς τας αντιλήψεις και τας αρχάς μου*»¹⁸⁶.

Τα οικονομικά προβλήματα αλλά και οι πολιτικές αντιπαραθέσεις, που προϊόντος του χρόνου γίνονταν εντονότερες, απειλούσαν διαρκώς την Επιτροπή με διάλυση. Η κατάσταση αυτή οδήγησε επανειλημμένα τον Παπανικολάου σε σκέψεις παραίτησης από την προεδρία της Επιτροπής. Τους νέους προβληματισμούς του μοιράζεται σε γράμμα του προς τον Ν. Μαυρή (19 Δεκεμβρίου 1944): «*Σχετικώς με την Επιτροπή μας η θέσις μου γίνεται πειο δύσκολη και πειο προβληματική. Θα έστελλα την παραίτησί μου ως Προέδρου, αν δεν φοβόμουνα μήπως παρεξηγηθώ ή μήπως γίνω αφορμή μιας επιπροσθέτου κρίσεως. [...] Εις το μεταξύ θα έχει ίσως καθαρίση και η κατάσταση στην Ελλάδα. Σ' αυτές τις κρίσιμες στιγμές θα ήτο καλό να περιμένωμε λίγο πριν πάρωμε οριστικήν απόφασι*»¹⁸⁷.

Οι αλληπάλληλοι εσωτερικοί κλυδωνισμοί, σε συνδυασμό με το οικονομικό αδιέξοδο, μοιραία επέφεραν το τέλος της οργάνωσης. Ο Παπανικολάου κρατά διαρκώς ενήμερο τον Μαυρή για τις εξελίξεις: «*Ο κ. Κουλουκουνδής εξεφράσθη αδιστάκτως υπέρ της διατηρήσεως της Επιτροπής και του καθεστώτος επί ένα μήνα, εντός του οποίου είχε την ιδέαν ότι θα εξεκαθάριζε κάπως και η εν Ελλάδι κατάσταση. Νομίζει ότι ο Σύλλογος των Εφοπλιστών θα συγκατετίθετο να δώση στην Επιτροπή μας το εις των άλλων Επιτροπών υποσχεθέν ποσόν, αν ήτο δυνατόν να συμπληρωθή διά νέου εράνου το αρχικώς αποφασισθέν σύνολον των 50.000. Αυτό είναι βεβαίως αδύνατον επί του παρόντος, γι' αυτό εγώ επρότεινα να κλείσωμε το γραφείο μας και να*

¹⁸⁶ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 20ής Φεβρουαρίου 1944, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁸⁷ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 19ης Δεκεμβρίου 1944, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

σταματήσωμε όλα μας τα έξοδα [...] Ο κ. Κωνσταντινίδης (σ.σ. ο εκδότης της εφημ. “Ατλαντίς”) φαίνεται ότι αποκλίνει υπέρ της ιδέας της διαλύσεως της παρούσης Επιτροπής και της οργανώσεως μιας νέας αποτελουμένης από πρόσωπα συμφωνούντα περισσότερο εις τα γενικάς αντιλήψεις των.

Φοβούμαι ότι μετά ένα μήνα η κατάσταση θα είναι η ίδια και ότι μοιραίως θα ανγκασθούμε ή να κλείσωμε τα γραφεία μας ή να διαλύσωμε την Επιτροπή. Παρέλειψα να Σας πω ότι και ο κ. Γαζής είναι υπέρ της αναβιώσεως της νέας Επιτροπής»¹⁸⁸.

Η αρχειακή μας έρευνα δεν εντοπίζει τα ίχνη της National Committee for the Restoration of Greece από τον Απρίλιο του 1945 και μετά. Η οργάνωση, ωστόσο, φαίνεται να συνεχίζει υπό νέα μορφή το 1946, με την επωνυμία «Πανελλήνιος Επιτροπή δια την Υπεράσπισιν των Ελληνικών Δικαίων» (Panhellenic Committee for the Defence of Greek Rights)¹⁸⁹. Δεν προκύπτει όμως από πουθενά αν ο Γ. Παπανικολάου είχε κάποια ανάμιξη στη νέα αυτή οργάνωση.

Όπως αποδεικνύεται από την τακτική αλληλογραφία που διατηρούσαν μεταξύ τους Παπανικολάου και Μαυρής –πολυτιμώτατο υλικό για την έρευνά μας–, ο διακεκριμένος ερευνητής είχε έναν καθοριστικό οργανωτικό ρόλο στην Εθνική Επιτροπή. Ήταν ένα πρόσωπο υψηλού ήθους, πιστό στις αρχές του και αμερόληπτο, που απολάμβανε της αποδοχής και του σεβασμού όλων. Με τη μετριοπαθή στάση και τη διαλλακτικότητά του είχε την ικανότητα να συμβιβάζει αντίρροπες τάσεις που εκδηλώνονταν στους κόλπους της οργάνωσης και να λειτουργεί ως ενοποιητικό στοιχείο. Παράλληλα, ήταν ένα πρόσωπο-κλειδί, με πολλές διασυνδέσεις και επικοινωνιακό χάρισμα, που με την ακτινοβολία του μπορούσε να ασκήσει μεγάλη επιρροή σε ισχυρούς ομογενειακούς παράγοντες, ώστε να εξασφαλιστούν οι απαραίτητοι για τη λειτουργία της οργάνωσης πόροι. Χωρίς να προσβλέπει σε προσωπικό όφελος, θυσίαζε πολύτιμο χρόνο από τις επιστημονικές έρευνές του για να προσφέρει τις υπηρεσίες του προς την πατρίδα. Αναμφισβήτητα, το έργο που άφησε στην Εθνική Επιτροπή ήταν πολύ σημαντικό, συμβάλλοντας στην ευρύτερη ανάδειξη των εθνικών ζητημάτων, σε μια περίοδο ιδιαίτερα κρίσιμη για τον Ελληνισμό.

¹⁸⁸ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 1ης Φεβρουαρίου 1945, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

¹⁸⁹ Γ. Π. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 68

3.3. Το ενδιαφέρον του Γ. Παπανικολάου για τα εθνικά ζητήματα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η σχέση του με τον πολιτικό κόσμο

Ο μεγάλος Έλληνας επιστήμονας φώναζε βροντερά το «παρών» όταν η πατρίδα χρειάστηκε τις υπηρεσίες του, ευρισκόμενη μέσα στη δίνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Και παρότι, μετά το τέλος του πολέμου, δεν αναμίχθηκε σε κάποια ομογενειακή πολιτική οργάνωση, ποτέ δεν ατόνησε το ενδιαφέρον του για την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας και για τα εθνικά ζητήματα εν γένει. Για τις εξελίξεις στην Ελλάδα φρόντιζε να ενημερώνεται τόσο μέσα από τον Τύπο όσο και μέσα από τις επαφές που διατηρούσε με πολιτικά πρόσωπα. Για παράδειγμα, η φιλία του με τον Νικόλαο Μαυρή διατηρήθηκε και μετά τον επαναπατρισμό του τελευταίου και την ανάληψη της διοίκησης των Δωδεκανήσων. Προς επίρρωσιν των παραπάνω, παραθέτουμε απόσπασμα από μεταπολεμική επιστολή του Παπανικολάου προς τον Μαυρή:

Αγαπητέ μου,

Η ιδέα σου να προσφέρεις μια προεδρική σφύρα από ξύλο του πλατάνου του Ιπποκράτους στον Πρόεδρο της New York Academy of Medicine ήταν πάρα πολύ καλή και έγινε λίαν ασμένως αποδεκτή, όπως θα ιδής από τα εσώκλειστα αντίγραφα της επιστολής του Dr Martin, Προέδρου και του Dr Graig, Διευθυντού της Ιατρικής Ακαδημίας.

Η παρουσίαση ωρίσθη για τας 6 Μαΐου και θα γίνη από τον Πρόξενον της Ελλάδος εν Νέα Υόρκη κον Χρήστον (Christian) Αζελόν, με τον οποίον ωμίλησα τηλεφωνικώς και απεδέχθη την εντολήν λίαν προθύμως. Κατόπιν ομιλίας μου με τον παλαιό μου φίλο Dr Graig εθεωρήθη ότι η παρουσίασις θα είχε επισημότερο χαρακτήρα αν γίνετο από τον Πρόξενον της Ελλάδος παρά από εμέ. Συνεπώς η σφύρα πρέπει να σταλή εις τον κον Αζελόν.

Πολύ με ευχαριστεί ότι η καλή αυτή σκέψις Σου έγινε αφορμή να επικοινωνήσω μαζί Σου. [...]

Με πολλή αγάπη,

Γ. Παπανικολάου¹⁹⁰

Χαρακτηριστικό δείγμα του ζωηρού ενδιαφέροντος του Dr Pap για τις εθνικές υποθέσεις αποτελούν και τα ακόλουθα αποσπάσματα από επιστολή του (γραμμένη στις 9 και 11 Μαρτίου 1956) προς τον Καθηγητή Μαιευτικής και Γυναικολογίας του

¹⁹⁰ Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ν. Μαυρή της 22ας Μαρτίου 1954, Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότ. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1

Πανεπιστημίου Αθηνών, Βασίλειο Κουτήφαρη:

Αγαπητέ μου φίλε,

[...] Πολύ ευχαριστήθηκα που πήρα νέα Σας. Κρίμα που η Ελλάς μπήκε πάλι σε νέα κρίση, αφού κανείς δεν ξέρει πότε και πώς θα τελειώσει. Η επικράτησις του Καραμανλή είχε δω πολύ καλή απήχηση. Ατυχώς εδώ η κοινή γνώμη, ειδικότερα για το ζήτημα της Κύπρου, επηρεάζεται από την έντεχνη Αγγλική προπαγάνδα, η οποία ενισχύεται από την ανησυχία που προκαλεί η εξαιρετικά ανώμαλη κατάσταση που επικρατεί στη Μέση Ανατολή. Ό,τι και αν γίνει, η δικαιοσύνη δε μπορεί παρά να επικρατήσει κάποτε.

*[...] Όλοι μας είμεθα κατάπληκτοι από την είδηση της απελάσεως του Μακαρίου από την Κύπρο. Πολύ καλά την εχαρακτήρισαν οι εργατικοί στην Αγγλία ως *an act of folly*. Έμαθα με ευχαρίστηση ότι αύριο 17 Αμερικανοί βουλευταί θα φέρουν το ζήτημα στο Congress και θα ζητήσουν την έγκρισιν, ψηφίσματος διά του οποίου θα εκφράζεται η ευχή της λύσεως του Κυπριακού ζητήματος διά της παραχωρήσεως αυτοδιαθέσεως. Αν αυτό γίνει, θα έχει ασφαλώς κάποια απήχηση στην κοινή γνώμη¹⁹¹.*

Εγκατεστημένος στην καρδιά των Ηνωμένων Εθνών, τη Νέα Υόρκη, ο Παπανικολάου είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά σημαντικές προσωπικότητες της ελληνικής πολιτικής σκηνής, όπως ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής. Ο κορυφαίος επιστήμονας, όπως προκύπτει και από την ανωτέρω επιστολή, θαύμαζε πολύ τον εκσυγχρονιστή πολιτικό. Στο μοναδικό ταξίδι του ζεύγους Παπανικολάου στην Ελλάδα (αφότου έφυγαν μόνιμα για την Αμερική), το 1957, οι δύο σπουδαίοι άνδρες ξανασυναντήθηκαν στην Αθήνα και πραγματοποίησαν μια γεμάτη από πολύ ενδιαφέροντα θέματα συνομιλία¹⁹². Το 1983, με αφορμή τη συμπλήρωση μιας 100ετίας από τη γέννηση του μεγάλης ερευνητή, ο τότε Πρόεδρος της Δημοκρατίας και εγκάρδιος φίλος του Παπανικολάου, Κ. Καραμανλής, έδωσε επίσημη δεξίωση στο Προεδρικό Μέγαρο για να τιμηθεί η μνήμη του ευεργέτη της ανθρωπότητας¹⁹³. Ήταν η πρώτη φορά που Έλληνας ΠτΔ τιμούσε μεταθανατίως έναν Έλληνα επιστήμονα¹⁹⁴.

¹⁹¹ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 81-82

¹⁹² Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 203

¹⁹³ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 88

¹⁹⁴ Σ. Γ. Μαρκέτος, *ό. π.*, σ. 88

Επίλογος

Η ανά χείρας διατριβή επιχειρήσε να φωτίσει την αθέατη πλευρά του μεγάλου Έλληνα επιστήμονα και ευεργέτη της ανθρωπότητας, όπου, πράγματι, κρυβόταν ένας άνθρωπος με έντονες κοινωνικοπολιτικές ανησυχίες και αγνό πατριωτισμό. Αυτές τις ανησυχίες άρχισε να εκδηλώνει από τα πρώτα νεανικά του χρόνια, διαβάζοντας φιλοσοφία και παρακολουθώντας τα προοδευτικά ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του. Με νεανικό ενθουσιασμό αλλά και πίστη σε έναν υψηλό σκοπό, αρνείται εξαρχής έναν συμβατικό τρόπο ζωής και θεωρεί τον εαυτό του στρατιώτη που πρέπει να αγωνιστεί για την πρόοδο του ανθρώπου: *«θέλω να πολεμήσω εμπρός εις την πρώτην γραμμήν και ή να πέσω τίμια ή να φέρω εκ των πρώτων την σημαίαν της προόδου εις τον δρόμον του μέλλοντος»*¹⁹⁵.

Αταλάντευτα προσηλωμένος στην πρόοδο, σαγηνεύεται από κάθε πολιτική αντίληψη που επαγγέλλεται την αναμόρφωση της κοινωνίας και τον εκσυγχρονισμό. Πρώτα ρομαντικός οπαδός του σοσιαλισμού, συμμετέχοντας σε σοσιαλιστικές ομάδες και διατυπώνοντας ριζοσπαστικές πεποιθήσεις μέσω μαχητικών άρθρων. Βλέποντας το σοσιαλιστικό όραμα της νιότης του να μένει απραγματοποίητο, –σε ωριμότερη ηλικία– αναζητά πιο ρεαλιστικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Χωρίς να είναι πλήρως απαλλαγμένος από ιδεατά στοιχεία, σαν τέτοιος φαντάζει ο βενιζελισμός, προς τον οποίο εκφράζει τη συμπάθειά του ο μεγάλος ερευνητής, γοητευμένος από την προσωπικότητα και το έργο του Κρητικού ηγέτη. Πιστός στο ιδεώδες της προόδου και αδογματίστος, δεν διστάζει προς το τέλος της ζωής του να αλλάξει πολιτική κατεύθυνση και να αποκαλύψει ανοιχτά τον θαυμασμό του για το εκσυγχρονιστικό έργο ενός άλλου μεγάλου πολιτικού, του Κ. Καραμανλή. Εύλογα, λοιπόν, συνάγεται το συμπέρασμα πως ο μεγάλος επιστήμονας ουδέποτε στρατεύτηκε κομματικά αλλά, όντας υγιώς πολιτικοποιημένος, συντασσόταν με την ιδεολογία και το πολιτικό πρόγραμμα εκείνο, το οποίο, κατά την κρίση του, θα έφερνε την πρόοδο στην πατρίδα του και θα εξυπηρετούσε γενικώς τις εθνικές επιδιώξεις.

Ο φιλόπατρις επιστήμονας, αν και χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από την πατρίδα, δεν παρέμενε απλός παρατηρητής των εκεί εξελίξεων· φιλόπατρις μόνο σε θεωρητικό επίπεδο. Τουναντίον. Από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής του στον Νέο Κόσμο, φρόντισε να αποδείξει την αγάπη του προς την πατρίδα, υπηρετώντας την Ομογένεια με όλες του τις δυνάμεις. Κι ενώ βρισκόταν στο απόγειο της

¹⁹⁵ Μ. Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 94

επιστημονικής του σταδιοδρομίας, εργαζόμενος με πυρετώδεις ρυθμούς για την τελειοποίηση της διαγνωστικής του μεθόδου, έρχεται η μεγάλη πρόσκληση. Η χειμαζόμενη πατρίδα τον προσκαλεί να βοηθήσει, επιστρατεύοντας το κύρος και τις διασυνδέσεις του στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού. Πιστός στρατιώτης, με ενθουσιασμό θέτει εαυτόν στην υπηρεσία του εθνικού αγώνα. Χωρίς να φείδεται χρόνου και κόπου, μάχεται από το μετερίζι των ομογενειακών οργανώσεων για τον επισιτισμό των δεινοπαθόντων αδελφών στην πατρίδα αλλά και για την προώπιση των εθνικών δικαίων στην Αμερική. Και πάλι ο αγώνας του με τρόπο άδολο, ουδέτερο, μακριά από κομματικά πάθη, με γνώμονα αποκλειστικά το εθνικό συμφέρον.

Η άγνωστη αυτή –σε πολλούς– εμπλοκή του κορυφαίου Έλληνα επιστήμονα του 20ού αιώνα στις οργανώσεις που συγκροτήθηκαν στις Η.Π.Α. υπέρ της Ελλάδας ήταν άλλη μία απόδειξη της μεγαλοσύνης του ανδρός και της ανιδιοτελούς προσφοράς του στον Ελληνισμό. Για το συνολικό του έργο, επιστημονικό και κοινωνικοπολιτικό, ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου επάξια έχει κατακτήσει μια θέση στα υψηλότερα βήθρα του Ελληνισμού αλλά και της ανθρωπότητας γενικότερα, αποτελώντας φωτεινό παράδειγμα και σύμβολο ανθρωπισμού και πατριωτισμού.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσίευτες αρχειακές πηγές

I. Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα,
Αρχείο Νικολάου Μαυρή:

α. Ενότητα I - Εθνικό Δωδεκανησιακό Συμβούλιο/

Φάκελος 10/ Υποφάκελος 10.1. Αλληλογραφία με συνεργάτες του Ε.Δ.Σ.:

N. Εμπειρικός, I. Κόκκινος, Γ. Παπανικολάου

Φάκελος 14. Greek War Relief Association/ Υποφάκελος 14.1. Δελτία Τύπου (1940-41): δραστηριότητες του συνδέσμου, έρανοι, εκδηλώσεις αποστολής βοήθειας

β. Ενότητα II - Εθνική Επιτροπή προς Αποκατάσταση του Ελληνικού Δικαίου/
Φάκελος 16. Ενημέρωση, διαφώτιση της κοινής γνώμης/ Υποφάκελος 16.1. Δελτία Τύπου (6.11.1941-13.02.1942) και καταστατικό κανονισμών της Επιτροπής

Φάκελος 17. Ενημέρωση, διαφώτιση της κοινής γνώμης/

- Υποφάκελος 17.1. «News from Greece». Έκδοση της Εθνικής Επιτροπής προς Αποκατάσταση του Ελληνικού Δικαίου. Αλληλογραφία για την αποστολή του ενημερωτικού φυλλαδίου

- Υποφάκελος 17.2. «News from Greece». Επιστολές-αιτήσεις για την εγγραφή στις λίστες παραληπτών του ενημερωτικού φυλλαδίου

- Υποφάκελος 17.3. Έκθεσις των πεπραγμένων 1ης τετραμηνίας

II. Δημοτική Βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Επιστολές Γ.Ν. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο

III. Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Γεωργίου Ν. Παπανικολάου

2. Δημοσιευμένες αρχειακές πηγές

Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Ί. Δραγούμη της 13ης Ιανουαρίου 1912, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα,

Αρχείο Ίωνος Δραγούμη: Ενότητα I - Προσωπική Αλληλογραφία/ Φάκελος 9/
Υποφάκελος 4

Επιστολή Γ. Παπανικολάου προς Α. Δελμούζο της 30ής Ιανουαρίου 1907, στη: *Νέα Εστία*, τχ. 750 (1958)

3. Εφημερίδες

Ακρόπολις, αρ. φ. 4251, 28.11.1940

Εθνικός Κήρυξ, αρ. φ. 1770, 1.3.1920

Κύμη, αρ. φ. 109, 16.09.1907

4. Ηλεκτρονικές πηγές

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, www.enet.gr

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Ηλίας Χρυσοχοϊδης, «Ο επισιτισμός της Ελλάδας στην Κατοχή», 18 Δεκεμβρίου 2011, <https://www.kathimerini.gr/445830/article/epikairothta/ellada/o-episitismos-ths-elladas-sthn-katochi> (πρόσβαση στις 16 Απριλίου 2020)

ΙΤΠΕΚΓΝΠ «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου», <https://www.gnpapanikolaou.gr>

Κωνσταντίνου Κ., <https://www.k-konstantinou.gr>

ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, <https://www.mixanitouxronou.gr>

Τα ΝΕΑ, Αντωνακόπουλος Γ.Ν., «Γεώργιος Παπανικολάου. Ο Έλληνας γιατρός με την παγκόσμια αναγνώριση». Αφιέρωμα: Ο ελληνικός 20ός αιώνας. Τα πρόσωπα», 11 Ιανουαρίου 2000, [https://www.tanea.gr/2000/01/11/greece/afierwma-o-ellinikos-20os-aiwnas-ta-proswpa-74/](https://www.tanea.gr/2000/01/11/greece/afierwma-o-ellinikos-20os-aiwnas-ta-proswpa/) (πρόσβαση στις 10 Απριλίου 2020)

Το ΒΗΜΑ, Φωτεινή Τομαή, «Ένας μεγάλος Έλληνας», 19 Φεβρουαρίου 2012, <https://www.tovima.gr/2012/02/19/politics/enas-megalos-ellinas-2/> (πρόσβαση στις 11 Απριλίου 2020)

Dr. Pap. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, <http://www.dr-pap.com>

Geographicus Rare Antique Maps, <https://www.geographicus.com>

Greek American Institute, <http://www.greekamericaninstitute.org/about-us.html> (πρόσβαση στις 12 Απριλίου 2020)

Hellenic Medical Society of NY, <https://hmsny.org/about/history/> (πρόσβαση στις 11 Απριλίου 2020)

<https://www.lifo.gr>

<https://www.newsbeast.gr/>

<https://www.pagenews.gr>

Internet Archive, <https://archive.org>

5. Προφορικές μαρτυρίες

Προφορική μαρτυρία από τη Γ. Κόκκορη (27.4.2020)

B. Βιβλιογραφία

Βουτσά-Περδίκη Ν. Dr, *Dr Γεώργιος & Μάχη-Μαίρη Παπανικολάου. Όπως τους έζησα*, Αθήνα 2016

Δεληγιαννίδης Θ. Δρ., «Η ίδρυση της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας Νέας Υόρκης», στο: *Περιοδικό. Εθνικός Κήρυξ* (Ιούνιος 2007), σ. 6-7

- Δελμούζος Α., *Μελέτες και Πάρεργα*, Αθήνα 1958, τ. 2
- Ζάχου Κ., *Μεγάλοι Έλληνες: Γεώργιος Παπανικολάου*, Αθήνα 2009
- Κόκκινος Γ., «Κοσμοθεωρία, ιδεολογία, πολιτική στράτευση. Η περίπτωση του Αλέξανδρου Δελμούζου (1880-1956)», στο: *Μνήμων*, τ. 24 (2002), σ. 227-268
- Κόκκορη Γ., «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου: ένα ανήσυχο πνεύμα», στο: *Αφιέρωμα τιμής και μνήμης στον μεγάλο ευεργέτη Γεώργιο Ν. Παπανικολάου*, Κύμη 2018, σ. 73-86
- Κόκκορη Γ., «Ένας σπουδαίος παππούς, ένα διάσημο εγγόνι...», στο: *Ρόπτρο*, τχ. 59 (2019), σ. 52-64
- Κόκκορη Γ. Π., «1940-1944. Οργανώσεις που συγκροτήθηκαν από Έλληνες των ΗΠΑ και του Καναδά. Μέρος Α΄», στην: *Ιστορία εικονογραφημένη*, τχ. 575 (2016), σ. 62-74
- Κόκκορη Γ. Π., «1940-1944. Οργανώσεις που συγκροτήθηκαν από Έλληνες των ΗΠΑ και του Καναδά. Μέρος Β΄», στην: *Ιστορία εικονογραφημένη*, τχ. 576 (2016), σ. 57-71
- Κόκκορη Μ., *Γεώργιος Ν. Παπανικολάου. Μέσα από τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα 2005
- Λούκος Χ., «Η πείνα στην Κατοχή», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα 2007, τ. 3β, σ. 219-261
- Μαρκέτος Μ. Ι., *Οι Ελληνοαμερικανοί. Ιστορία της ελληνικής ομογένειας των Η.Π.Α.*, Αθήνα 2006
- Μαρκέτος Σ. Γ., *Ιστορία της Ιατρικής του 20ού αιώνα, Ι. Οι Έλληνες πρωτοπόροι: Ι. Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (1883-1962)*, Αθήνα 2000
- Νασιουτζίκη Μ., «George N. Papanikolaou, MD, Ph.D, Symposium 2008», στα: *Ιατρικά Θέματα*, τχ. 51 (2008), σ. 55-56
- Παπανικολάου Γ. Ν., «Για τον εγωισμό και τους εγωιστάς», στο: *Ο Νουμάς*, τχ. 321 (1908), σ. 6-7
- Πατρικίου-Σταυρίδη Ρ., «Ανέκδοτες επιστολές του Γ. Σκληρού στον Γ. Ν. Πολίτη. Από τις “παλιές καλές μέρες της Ιένας” στην “ανίερων πραγματικότητα” της βιοπάλης στην Αίγυπτο», στο: *Μνήμων*, τ. 7 (1979), σ. 18-45
- Ρηγάτος Γ., «Γεώργιος Παπανικολάου 1883-1962. Η ζωή και το έργο του», στα: *Ε-Ιστορικά. Οι πρωτοπόροι: Γεώργιος Παπανικολάου. Ο Έλληνας σωτήρας (1883-1962)*, τχ. 41 (2006), σ. 3-17

Ρηγάτος Γ. Α., «Γεώργιος Παπανικολάου. Ο θεμελιωτής της Αποφολιδωτικής Κυτταρολογίας», στην: *Ιστορία εικονογραφημένη*, τχ. 532 (2012), σ. 96-107

Ρηγάτου Δ., «Η γερμανική περίοδος του Γ. Παπανικολάου», στα: *Ε-Ιστορικά. Οι πρωτοπόροι: Γεώργιος Παπανικολάου. Ο Έλληνας σωτήρας (1883-1962)*, τχ. 41 (2006), σ. 26-30

Τασούδης Γ. Ν., *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος*, Αθήνα 1970

Τσοτσωρός Ν. Δ., «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου: Βιογραφικά στοιχεία και αναφορές», στο: *Αφιέρωμα τιμής και μνήμης στον μεγάλο ευεργέτη Γεώργιο Ν. Παπανικολάου*, Κύμη 2018, σ. 25-44

Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβανιζελισμό στον λενινισμό*, Αθήνα 2019

Carmichael E. D., *The Pap Smear: Life of George Papanicolaou*, Illinois (USA) 1973

Παράρτημα

1. Φωτογραφικό οδοιπορικό στη ζωή του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου

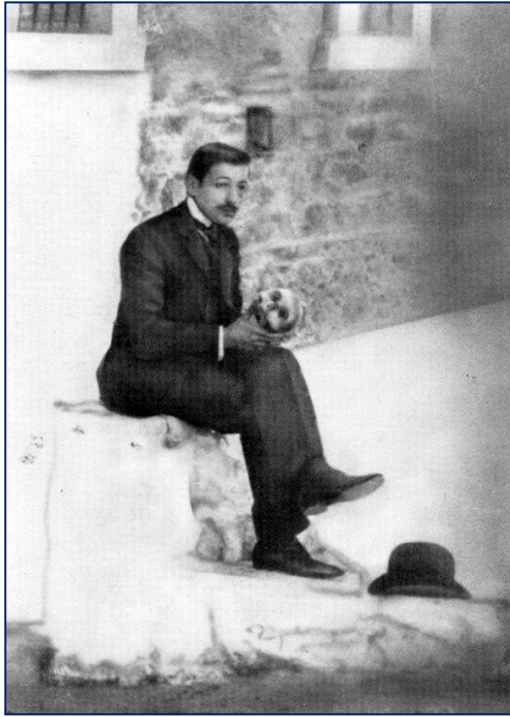
1. Ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου μαθητής

(Πηγή: Dr. Ραπ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, <http://www.dr-pap.com>)

2. Το σπίτι όπου γεννήθηκε και έζησε τα πρώτα του χρόνια ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου
στην Κύμη Ευβοίας

(Πηγή: Κ. Κωνσταντίνου, <https://k-konstantinou.gr>)

3. Ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου φοιτητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών
(Πηγή: Μαρία Κόκκορη, *Γεώργιος Ν. Παπανικολάου. Μέσα από τη ζωή και το έργο του*,
Αθήνα 2005, σ. 24)

4. Ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (αριστερά) με τον Αλέξανδρο Δελμούζο (κέντρο) και τον Γεώργιο
Σκληρό (δεξιά) στην Ιένα της Γερμανίας
(Πηγή: Dr. Pap. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, <http://www.dr-pap.com>)

5. Ο Γεώργιος Ν. Παπανικολάου (δεξιά) με το περιβραχιόνιο του στρατιωτικού ιατρού
στους Βαλκανικούς πολέμους

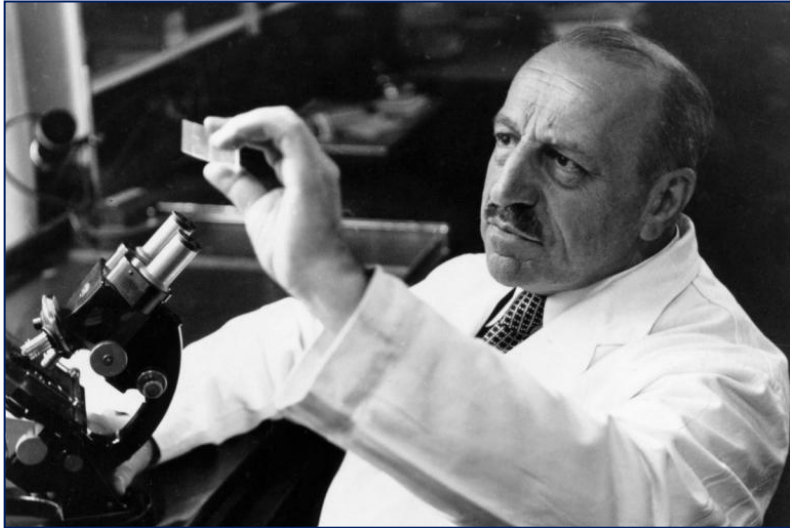
(Πηγή: Dr. Pap. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, <http://www.dr-pap.com>)

6. Το ζεύγος Παπανικολάου στη Νέα Υόρκη (1913)

(Πηγή: ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, <https://www.mixanitouxronou.gr>)

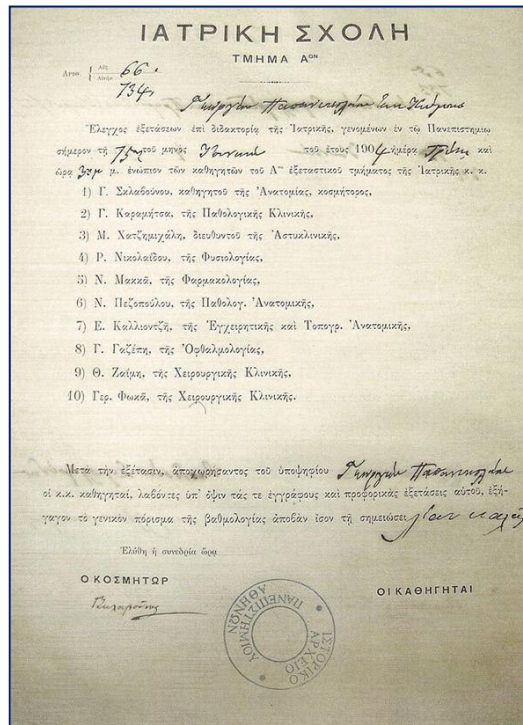

7. Ο μεγάλος ερευνητής επί το έργον
(Πηγή: <https://www.pagenews.gr>)

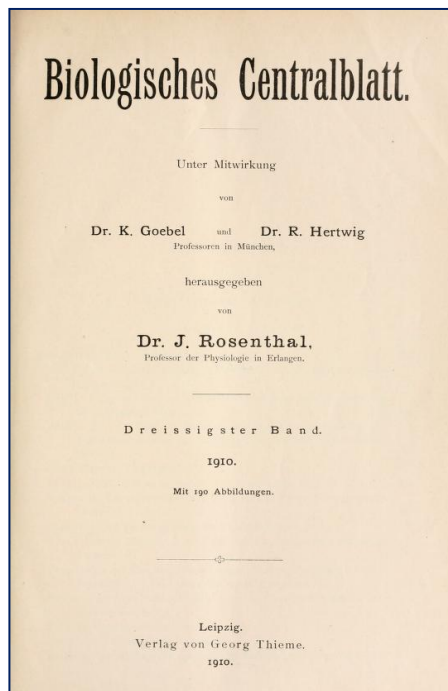

8. Ο Γ. Παπανικολάου με τη σύζυγό του, Μάχη, και συνεργάτιδες του εργαστηρίου του
(Πηγή: <https://www.lifo.gr>)

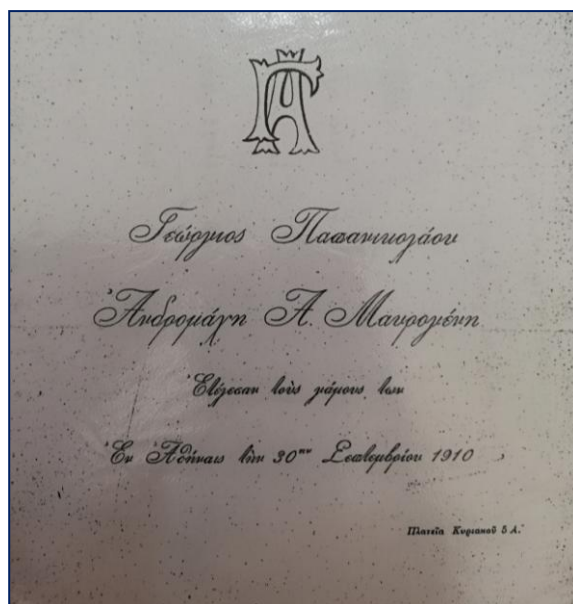
2. Οι σταθμοί της ζωής του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου μέσα από τίτλους και έγγραφα

1. Το πτυχίο του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών
(Πηγή: Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Γεωργίου Ν. Παπανικολάου)

2. Το περιοδικό όπου δημοσιεύτηκε η διδακτορική διατριβή του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου
(Πηγή: Internet Archive, <https://archive.org>)

3. Το αγγελητήριο του γάμου του Γεωργίου Παπανικολάου με τη Μάχη (Ανδρομάχη) Μαυρογέννη
 (Πηγή: Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Γεωργίου Ν. Παπανικολάου)

PASSENGER RECORD	
<small>American Family Immigration History Center® at Ellis Island</small>	
First Name:	Georgios
Last Name:	Papanicolaou
Nationality:	Greece, Greek
Last Place of Residence:	Kymi, Greece
Date of Arrival:	Oct 19, 1913
Age at Arrival:	30y
Gender:	M
Marital Status:	M
Ship of Travel:	Athinaí
Port of Departure:	Piraeus
Manifest Line Number:	0016

The Statue of Liberty-Ellis Island Foundation, Inc.

4. Το «μητρώο ονόματος επιβάτη» που δόθηκε στον Γεώργιο Παπανικολάου τη μέρα της άφιξής του
 στο νησί Έλλης της Νέας Υόρκης
 (Πηγή: Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Γεωργίου Ν. Παπανικολάου)

NATIONAL CITIZENS COMMITTEE			
LOUIS ADAMIC	THOMAS A. DINES	WILLIAM H. KING	E. V. ECKENBACHER
CLARENCE H. ADAMS	CLEVELAND F. DOGGE	WILLIAM D. KING	SAMUEL BENTLEY
JAMES TRUSLOW ADAMS	FRED W. DOLLE	OSWALD W. KSAUTH	BERNARD BOBBINS
DR. JOSEPH QUINCY ADAMS	OLIN JOWLES	KARL ROBLITZELLE	THOMAS BOBBINS, JR.
WINTHROP W. ALDRICH	FRANK L. DRAPER	ALFONS E. LAUDA	DR. DAVID M. ROBINSON
PHILIP K. ALLAN	R. L. DUFE	AMANDA L. LAUDA	DR. DAVID M. ROBINSON
BARNEY L. ALLIS	CARROLL DELANEY	HERBERT LANSDALE	ELIOT ROOT, JR.
DR. JAMES BOWLAND ANGELL	E. W. MOYSE	WILLIAM A. LANZONI	OSBERT R. ROBERTS
JAMES ARGIROPOULOS	WILL DUFRANT	ABNER E. LARSON	J. ROBERT RUBIN
HAMILTON FISH ARMSTRONG	RICHARD F. DWIGHT	FRANK LARSON	GEORGE E. RUEDEBER
HARRY ARMITAGE	S. CHARLES EINFELD	IRWIN LAUGHLIN	NICHOLAS M. SCHENCK
CHANLER ASHLEY	JAY EMANUEL	M. A. LIGHTMAN	JOHN SMITHEER SCHEFF
ROY E. AYERS	GUY EMERSON	LOUIS E. LORD	J. MEYER SCHIFF
MERLIN H. AYTESWORTH	JOHN ENGLISH	PAUL LOUGHBRIDGE	J. S. SCHLAFER
JULIUS S. BACHE	JOHN ERSKINE	DR. ESTHER P. LOVELO	GLADWELL L. SHARS
BRUCE BAIRD	JOHN EVANS	OLIVER G. LUCAS	DAVID O. SELZNER
JOHN BALABAN	S. H. FABIAN	JOHN F. LUCKY	DR. LESLIE SHEAR
ALLAN C. BAITH	GUY FARRER	ROBERT I. LUND	ET. RYU SELLON
GEORGE T. BALLACHEY	THOMAS L. FARRINGTON	MRS. ALBERT W. LUTHER	HENRY S. SHERMAN
TALLULAH BANKHEAD	HAROLD E. FIELD	DR. HENRY NOBLE MACCRACKEN	ROBERT E. SHIFFWOOD
K. S. BARNETT	MARSHALL FIELD	GEORGE WANDENY	MADAME EVA SIKELIANOU
DR. STRINGFELLOW BARR	MRS. MARSHALL FIELD	LEO MCCAREY	DR. KENNETH C. M. SILLS
DR. DAVID F. BARRON	BARB JONKE L. FINK	CHARLES E. MCCARTHY	MRS. ZONA WILLMA SIMONS
CHARLES A. BEARDSLEY	ALBERT J. FINKE	JOSEPH A. MCCONVILLE	ROBERT O. SKINNER
NICHOLAS BELLAMORE	MRS. JOHN H. FINLEY	TRACY MCCRAKEN	MRS. FRANCIS LOUIS SLADE
RICHARD E. BERLIN	H. J. FITZGERALD	DICK MCCURRY	NELS SMITH
PANDRO S. BERMAN	T. J. FITZGERALDS	VINCENT E. MCGAUL	T. V. SMITH
JOSEPH BERNHARD	BUSKER FOLKS	JOSEPH D. MCGLOTHLIN	JAMES W. SMITHER
HARRY BINGHAM	HARRY FOSTIADES	JAMES D. MCMANAWAY	BETANAK Y. STACITON
JAMES G. BLAINE	DR. HAROLD NORTH FOWLER	PAUL MAGRIEL	ALBERT W. STAIB
DR. ALBERT E. BLAKESLEE	DR. FRANCIS E. FRONCZAK	EMILE MALAKIS	GRANT STAFFER
A. M. BLANK	JOHN J. FRIEDL	CLARENCE W. MANNING	BILL STEEGE
DR. CARL W. BLEGEN	MISS HELEN GARVIN	EDGAR J. MANNIX	WADE STEVENSON
ROBERT WOODS BLISS	JAMES W. GERARD	LOUIS E. MAYER	GILBERT R. STOCKTON
PAUL BLOCH	GEORGE W. GIDDINGS	EDWIN P. MAYNARD	T. J. STRICKLER
NATE E. BLUMBERG	ROBERT M. GILLHAM	BENJAMIN D. MERITT	HARRY A. SULLIVAN
GEORGE BLUMENTHAL	HARRY L. GOLD	ALBERT C. MILBANK	ARTHUR L. SULLIVAN
GEORGE BOAS	ALBERT J. GOULDA	EDWARD C. MILLER	GERARD SWOFFO
CLARK BOOTH	W. T. GRANT	MRS. GADEN L. MILLS	HERBERT SWOFFO SWOFFO
GUTZON BORGNUM	WILLIAM GREEN	JOHN J. MITCHELL	BOOTH TARKINGTON
A. M. BOWLES	STANLON GREFFIS	MISS GERTRUDE HERDLER MOORE	FRANCIS H. TAYLOR
LINDSAY BRADFORD	MISS EDITH HAMILTON	MRS. VICTOR MORAWETZ	JOHN TAYLOR
SAMUEL I. BRIDGMAN	CHAUNCEY J. HANLIN	DR. AUGUSTUS MOREY	MYRON C. TAYLOR
LOUIS K. BROWN	MRS. JOHN HENRY HAMMOND	J. F. MORGAN	GEORGE H. TERRELL
HENRY BRUIER	JOHN HANCOCK	HENRY MORGENTHAU, SR.	CHARLES J. TESSER
JULES E. BRULATOUR	JOHN T. HARDING	FRANCOIS MORFOPOULOS	FRANK W. TOTTEN
NORTHERN N. BUCKNER	WILLIAM HALE HARKNESS	NEWBOLD MORRIS	ET. REV. HENRY ST. GEORGE TUN
DR. NICHOLAS MURRAY BUTLER	MRS. BASIL HARRIS	GEORGE H. MOSES	MISS SUSAN TULLY
BENJAMIN J. BUTTENWIESER	SAMUEL J. HARRIS	TOM MURPHY	CLARENCE M. TURELEY
FRED BUTZEL	DR. SHELDON HARRISON	CONDE NAST	MRS. HAROLD S. VANDERBILT
VINCENT BYRNE	WILLIAM H. HASKELL	N. L. NATHANSON	DR. KATHARIN E. VAN SETEN
DR. DEMETRIUS CALTIMACHOS	HELEN HAYES	QUILEY NEWTON, JR.	HENDRIK WILLEM VAN LOON
EDWARD CAPPS	BERT HENSON	C. McKim NORTON	E. C. VAN SCHRAACK
DR. OLIVER C. CARMICHAEL	MRS. CHARLES V. HICKOX	J. J. O'CONNOR	JOHN VASSOS
MRS. ANDREW CARNEGIE	JOHN W. HICKS, JR.	R. J. O'DONNELL	KYRIAKOS VENISELOS
RALPH L. CARR	HAL HOBBS	RICHARD J. OSENBAUGH	SOPHOCLES VENISELOS
JOHN F. CASKEY	WALTER HOVING	CLARENCE Y. PALITZ	DR. GEORGE E. VINCENT
PHIL CHAKRES	CHARLES EVANS HUGHES, JR.	DR. GEORGE N. PAPANICOLAOU	HAL E. WALLIS
ASHLEY CHANLER	RUPERT HUGHES	FORREST F. PASTERNAK	EDWARD W. WARBURG
DR. MARY ELLEN CHASE	MILAN J. HURLEY	A. QUITAGAAARD PETERSEN	HARRY W. WARD
JOSEPH H. CHOATE, JR.	FANNIE HURST	LEWIS E. PIERSON	JACK L. WARNER
MICHAEL CHOUKAS	TOD G. HUTTON	MRS. BERMAN G. PLACE	GORDON WASHINGTON
HENDON CHUBB	DAVID M. IDZAL	FRANCIS L. PLIMPTON	THOMAS J. WATSON
DR. C. M. CLINE	FRANK L. FOLK	FRANK L. FOLK	RUBERT WATT
LYDIA J. COBB	DAVID M. ISACS	CHANNING POLLOCK	MISS EMILY WETMORE
HARRY COHN	MRS. HENRY ITTLESON, SR.	REV. DR. DAVID DE SOLA POOL	WILLIAM ALLEN WHITE
ADA L. COMSTOCK	ELDON E. JAMES	LYNN D. POOLE	JOHN RAY WHITNEY
MRS. CALVIN COOLIDGE	DR. H. C. JAGUITH	MRS. JOHN C. PRATT	DR. RAY LYMAN WILBUR
DR. CARTA DOUGLASS CORSE	HAROLD JONES	A. E. RALSTON	MRS. HARRISON WILLIAMS
H. LAMAR CROSBY	JOHN JOSEPH	PHIL REISMAN	FREDERICK E. WILLIAMSON
RACHEL CROTHIER	HARRY KALMINE	CLIFF REID	HENRY WINEMAN
C. SYDAM CUTTING	DONALD KEM	PHIL REISMAN	DR. STEPHEN S. WISE
MRS. WILLIAM BAYARD CUTTING	ARTHUR W. KELLY	ELMER C. RHODEN	CLIFF WOLF
HIPPOLYTE DABEZIES	JAMES K. KEMPER	MRS. LAURA E. RICHARDS	FELIX WYMAN
HARRY DAVID	JOHN KIERAN	DR. GISELA M. RICHTER	NATHAN YAKINS
DR. EDMUND E. DAY			DARRYL ZANUCK
HARSHAL DEMOS			
SAM DEMBOW, JR.			
EDWARD DEWITT			
NED E. DEPINET			
JAMES GEORGE DIEKEU			
CLARENCE DILLON			

(All committees in process of formation; membership as of December 10, 1940)

5. Το όνομα του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου ανάμεσα στα πρώτα μέλη της Greek War Relief

(Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα,

Αρχείο Νικολάου Μαυρή; Ενότη. Ι/ Φάκ. 14/ Υποφ. 14.1)

ATLAS OF Exfoliative Cytology

BY GEORGE N. PAPANICOLAOU, M.D., Ph.D.

CLINICAL PROFESSOR OF ANATOMY EMERITUS, CORNELL UNIVERSITY MEDICAL COLLEGE

Published for The Commonwealth Fund by
Harvard University Press, Cambridge, Mass.

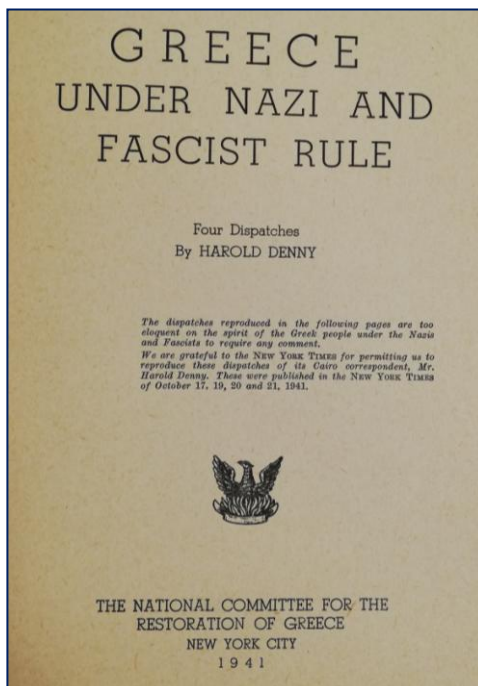
1954

6. Ο «Άτλας της Αποφολιδατικής Κυτταρολογίας» του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου

(Πηγή: ΙΤΠΕΚΓΝΠ «Γεώργιος Ν. Παπανικολάου», <https://www.gnpapanikolaou.gr>)

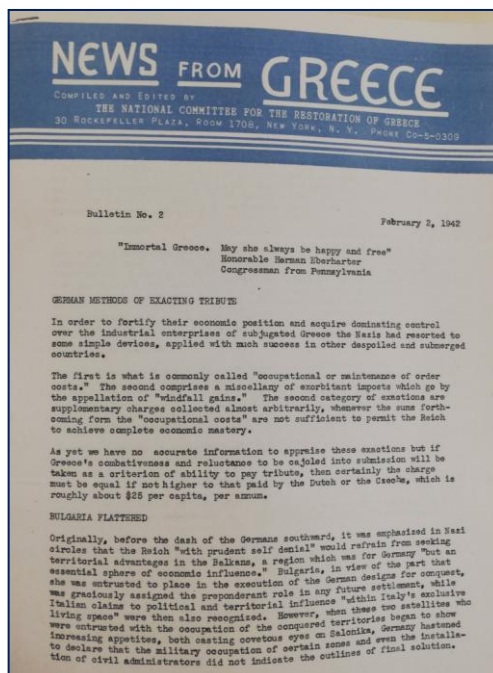

3. Έγγραφα σχετικά με τη δράση της National Committee for the Restoration of Greece

1. Έντυπο, με τίτλο «GREECE UNDER NAZI AND FASCIST RULE», που εκδόθηκε από τη N.C.F.R.G στη Νέα Υόρκη το 1941

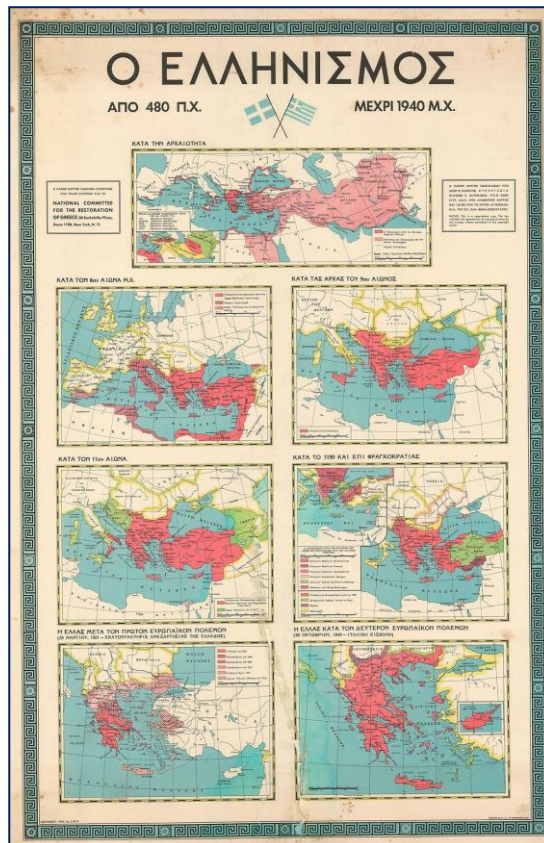
(Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Νικολάου Μαυρή; Ενότ. ΙΙ/ Φάκ. 16/ Υποφ. 16.1)

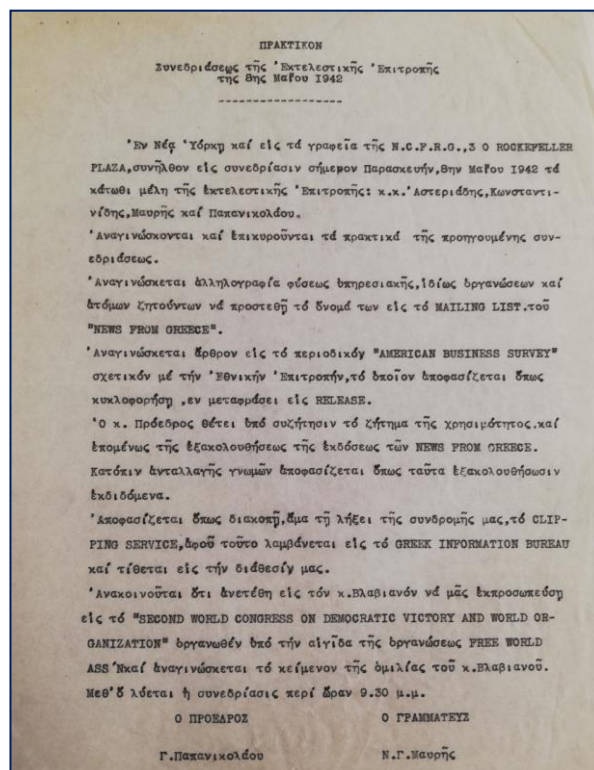
2. Δελτίο (Bulletin) No 2, με τίτλο «NEWS FROM GREECE» (2.2.1942)

(Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρχείο Νικολάου Μαυρή; Ενότ. ΙΙ/ Φάκ. 17/ Υποφ. 17.1)

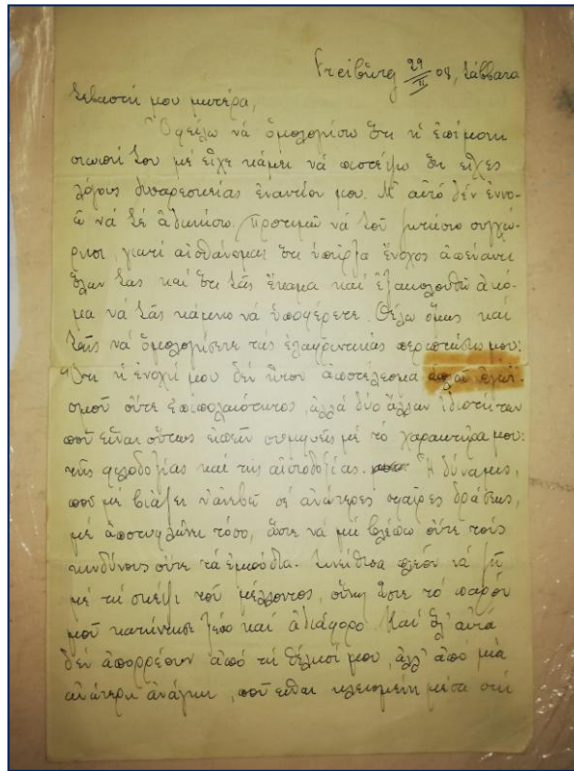

3. Ο χάρτης του Ελληνισμού από το 480 π.Χ. μέχρι το 1940 μ.Χ., εκδοθείς από τη Ν.С.Ғ.ᒸ. το 1943
(Πηγή: Geographicus Rare Antique Maps, <https://www.geographicus.com>)

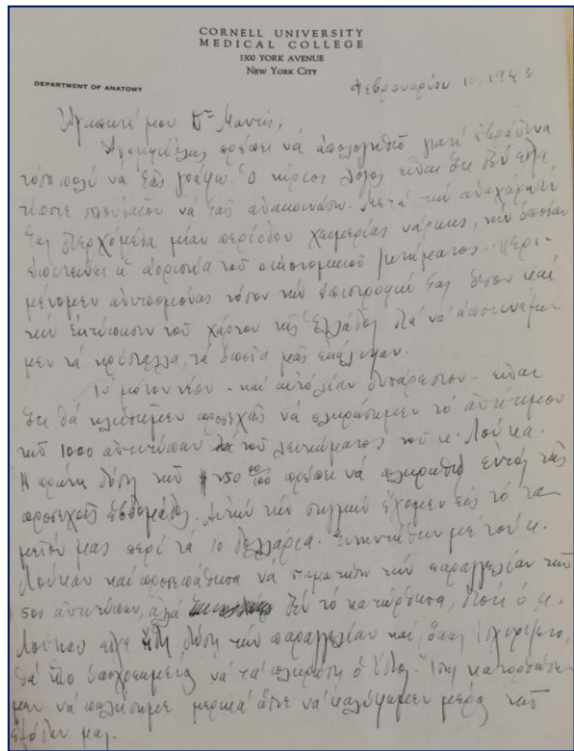

4. Πρακτικόν τῆς Συνεδριάσεως τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς 8ης Μαΐου 1942
(Πηγή: Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα,
Ἀρχεῖο Νικολάου Μαυρῆ: Ἐνὸτ. II/ Φάκ. 17/ Ὑποφ. 17.2)

4. Ιδιόχειρες επιστολές του μεγάλου επιστήμονα

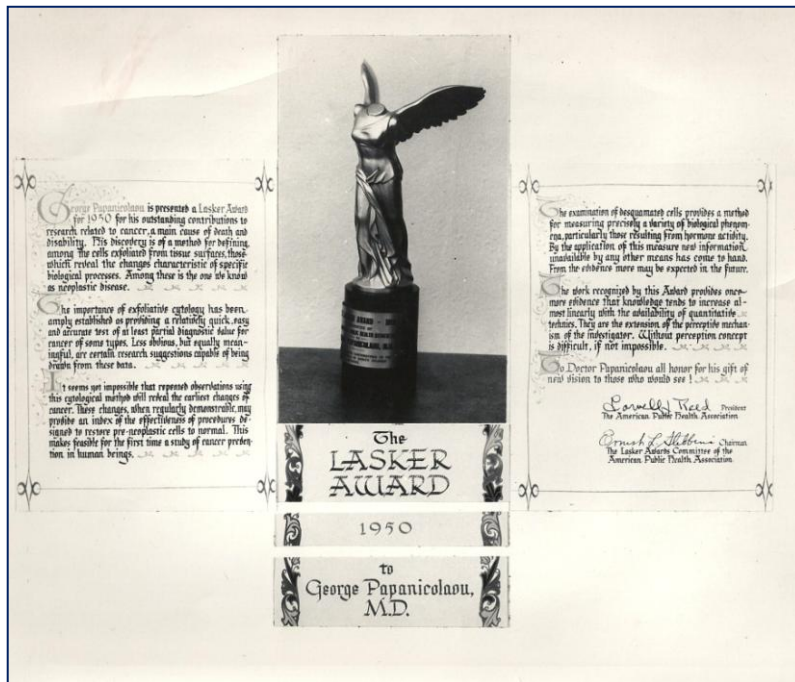

1. Επιστολή προς τη μητέρα του (Freiburg, 29.2.1908)
(Πηγή: Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Γεωργίου Ν. Παπανικολάου)

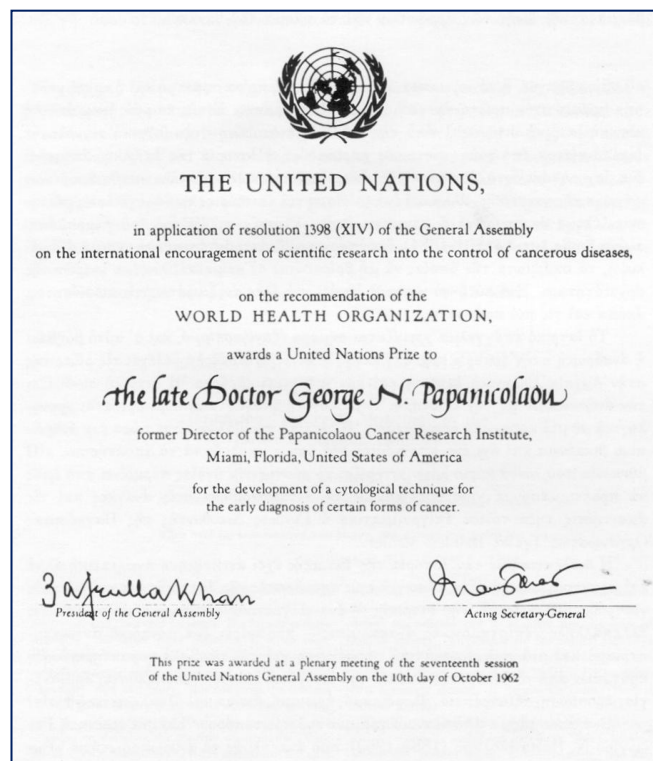
2. Επιστολή προς τον Νικόλαο Μαυρή (Νέα Υόρκη, 10.2.1943)
(Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα,
Αρχείο Νικολάου Μαυρή: Ενότη. Ι/ Φάκ. 10/ Υποφ. 10.1)

5. Βραβεία-Τιμητικές διακρίσεις

1. Lasker Award, το μεγαλύτερο ιατρικό βραβείο των Η.Π.Α., απονεμήθηκε στον Γεώργιο Ν. Παπανικολάου το 1950

(Πηγή: Μαρία Κόκκορη, *ό. π.*, σ. 130)

2. Η παγκόσμια αναγνώριση του Γ. Παπανικολάου από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.)

(Πηγή: Dr. Pap. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, <http://www.dr-pap.com>)

3. Γραμματόσημο και φάκελος πρώτης ημέρας προς τιμήν του Γεωργίου Παπανικολάου, που εκδόθηκε το 1978 στις Η.Π.Α.

(Πηγή: ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, www.enet.gr)

4. Το χαρτονόμισμα των 10.000 δραχμών (1995), όπου απεικονίζεται η μορφή του Γεωργίου Ν. Παπανικολάου

(Πηγή: Dr. Pap. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, <http://www.dr-pap.com>)

Περίληψη

Η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να φωτίσει το αθέατο –κοινωνικοπολιτικό– έργο του κορυφαίου Έλληνα επιστήμονα και ευεργέτη της ανθρωπότητας, Γεωργίου Ν. Παπανικολάου. Πίσω από τον μεγάλο επιστήμονα βρισκόταν ένας άνθρωπος με έντονες κοινωνικοπολιτικές ανησυχίες και αγνό πατριωτισμό. Τον πατριωτισμό του απέδειξε έμπρακτα με τη συμμετοχή του σε ελληνοαμερικανικές οργανώσεις που συγκροτήθηκαν στις Η.Π.Α., την περίοδο της Κατοχής, αποσκοπώντας στην ανακούφιση των δεινοπαθόντων συμπατριωτών του αλλά και στη διαφώτιση της αμερικανικής κοινής γνώμης για τα εθνικά δίκαια. Για τις μάχες που έδωσε τόσο στην επιστημονική όσο και στην κοινωνικοπολιτική κονίστρα, ο μεγάλος επιστήμονας ανάγεται σε ένα διαχρονικό σύμβολο ανθρωπισμού και πατριωτισμού.